

AYRIMCILIKLA MÜCADELE VE EŞİTLİK 2022 RAPORU

2024

İÇİNDEKİLER

1	KISALTMALAR
4	YÖNETİCİ SUNUŞU
6	1. BAŞLANGIÇ
6	1.1. Yasal Dayanak
6	1.2. Yöntem ve Kısıtlar
8	2. TÜRKİYE'DE AYRIMCILIKLA MÜCADELE VE EŞİTLİK: 2022 YILI
15	2.1. Cinsiyet
40	2.2. Engellilik
57	2.3. Irk, Etnik Köken, Renk ve Dil
74	2.4. Din, İnanç ve Mezhep
84	2.5. Yaş
93	2.6. Servet
100	2.7. Sağlık Durumu
107	2.8. Medeni Hâl
111	2.9. Siyasi ve Felsefi Görüş
113	2.10. Doğum
115	3. GENEL DEĞERLENDİRME VE TAVSİYELER
120	KAYNAKÇA

KISALTMALAR

AA	: Anadolu Ajansı
AB	: Avrupa Birliği
AIDS	: Kazanılmış Bağışıklık Yetersizliği Sendromu
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
ASHB	: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
AYM	: Anayasa Mahkemesi
BM	: Birleşmiş Milletler
CEDAW	: Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi
ÇSGB	: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DKAB	: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
EBA	: Eğitim Bilişim Ağı
EHİS	: Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme
GSB	: Gençlik ve Spor Bakanlığı
GSS	: Genel Sağlık Sigortası

HIV	: İnsan Bağışıklık Yetmezliği Virüsü
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
İHEP	: İnsan Hakları Eylem Planı
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü
KADES	: Kadın Destek Uygulaması
KDK	: Kamu Denetçiliği Kurumu
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
NEET	: Ne eğitimde ne istihdamda yer alan
NESAM	: Nefret Suçları ve Ayrımcılıkla Mücadele Portalı
para.	: paragraf
RTÜK	: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
s.	: sayfa
S	: Sayı
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
ŞÖNİM	: Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TİHEK	: Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
TRSM	: Toplum Ruh Sağlığı Merkezi

TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNFPA	: Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu
UNHCR	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
UN Women	: Birleşmiş Milletler Cinsiyet Eşitliği ve Kadınların Güçlendirilmesi Birimi
UÖM	: Ulusal Önleme Mekanizması
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu
YTB	: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı
YUP	: Yabancı Uyruklular Polikliniği

YÖNETİCİ SUNUŞU

Ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesinin korunup geliştirilmesi amacıyla başta Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB) olmak üzere çok sayıda uluslararası insan hakları sözleşmesi oluşturulmuştur. Uluslararası arenada gerçekleştirilen bu düzenlemelere paralel olarak ülkemizde de Anayasa başta olmak üzere çeşitli kanunlarla eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağına ilişkin düzenlemeler hüküm altına alınmıştır.

Söz konusu düzenlemelerin ve ilkelerin yerel ölçekte uygulanabilirliğinin artırılması, eşitliğin tesis edilmesi ve güçlendirilmesi, ayrımcılıkla mücadele edilmesi amacıyla bağımsız eşitlik kurumları kurulmuştur. Eşitlik kurumları, Avrupa Birliği (AB) üye devletlerinde AB Eşit Muamele Direktiflerine (EU Equal Treatment Directives) uygun olarak yapılandırılmaktadır. Eşitlik kurumlarının; eşitliği yaygınlaştırma ve ayrımcılığı önleme ile ayrımcılığa maruz kalmış insanları destekleyerek onların şikayetlerine ilişkin karar verme işlevi bulunmaktadır.

Ülkemizde de başta Paris Prensipleri ile Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı referans alınmak suretiyle AB'ye üyelik müzakereleri çerçevesinde, temel hak ve özgürlüklerden her bir yurttaşın yararlanabilmesi, ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesinin etkin biçimde uygulanabilmesi amacıyla ulusal bir eşitlik kurumunun kurulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaç doğrultusunda Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TIHEK); ulusal insan hakları kurumu (UİHK), ulusal önleme mekanizması (UÖM) ve eşitlik kurumu olarak

ihdas edilmiştir. TİHEK, üç temel alan olan; insan haklarını koruma ve geliştirme, kişilerin eşit muamele görme hakkını güvence altına alma, işkence ve kötü muameleyle etkin mücadele etme misyonları çerçevesinde faaliyetlerini yürütmektedir.

Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2022 Raporu, uluslararası düzeyde Paris Prensipleri'nin "Hükümete, parlamentoya ve diğer ilgili bütün organlara, bunların talebi üzerine veya kendi inisiyatifleriyle, insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasına ilişkin konularda görüş bildirir, tavsiyelerde bulunur, öneriler ve raporlar sunar." hükmünü haiz 3. maddesi; ulusal düzeyde ise 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu'nun "Kurumun görevleri" başlıklı ve "Cumhurbaşkanlığına ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulmak üzere, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, işkence ve kötü muameleyle mücadele ve ayrımcılıkla mücadele alanlarında yıllık raporlar hazırlamak" hükmünü haiz 9. maddesi doğrultusunda hazırlanmıştır.

Öncelikle bu Rapor; hak ve özgürlüklerin güvencesi olan ayrımcılık yasağına ilişkin ülkemizdeki mevcut sorun alanlarını 2022 yılı kapsamında tespit etmektedir. Sonrasında ayrımcılık karşıtı hukuka ilişkin 6701 sayılı Kanun'da öngörülen ayrımcılık temelleri çerçevesinde yaşanan sorun alanlarına yönelik çözüm önerilerine yer vermektedir. Katılımcı paydaşlık temelinde ve çoğulcu bir yöntemsel yaklaşımla hazırlanan bu Raporda; ilgili kamu kurumları, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları (STK) ve diğer paydaşların görüş ve değerlendirmelerine yer verilmiştir. Bu amaçla, ilgili paydaşlardan ayrımcılık yasağı alanında yaşanan sorun alanları ve bunlara ilişkin çözüm önerileri talep edilmiştir.

Bu metodolojik yaklaşım çerçevesinde hazırlanan "Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2022 Raporu", Türkiye'nin ayrımcılık yasağına ilişkin mevcut durumunu objektif biçimde tespit etme ve sorun alanlarına yönelik çözüm önerileri geliştirme amacını taşımaktadır. Raporlama sürecine çoğulcu bir metodolojik yaklaşım ve katılımcı paydaşlık temelinde görüş ve değerlendirmeleriyle katkı sunan ve destek olan tüm kamu kurumlarının değerli mensuplarına, STK temsilcilerine, akademisyenlere ve Kurumumuzun değerli personeline şükranlarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Muharrem KILIÇ
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Başkanı

BAŞLANGIÇ

1. BAŞLANGIÇ

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) tarafından kaleme alınan bu Rapor; ayrımcılıkla mücadelenin mevcut durumunun, ayrımcılıkla mücadele alanında yaşanan olumlu gelişmeler ile sorunların ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerilerinin geliştirilmesi amacıyla taşımaktadır. Rapor'un referans çerçevesine, ayrımcılık yasağı ve eşitlik odağında dikkate alınması gereken öncelikli sorun alanları dâhil edilmiştir. Bu açıdan Rapor, gerek sorun alanlarının tespitini gerek bu sorun alanlarına yönelik çözüm önerilerini içeren bir çerçeve sunmaktadır.

1.1. Yasal Dayanak

6701 sayılı Kanun'un "Kurumun görevleri" başlıklı 9'uncu maddesinin birinci fıkrasının (k) bendi: "Cumhurbaşkanlığına ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulmak üzere, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, işkence ve kötü muameleyle mücadele ve ayrımcılıkla mücadele alanlarında yıllık raporlar hazırlamak" ve Paris Prensipleri'nin 3'üncü maddesi ise: "Hükümete, parlamentoya ve diğer ilgili bütün organlara, bunların talebi üzerine veya kendi inisiyatifleriyle, insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasına ilişkin konularda görüş bildirir, tavsiyelerde bulunur, öneriler ve raporlar sunar." hükmünü ihtiva etmektedir. TİHEK tarafından bu raporlama, söz konusu kurumsal görevin ifası kapsamında yapılmaktadır.

1.2. Yöntem ve Kısıtlar

Rapor'da yer alan ve değerlendirmeye esas teşkil eden veriler, paydaşlarımızın sunmuş olduğu kaynaklardan edinilmiştir. Bu kapsamda TİHEK'in çalışmaları esnasında ilgili paydaşlardan edinilen bilgi ve belgeler, kamu kurum ve kuruluşlarından resmi yazıyla edinilen bilgi ve belgeler, ulusal ve uluslararası nitelikteki sivil toplum kuruluşlarının (STK) çalışmalarından edinilen çıktılar ile üyesi olduğumuz uluslararası kuruluşların raporları ve değerlendirmeleri, raporlama sürecinin referanslarını oluşturmuştur. Söz konusu bilgi

ve belgelerin yanı sıra basın ve medya kuruluşlarından edinilen bilgiler de referans olarak kabul edilmiştir.

Rapor'da yer alan değerlendirmelere esas teşkil etmek üzere ilgili kamu kurumlarından, konuyla ilgili çalışmalar yapan STK'lardan ve insan hakları alanında çalışmaları yürüten insan hakları merkezlerinden, kendi görev ve/ya çalışma alanlarındaki mevcut ve muhtemel ayrımcılık ve eşitlik sorunlarına ilişkin değerlendirmeleri ve bu sorun alanlarına yönelik çözüm önerileri ile ilgili bilgi, belgeler ve istatistikler talep edilmiştir. Bununla birlikte gerek merkezlerden gerek STK'lardan çok az geri dönüş sağlanması, Rapor'un kısıtlarından birisini oluşturmaktadır.

Türkiye'de ayrımcılıkla mücadele alanına ve stratejilerine bir perspektif sunma amacı taşıyan bu Rapor'da, ülkemizde 2022 yılı içerisinde bu alanda yaşanan gelişmeler yakından takip edilmiştir. Rapor'da, ayrımcılıkla mücadele noktasında yaşanan gelişmelere ve sorun alanlarına yönelik tespitlerde ve önerilerde bulunmaktadır.

2. TÜRKİYE'DE AYRIMCILIKLA MÜCADELE VE EŞİTLİK: 2022 YILI

Temeli “insan onuru” kavramına dayanan eşitlik ilkesi; 1982 Anayasası'nın 10'uncu maddesinde düzenlenmiş olup Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar. Bununla birlikte eşitlik ilkesi, çok sayıda ulusal ve uluslararası metinde düzenleme altına alınan “evrensel bir ilke” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı, bazen yan yana ve bazen de aynı şeyi ifade etmek üzere kullanılabilen kavramlardır. Anayasa'nın 10'uncu maddesi “ayrımcılık yasağı” biçiminde düzenlenmemiş olsa bile eşitlik ilkesinin, anayasal bağlamda her durumda dayanılacak normatif bir değer taşıması nedeniyle ayrımcılık yasağının da etkili bir şekilde hayata geçirilmesi gerekir. Başka bir deyişle eşitlik ilkesi somut bir ölçü norm olarak ayrımcılık yasağını da içerir.

¹ Eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı, “aynı ve benzer durumdaki kişiler için aynı muamelede bulunmayı, aynı durum ve koşullar altında olmayanlar için ise farklı muamelede bulunmayı” ifade etmektedir. Gerek Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (AİHS) gerekse Anayasa'nın 10'uncu maddesinde ayrımcılığın tanımının yapılmadığı görülmektedir. Bununla birlikte Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ayrımcılığı; “objektif ve makul bir neden olmaksızın, aynı durumdaki kişilere farklı muamelede bulunmak” olarak tanımlamaktadır.²

Farklı muamelenin objektif ve makul bir nedene dayanması hususu ise AİHM tarafından belirli kriterler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu durumda AİHM, söz

1 Anayasa Mahkemesi (AYM), Tuğba Arslan, B. No: 2014/256, 25/6/2014, para. 108.

2 AİHM, *Willis/Birleşik Krallık*, B. No: 36042/97, 11/6/2002, para. 48; AİHM, *Okpisz/Almanya*, B. No: 59140/00, 15/2/2006, para. 33.

konusu meşruluğun varlığını ilk olarak demokratik siyasal toplumlarda geçerli olan ilkeleri göz önüne alarak tedbirin amacı ile etkileri arasındaki ilişkisellik bağlamında değerlendirmektedir. AİHM, ayrıca bir hakkın kullanılmasının ardındaki muamele farklılığında amacın meşru olmasının yanında gerçekleştirilmek istenen amaç ile kullanılan araçlar arasında makul bir ölçülülük ilişkisi bulunmasını da dikkate almaktadır.

AYM, Anayasa'nın 10'uncu maddesinde yer alan eşitlik ilkesinin AİHS'in 14'üncü maddesinde güvence altına alınan ayrımcılık yasağını da kapsayan daha geniş bir anlam ifade ettiğini belirtmektedir.³ Bununla birlikte AYM kararlarında; nesnel ve makul bir şekilde haklılaştırılmayan, diğer bir ifadeyle meşru bir amaca dayanmayan ya da seçilen araç ile hedeflenen amaç arasında makul bir orantılılık ilişkisi bulunmayan farklı muameleler Anayasa'nın 10'uncu maddesinin amaçları bağlamında ayrımcı karakterli olarak kabul edilmektedir.⁴ Eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı, ulusal mevzuatımızda en ayrıntılı haliyle 6701 sayılı Kanun'un 3'üncü maddesinde düzenleme altına alınmıştır. İlgili hükme göre:

"(1) Herkes, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanmada eşittir.

(2) Bu Kanun kapsamında cinsiyet, ırk, renk, dil, din, inanç, mezhep, felsefi ve siyasi görüş, etnik köken, servet, doğum, medeni hâl, sağlık durumu, engellilik ve yaş temellerine dayalı ayrımcılık yasaktır.

(3) Ayrımcılık yasağının ihlali hâlinde, konuya ilişkin görev ve yetkisi bulunan kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ihlalin sona erdirilmesi, sonuçlarının giderilmesi, tekrarlanmasının önlenmesi, adli ve idari yoldan takibinin sağlanması amacıyla gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür.

(4) Ayrımcılık yasağı bakımından sorumluluk altında olan gerçek ve özel hukuk tüzel kişileri, yetki alanları içerisinde bulunan konular bakımından ayrımcılığın tespiti, ortadan kaldırılması ve eşitliğin sağlanması için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür."

Söz konusu hükümlerle yalnızca kamu kurum ve kuruluşlarının değil, tüm gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerinin de ayrımcılık yasağına uymakla yükümlü olduğu açıkça düzenlenmiştir.

3 AYM, Reis Otomotiv Ticaret ve Sanayi A.Ş. [GK], B. No: 2015/6728, 1/2/2018, para. 78.

4 AYM, Nuriye Arpa, B. No:2018/18505, 16/6/2021, para. 58.

2022 yılı; ayrımcılıkla mücadele ve eşitliğin sağlanması noktasında "İnsan Hakları Eylem Planı (İHEP)", "2030 Engelsiz Vizyon Belgesi", "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadeleye Yönelik IV. Ulusal Eylem Planı (2021-2025)", "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı (2021-2025)", "Türkiye Sağlıklı Yaşlanma Eylem Planı ve Uygulama Programı (2021-2026)", "Ulusal Genç İstihdam Strateji Belgesi ve Eylem Planları (2021-2023)" belgelerinin hayata geçirildiği ve bu politika belgelerinde ilgili kurum ve kuruluşlara verilen görevlerin titizlikle yerine getirilmeye çalışıldığı bir yıl olmuştur. Ayrıca 27/5/2022 tarihli ve 7406 sayılı Türk Ceza Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile kadına yönelik şiddetle daha etkin mücadele edilebilmesi ve caydırıcılığın sağlanabilmesi amacıyla gerçekleştirilen değişiklikler de ayrımcılıkla mücadele bağlamında dikkate değer çalışmalar arasında yer almaktadır.

2022 yılında ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesine ilişkin çeşitli hak arama mekanizmaları tarafından şikâyetler ve başvurular alınmış, incelemeler yapılmış ve sonuçlandırılmıştır. Bu kapsamda verilen kararlar şu şekildedir:

2022 yılı, AYM'ye bireysel başvurunun kabulünün 10'uncu yılı olup AYM'ye 10 yıl içerisinde yapılan toplam bireysel başvuru sayısı 470.938'dir. AYM'ye 2022 yılında yapılan bireysel başvuru sayısı ise 109.779'dur.⁵ AYM, bireysel başvuru almaya başladığı 2012 yılından 2022 yılının sonuna kadar ayrımcılık yasağının ihlal edildiği yönünde 140 karar vermiş olup bu sayı, Mahkeme tarafından verilen 61.588 ihlal kararının % 0,2'sine tekabül etmektedir.⁶

5 AYM, Yıllık Rapor 2022, Nisan 2023, s. 208.

6 AYM, Yıllık Rapor 2022, s. 215.

Yaşam hakkı	208
Kötü muamele yasağı	540
Kişi hürriyeti ve güvenliği hakkı	281
Adil yargılanma hakkı	52.303
İfade özgürlüğü	2.653
Eğitim hakkı	9
Ayrımcılık yasağı	140
Din ve vicdan özgürlüğü	10
Maddi manevi varlığın korunması hakkı	99
Özel hayatın ve aile hayatının korunması hakkı	928
Mülkiyet hakkı	3.325
Seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkı	12
Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı	602
Örgütlenme özgürlüğü	73
Suç ve cezaların kanuniliği ilkesi	37
Masumiyet karinesi	22
Etkili başvuru hakkı	344
Zorla çalıştırma ve angarya yasağı	0
Bireysel başvuru hakkı	2
Hükmün denetlenmesini talep etme hakkı	0
Diğer haklar	0

Tablo 1: AYM Tarafından Verilen İhlal Kararlarının Hak ve Özgürlüklere Göre Dağılımı, 2022⁷

2022 yılında Kamu Denetçiliği Kurumuna (KDK) doğrudan “Her türlü ayrımcılığın önlenmesi” konusunda gelen başvuru sayısı 14, “Engelliler aleyhine ayrımcılık” konusunda gelen başvuru sayısı 29 ve “Cinsiyet ayrımcılığı” konusunda gelen başvuru sayısı 1 olarak tespit edilmiştir.⁸

13/4/2005 tarihli ve 25785 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik’in “Dürüstlük ve tarafsızlık” başlıklı 9’uncu maddesi uyarınca kamu görevlileri; tüm eylem ve işlemlerinde yasallık, adalet, eşitlik ve dürüstlük ilkeleri doğrultusunda hareket ederler, görevlerini yerine getirirken ve hizmetlerden yararlandırmada dil, din, felsefi inanç, siyasi düşünce, ırk, cinsiyet ve benzeri sebeplerle ayırım yapamazlar, insan hak ve özgürlüklerine aykırı veya kısıtlayıcı muamelede ve fırsat eşitliğini engelleyici davranış ve uygulamalarda bulunamazlar. Bu kapsamda kamu görevlilerinin uymaları gereken etik davranış ilkelerini belirlemek ve uygulamayı gözetmek üzere kurulan Kamu Görevlileri Etik Kurulu tarafından 2014-2022 yılları arasında “Dürüstlük ve tarafsızlık” ilkesine aykırılıktan 74 ihlal kararı verilmiştir.

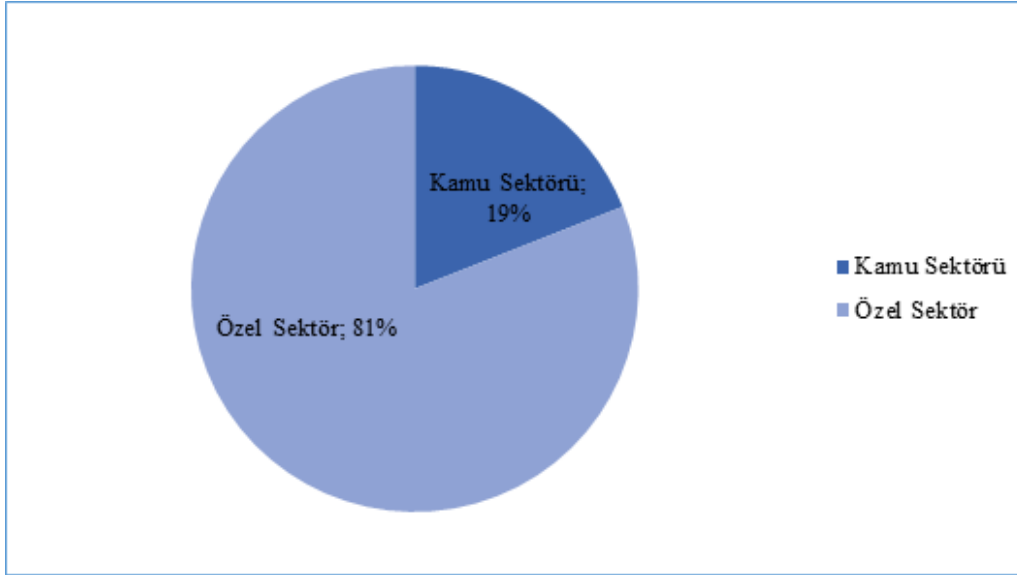
ETİK İHLAL KARARLARI	
İhlal Edilen İlkeler	İhlal Sayısı
Saygınlık ve güven (Yönetmelik ⁹ 'in 10'uncu maddesi)	76
Dürüstlük ve tarafsızlık (Yönetmelik'in 9'uncu maddesi)	74
Savurganlıktan kaçınma (Yönetmelik'in 17'nci maddesi)	25
Kamu malları ve kaynaklarının kullanımı (Yönetmelik'in 16'ncı maddesi)	21
Görev ve yetkilerin menfaat sağlamak amacıyla kullanılmaması (Yönetmelik'in 14'üncü maddesi)	16
Yöneticilerin hesap verme sorumluluğu (Yönetmelik'in 20'nci maddesi)	15
Çıkar çatışmasından kaçınma (Yönetmelik'in 13'üncü maddesi)	13
Hizmet standartlarına uyma (Yönetmelik'in 7'nci maddesi)	12
Amaç ve misyona bağlılık (Yönetmelik'in 8'inci maddesi)	8
Görevin yerine getirilmesinde kamu hizmeti bilinci (Yönetmelik'in 5'inci maddesi)	7
Nezakət ve saygı (Yönetmelik'in 11'inci maddesi)	7
Halka hizmet bilinci (Yönetmelik'in 6'ncı maddesi)	6
Hediye alma ve menfaat sağlama yasağı (Yönetmelik'in 15'inci maddesi)	4
Bağlayıcı açıklamalar ve gerçek dışı beyan (Yönetmelik'in 18'inci maddesi)	2
Bilgi verme, saydamlık ve katılımçılık (Yönetmelik'in 19'uncu maddesi)	2
Eski kamu görevlileri ile ilişkiler (Yönetmelik'in 21'inci maddesi)	1
Yetkili makamlara bildirim (Yönetmelik'in 12'nci maddesi)	0
Mal bildiriminde bulunma (Yönetmelik'in 22'nci maddesi)	0
İlkelerin ihlal edilme sayısı	289
Toplam ihlal kararı sayısı	106

Tablo 2: Kamu Görevlileri Etik Kurulu, Etik İhlal Kararları¹⁰

9 Tablodaki Yönetmelik ifadesi ile 13/4/2005 tarihli ve 25785 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik kast olunmaktadır.

10 Kamu Görevlileri Etik Kurulu, Faaliyet Raporu 2022, Ankara, Şubat 2023, s. 32.

Mobbingle mücadele kapsamında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına (ÇSGB) bağlı kurulan ALO 170 hattı aracılığıyla 1/1/2022-31/12/2022 döneminde toplam 12.182 mobbing başvurusu alınmıştır. Çağruların, % 81'i özel sektör çalışanlarından, % 19'u ise kamu sektörü çalışanlarından gelmiştir.¹¹

Grafik 1: Mobbing Başvurularının Sektörel Bazlı Dağılımı¹²

TİHEK, 6701 sayılı Kanun'un 9'uncu maddesinin birinci fıkrasının (g) bendi uyarınca "Ayrımcılık yasağı ihlallerini resen veya başvuru üzerine incelemek, araştırmak, karara bağlamak ve sonuçlarını takip etmek" ile yetkili kılınmıştır. Başvurular hakkında yapılan inceleme sonucunda verilecek karar türleri, 24/11/2017 tarihli ve 30250 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'in "İnceleme ve Araştırma Sonucunda Verilecek Kararlar" başlıklı 8'inci bölümünde düzenlenmiştir. Buna göre Kurumun karar organı olan Kurul tarafından; "incelenemezlik kararı, gerekçeli kabul edilmezlik kararı, gönderme kararı, ihlal kararı, idari yaptırım kararı, uzlaşma kararı, ret kararı (ihlal olmadığı), karar verilmesine yer olmadığına dair karar" verilebilmektedir.

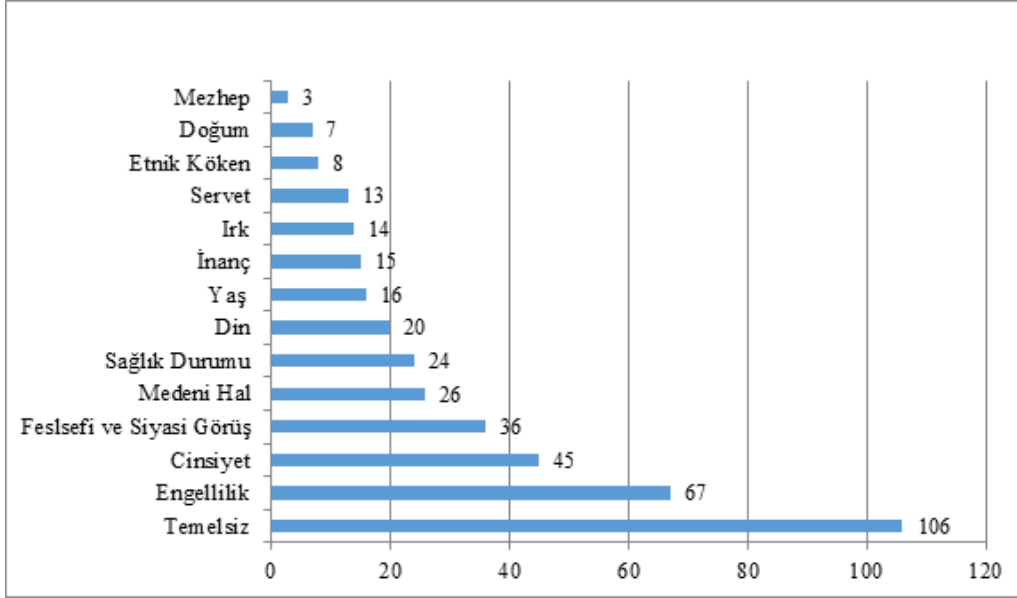
Ayrımcılıkla mücadele görevi çerçevesinde 2022 yılı içerisinde Kurumumuza toplam 355 başvuru yapılmıştır. Bu başvuruların 217'si, 6701 sayılı Kanun'da yer verilen temellere dayanmadığı ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'te yer verilen başvuru

11 ÇSGB'nin 21/2/2023 tarihli ve E-54723196-000-228350 sayılı cevabi yazısı.

12 ÇSGB'nin 21/2/2023 tarihli ve E-54723196-000-228350 sayılı cevabi yazısı.

şartlarını taşımadığı gerekçesiyle reddedilmiştir.¹³

Kuruma, 2022 yılı içerisinde 6701 sayılı Kanun'da belirtilen ayrımcılık temelleri arasında en çok "engellilik" temelinde ayrımcılık yapıldığı iddiasıyla başvuru yapılmış; onu "cinsiyet" temelinde ayrımcılık iddiasını içeren başvurular izlemiştir.¹⁴

Grafik 2: TİHEK, 2022 Yılı Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Gelen Başvuruların Ayrımcılık Temellerine Göre Dağılımı¹⁵

Ön İnceleme Birimi tarafından işlem tesis edilen dosyaların da yer aldığı ayrımcılık yasağı kapsamında incelemesi yapılan başvurular sonucunda yıl içerisinde toplam 230 işlem tesis edilmiştir. Bu işlemlerden 64'ü, 2021 yılından devreden başvurular hakkındadır. 2022 yılı içerisinde yapılarak aynı yıl içerisinde sonuçlandırılan başvuru sayısı 166 olmuştur. 88 başvurunun esas incelemesi devam etmekte olup bu başvurular 2023 yılına devredilmiştir.¹⁶

2022 yılında uluslararası hak arama mekanizmalarından biri olan AIHM tarafından ayrımcılık yasağına ilişkin 14'üncü madde kapsamında verilen ihlal kararı sayısı 24'tür. Bunların 1'i Ermenistan, 1'i Belçika, 2'si Bulgaristan, 1'i Estonya, 2'si Gürcistan, 1'i Almanya, 2'si Yunanistan, 1'i Macaristan, 1'i Moldova Cumhuriyeti, 1'i Kuzey

13 TİHEK, 2022 Yılı Faaliyet Raporu, s. 81

14 TİHEK, 2022 Yılı Faaliyet Raporu, s. 82.

15 TİHEK, 2022 Yılı Faaliyet Raporu, s. 82. Bir başvuru, birden fazla ayrımcılık temelinde ihlal iddiası içerebilmektedir.

16 TİHEK, 2022 Yılı Faaliyet Raporu, s. 83.

Makedonya, 1'i Romanya, 6'sı Rusya Federasyonu, 1'i İsviçre, 1'i Türkiye, 1'i Ukrayna ve 1'i Birleşik Krallık aleyhine verilmiştir.¹⁷ Türkiye aleyhine 2020 ve 2021 yıllarında ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine ilişkin bir karar verilmemiş olup 2022 yılında Türkiye aleyhine ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine dair 1 karar verilmiştir.¹⁸ Bu kararda AİHM, 1536 yılında kurulan ve bugüne kadar faaliyetlerine devam eden Örfioğlu Vakfının gelirlerinden kadın olduğu için faydalanamayan vatandaşın mirasçılarının açtığı davada, murisin Vakıf yıllık gelirleri dağıtılırken sadece kadın olduğu için bu haktan yararlanamadığını, erkek olması halinde Vakıf yıllık gelirlerinden pay sahibi olma hakkı olduğunu, bunun cinsiyet ayrımcılığı temelinde hak ihlali teşkil ettiğini ve kadın murisin mirasçılarının Vakıf gelirlerinden pay alma hakları olduğunu tespit etmiş ve Türkiye'nin AİHS'nin ayrımcılığın yasaklanmasıyla ilgili 14'üncü maddesini ve bununla birlikte mülkiyet hakkının korunmasıyla ilgili Ek 1 No'lu Protokol'ün 1'inci maddesini ihlal ettiğine hükmetmiştir.¹⁹

2.1. Cinsiyet

Kişilerin cinsiyetleri nedeniyle hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanmada karşılaştırılabilir durumdakilere kıyasla farklı muameleye maruz bırakılmaları cinsiyet temelinde ayrımcılık teşkil etmektedir. Bununla birlikte kişilerin farklı muameleye bağlı tutulmaları noktasında haklı nedenlerin varlığı halinde yasa önünde eşitlik ilkesine aykırılıktan söz edilemez. Bundan ötürü yaradılış ve işlevsel özelliklerin zorunlu kıldığı kimi ayrımlar haklı bir nedene dayandığı ölçüde eşitliği bozmadığı halde yalnızca cinsiyete dayalı ayrımlar eşitlik ilkesine açık bir aykırılık oluşturmaktadır.²⁰

Kadına yönelik şiddetle mücadele, ayrımcılıkla mücadelenin ayrılmaz bir parçasıdır. Kadına yönelik şiddetin önlenmesinde ve cezalandırılmasında kapsamlı bir politikanın belirlenebilmesi ve şiddete sıfır tolerans ilkesi ile hazırlanan "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadeleye Yönelik IV. Ulusal Eylem Planı (2021-2025)" kapsamında İçişleri Bakanlığı tarafından "Kadına El Kalkamaz" sloganıyla yürütülen program çerçevesinde çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmiştir.²¹

Program kapsamında 31/12/2022 itibarıyla kadına yönelik şiddetle mücadele

17 AİHM, "Violations by Article and by State", https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2022_ENG.pdf, (E.T. 7/6/2022), s. 2.

18 AİHM, "Violations by Article and by State", https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2022_ENG.pdf, (E.T. 7/6/2022), s. 2.

19 AİHM, *Dimici/Türkiye*, B. No: 70133/16, 5/7/2022.

20 AYM, E. 2010/119, K. 2011/165, 8/12/2011.

21 İçişleri Bakanlığı "Kadına El Kalkamaz Programı Kapsamında 3,9 Milyon Erkeğe Ulaşıldı", <https://www.icisleri.gov.tr/kadina-el-kalkamaz-programi-kapsaminda-39-milyon-erkege-ulasildi>, (E.T. 11/4/2023).

alanında 8.262.794 erkeğe eğitim verildiği, 217.439 pankart/afiş asıldığı ve 2.987.525 broşür dağıtıldığı belirtilmiştir.²² Ayrıca Kadın Destek Uygulamasının (KADES) indirilme sayısının 4.756.960'a, uygulama üzerinden yapılan ihbar sayısının da 606.146'ya ulaştığı²³, izleme merkezi tarafından 836 elektronik kelepçe vakasının takip edildiği ve toplam 3.294 takip yapıldığı bilgisi paylaşılmıştır.²⁴ Ayrıca Bakanlık tarafından 2022 yılı itibarıyla kadın cinayetlerinin 2021 yılının aynı dönemine göre % 12 düşüş göstererek 273 olduğu belirtilmiştir.²⁵ Bu veriler; aile içi şiddetin ve kadına yönelik şiddetin, yaşanan azalmaya karşın ülkemizde 2022 yılında da güncel bir sorun olarak varlığını devam ettirdiğini ortaya koymaktadır.

Kadın cinayetleri konusundaki verilere ilişkin Avrupa Komisyonu tarafından 2022 yılına dair hazırlanan ülke raporunda, Türkiye'nin kadın cinayetleri alanında konunun boyutunu ve mahiyetini değerlendirecek kapsamlı bir veri toplama sisteminden yoksun olduğu tespitine yer verilmiştir.²⁶ Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele IV. Ulusal Eylem Planı'nda "*politika önceliklerinin belirlenebilmesi için yıllık olarak faaliyet planlarının oluşturulacağı*" faaliyeti çerçevesinde, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) koordinasyonunda Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Sağlık Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) iş birliğinde uygulanmak üzere "2022 Yılı Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Faaliyet Planı" kabul edilmiştir. Faaliyet Planı'nda "*Veri ve İstatistik/Sistemik, Güvenilir ve Karşılaştırılabilir Verilerin Toplanması ve İstatistiklerin Üretilmesi*" başlıklı hedef kapsamında kadın cinayetleri konusunda nicel ve nitel analiz çalışması gerçekleştirileceği belirtilmektedir.²⁷

Aile içi şiddet ve kadına yönelik şiddet; küresel bir sorun olarak kadınların yaşam, güvenlik, özgürlük, fiziksel ve duygusal bütünlük hakkı gibi temel insan haklarını ihlal etmekte ve çok boyutlu bir sorun alanı olarak toplumu da olumsuz etkilemektedir. Kadına yönelik şiddetle mücadelede çeşitli yöntemler etkin biçimde çok yönlü olarak uygulanmaya çalışılmaktadır. Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele IV. Ulusal Eylem Planı'nın yürürlüğe girmesi ile Ulusal Eylem Planı'nın yerelde uygulanmasına yönelik 81 ilde il eylem planı hazırlık çalışmalarına başlanmış ve "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele

22 İçişleri Bakanlığı, İdare Faaliyet Raporu 2022, s. 96.

23 İçişleri Bakanlığı, İdare Faaliyet Raporu 2022, s. 96.

24 İçişleri Bakanlığı, İdare Faaliyet Raporu 2022, Ankara, 2023, s. 95.

25 İçişleri Bakanlığı, İdare Faaliyet Raporu 2022, s. 94.

26 Avrupa Komisyonu, AB Genişleme Politikasına İlişkin 2022 Bilgilendirmesi 2022 Türkiye Raporu, 2022, s. 39.

27 ASHB, "2022 Yılı Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Faaliyet Planı", <https://www.aile.gov.tr/media/102379/kadina-yo-nelik-s-iddetle-mu-cadele-2022-yili-faaliyet-planı.pdf>, (E.T. 11/4/2023), s. 35.

İl Eylem Planları (2022-2025)"nın 2022 yılında 81 ilde yürürlüğe girerek uygulanması planlanmıştır.²⁸ Bu kapsamda il eylem planlarının yürürlüğe girerek uygulanmaya başlandığı ve izleme çalışmalarının yürütüldüğü bildirilmiştir.²⁹

20/3/2012 tarihli ve 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, Türkiye'de kadına yönelik şiddetle mücadeleye ilişkin en önemli yasal düzenlemedir. Bu kapsamda kadına yönelik şiddete karşı önleyici, koruyucu, izleyici tedbirler sunulmasının en önemli parçalarından biri olan Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri'ne (ŞÖNİM) ilişkin çalışmalar da devam etmektedir. ASHB tarafından Mersin ilinde ikinci ŞÖNİM açılarak ŞÖNİM sayısının 82'ye yükseltilmiş olduğu, 7 ilde daha ikinci ŞÖNİM'in açılmasının planlandığı, 81 ilde 82 ŞÖNİM'de standart uygulamaları belirlemek üzere "ŞÖNİM Hizmet Standartları Rehberi" hazırlandığı ve ŞÖNİM'lerin hizmete başladığı 2013 yılından 31/12/2022 tarihine kadar 1.137.688 kadın, 98.115 erkek, 126.201 çocuk olmak üzere 1.362.004 kişinin ŞÖNİM'lerden yararlandığı bildirilmiştir.³⁰ ŞÖNİM'lerden yararlanan kişi sayıları nazara alındığında erkeklerin de şiddete maruz kaldığı görülmekte ise de ŞÖNİM'lerden yararlanan kadın sayısının erkek sayısından 11 kat fazla olduğu anlaşılmaktadır. 2021 yılı içerisinde 255.515 kadın, 23.158 erkek ve 17.726 çocuk olmak üzere toplam 296.399 kişi ŞÖNİM'lerden hizmet alırken³¹; 2022 yılı içerisinde 256.507 kadın, 25.441 erkek ve 16.230 çocuk olmak üzere toplam 298.178 kişinin ŞÖNİM'lerden hizmet aldığı³² belirtilmiştir. 2021 ve 2022 yılları içerisinde ŞÖNİM'lerden yararlanan kişi sayısına bakıldığında 2022 yılında ŞÖNİM'lerden yararlanan kadın ve erkek sayısının 2021 yılına göre artış gösterdiği ancak ŞÖNİM'lerden yararlanan kadın ile erkek sayısı arasındaki farkın hâlâ dikkat çekici boyutta olduğu görülmektedir. ŞÖNİM'lerde şiddet mağduruna yönelik tedbirlerin takibi ve izlenmesi ile psikososyal destek, hukuki destek, eğitim ve mesleki destek, sağlık desteği, ekonomik destek, rehberlik danışmanlık ve yönlendirme hizmetleri sunulmaktadır. 2017 yılından 2022 yılı sonuna kadar ŞÖNİM'lerden hizmet alan 5.835 kadına istihdama yönelik destek sunulduğu belirtilmiştir.³³

28 ASHB Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, "Türkiye'de Kadın", https://www.aile.gov.tr/media/97652/tu-rkiye-de-kadin_20220214.pdf, (E.T. 11/4/2023), s. 71.

29 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

30 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

31 ASHB, "2021 Yılı Faaliyet Raporu", Şubat 2022, s. 106, <https://www.aile.gov.tr/media/100242/2021-yili-faaliyet-raporu.pdf>, (E.T. 28/12/2023).

32 ASHB, "2022 Yılı Faaliyet Raporu", s. 112, https://www.aile.gov.tr/media/129482/ashb_2022-idare-faaliyet-raporu.pdf, (E.T. 28/12/2023).

33 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

2022 yılında kadına yönelik şiddet vakalarının önlenmesi ve cezaların etkinliğinin sağlanması konusunda kayda değer mevzuat çalışmaları da yapılmıştır. Bu düzenlemeler arasında 7406 sayılı Kanun önem taşımaktadır. Mezkûr Kanun ile kadına yönelik şiddetle daha etkin mücadele edilebilmesi ve caydırıcılığın sağlanabilmesi amacıyla:

- Kasten öldürme, kasten yaralama, tehdit, işkence ve eziyet suçlarının kadına karşı işlenmesi hali, nitelikli hal olarak düzenlenerek ceza miktarları artırılmıştır.
- 12/10/2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 123/A maddesinde "ısrarlı takip", müstakil suç olarak düzenlenmiştir.
- İsrarlı takip suçunun; çocuğa ya da ayrılık kararı verilen veya boşanılan eşe karşı işlenmesi, mağdurun okulunu, iş yerini, konutunu değiştirmesine ya da okulunu veya işini bırakmasına neden olması, hakkında uzaklaştırma kararı verilen fail tarafından işlenmesi nitelikli hal olarak düzenlenmiştir.
- Kadına karşı işlenen kasten yaralama suçu, 17/12/2004 tarihli ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 100'üncü maddesinin üçüncü fıkrasında düzenlenen tutuklama nedeni varsayılan katalog suçlar arasına alınmıştır.
- 5237 sayılı Kanun'un 62'nci maddesindeki takdiri indirim nedenleri belli konulara münhasır kılınarak tahdidi hale getirilmiş ve maddenin uygulama alanı sınırlandırılmıştır. Böylelikle failin; pişmanlık içermeyen, salt indirim almaya yönelik duruşmadaki şekli tutum ve davranışlarının takdiri indirim nedeni olarak dikkate alınamayacağı kabul edilmiştir.
- Keza 5271 sayılı Kanun'un 234'üncü ve 239'uncu maddelerinde yapılan değişiklikler sonucunda; mağdurun, şikâyetçinin ve katılanın vekili bulunmaması halinde avukat yardımından yararlanma hakkı; mevcut düzenlemede yer alan cinsel saldırı suçuna ve alt sınırı beş yıldan fazla hapis cezasını gerektiren suçlara ek olarak çocukların cinsel istismarı, ısrarlı takip suçları ile kadına karşı işlenen kasten yaralama, işkence ve eziyet suçlarını kapsayacak şekilde genişletilmiştir.³⁴

Kadına yönelik şiddet ile etkin mücadele, yasal düzenlemelerle sınırlı kalmamakta olup bu düzenlemelerin hayata geçirilerek etkin uygulanması da temin edilmeye çalışılmaktadır. Bu kapsamda 6284 sayılı Kanun kapsamında hakkında önleyici tedbir kararı bulunan şiddet uygulayanlara yönelik yarım günlük seminer programı ile şiddet kavramı, öfke kontrolü, kişiler arası ilişkilerde doğru iletişim gibi konularda temel düzeyde

34 Adalet Bakanlığı Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığının 16/3/2023 tarihli ve E-37527827-730.08.01-48/613 sayılı cevabi yazısı.

farkındalık kazandırmayı amaçlayan "Aile İçi Şiddetle Mücadele Farkındalık Seminer Programı" 81 ilde uygulanmaktadır.³⁵

Bunlar dışında şiddetin önlenmesi konusunda etkili bir sonuç elde etmek adına bütünsel bir yaklaşımla mağdur ile aleyhine tedbir talep edilen kişiler için öngörülen ve hayata geçirilen faaliyetler kadar Kanunu uygulayanlar açısından da çeşitli farkındalık çalışmaları yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda Adalet Bakanlığı Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığı tarafından 2022 yılında, 6 farklı ilde yerelde aile içi ve kadına yönelik şiddet alanında görev yapan tedbir mahkemesi hâkimleri, aile içi ve kadına karşı şiddet suçları soruşturma bürosu savcıları, kolluk görevlileri, ŞÖNİM personeli başta olmak üzere ilgili tüm kurum temsilcileri ve Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüklerinde görevli personel ile bir araya gelindiği ve uygulamadan kaynaklı sorunların giderilmesi ve yeni uygulamalar konusunda farkındalık çalışmalarının yapıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca 6284 sayılı Kanun kapsamında tedbir kararı vermekle görevli tedbir mahkemesi (aile mahkemesi) hâkimleri ile aile içi ve kadına karşı şiddet suçları soruşturma bürosunda görev yapan Cumhuriyet savcılarına yönelik 2022 yılında toplam 7 "Deneyim Paylaşımı Çalıştayı" düzenlendiği ve çeşitli eğitimler gerçekleştirildiği belirtilmiştir.³⁶

Dünya Ekonomik Forumu'nun 2022 yılı Küresel Cinsiyet Eşitsizlik Raporu'na göre dünya genelinde tam cinsiyet eşitliğine ulaşmak için 132 yıl, ekonomik katılım alanındaki eşitsizliğin aşılmasının önünde ise 151 yıl olduğu belirtilmektedir.³⁷ Keza Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) verilerine göre de 2022 yılında küresel ölçekte genç erkeklerin % 40,3'ünün, genç kadınların ise % 27,4'ünün istihdama katılması beklenmekte ve bu durum genç erkeklerin istihdam edilme olasılığının genç kadınların neredeyse 1,5 katı olduğunu göstermektedir.³⁸ Bu durum karşısında kadın erkek eşitliğinin hayata geçirilebilmesi için istihdam alanında cinsiyet eşitliğinin sağlanması gerekliliği açıktır.

Nitekim Hanehalkı İşgücü Araştırması sonuçlarına göre 2021 yılında Türkiye'de 15 ve daha yukarı yaştaki istihdam edilenlerin oranı % 45,2 olup bu oranın kadınlarda %28, erkeklerde ise % 62,8 olduğu görülmektedir.³⁹ 2022 yılında istihdam oranı % 47,5 olup bu

35 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

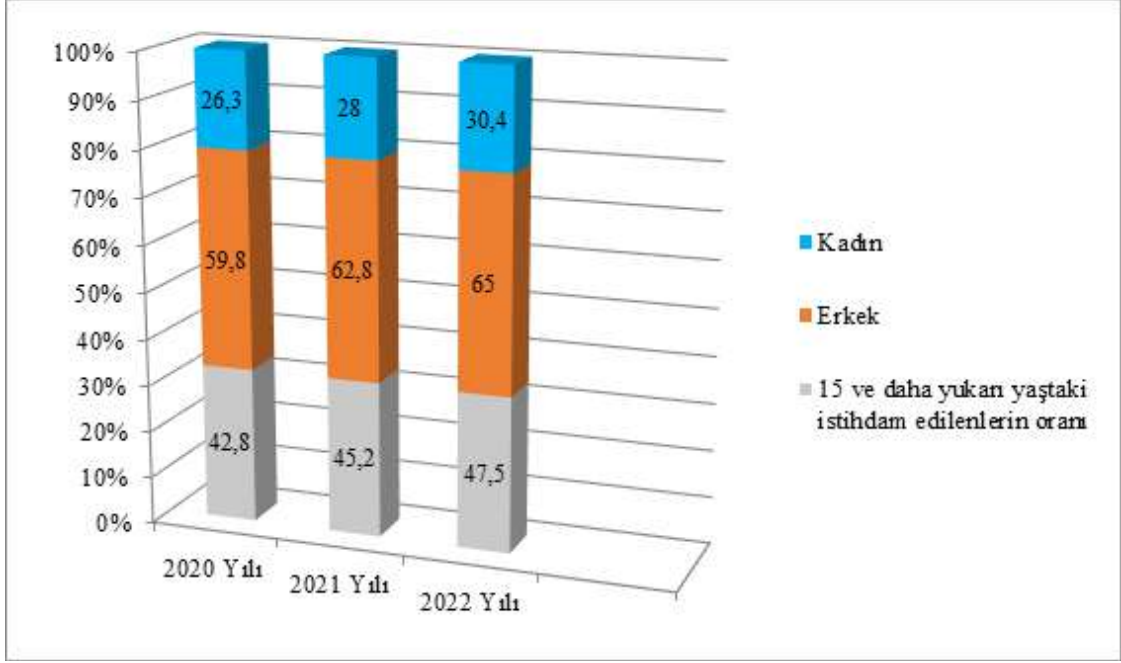
36 Adalet Bakanlığı Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığının 16/3/2023 tarihli ve E-37527827-730.08.01-48/613 sayılı cevabi yazısı.

37 World Economic Forum, Global Gender Gap Report 2022, 2022, s.5.

38 ILO, Genç İstihdamında Küresel Trendler Rapor 2022, 2022, s. 32.

39 Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), "İstatistiklerle Kadın, 2022", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Kad%C4%B1n-2022-49668&dil=1>, (E.T. 14/8/2023).

oran kadınlarda % 30,4, erkeklerde % 65,0 olarak gerekleŒmiŒtir.⁴⁰ 2020 yılında kadınlar aısından bu oran % 26,3 iken 2021 yılında % 28, 2022 yılında % 30,4 olarak gerekleŒmiŒ⁴¹ ise de kadınların istihdam oranlarının halen dŒŒük kaldığı anlaŒılmaktadır. 15 ve daha yukarı yaŒtaki kiŒilerde iŒsizlik oranı ise 2022 yılında % 10,4 seviyesinde gerekleŒirken, bu oran erkeklerde % 8,9, kadınlarda ise % 13,4 olarak tahmin edilmektedir.⁴²

Grafik 3: Son 3 Yıl Hanehalkı İŒgŒcŒ AraŒtırması Sonularına GŒre Kadın İstihdam Oranları⁴³

Öte yandan TŒİK verilerine gŒre TŒrkiye'de 15 ve daha yukarı yaŒtaki kadın nŒfusun iŒgŒcŒne katılım oranı son yıllarda dŒzenli olarak artmaya devam etmiŒ ve 2004 ve 2022 yılları arasında ise en yŒksek orana 2022 yılında ulaŒmıŒtır.

40 TŒİK, "İŒgŒcŒ İstatistikleri, 2022", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2022-49390>, (E.T. 14/8/2023).

41 TŒİK, "İŒgŒcŒ İstatistikleri, 2022".

42 TŒİK, "İŒgŒcŒ İstatistikleri, 2022".

43 TŒİK, İŒgŒcŒ İstatistikleri, 2020, 2021, 2022.

Yıllar	Kadının İşgücüne Katılma Oranı (Yüzde)
2004	23,3
2005	23,3
2006	23,6
2007	23,6
2008	24,5
2009	26,0
2010	27,6
2011	28,8
2012	29,5
2013	30,8
2014	30,3
2015	31,5
2016	32,5
2017	33,6
2018	34,2
2019	34,4
2020	30,9
2021	32,8
2022	35,1

Tablo 3: 15 ve Daha Yukarı Yaştaki Kadın Nüfusun Yıllara Göre İşgücüne Katılma Oranı⁴⁴

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı verilerine göre kamuda istihdam edilen kadın oranı 2010 yılında % 34,16 iken bu oran 2022 yılında %41,68'e ulaşmıştır. Ayrıca kamudaki toplam kadın yönetici ve kariyer uzman/uzman yardımcısı oranları 2020 yılından 2022 yılına kadar genel olarak artış eğilimi göstermiştir. Özellikle 2020-2022

44 TÜİK, Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri, 2022, s.105; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, "Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Sosyal Sektördeki Gelişmeler, Tablo: 8.8 Yurtiçi İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler", <https://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/#1669637640284-b60b923a-d4d7>, (E.T. 27/12/2023).

yılları arasında kamudaki kadın kariyer uzman/uzman yardımcılarının oranı %38-42 seviyelerine ulaşmıştır.⁴⁵ Bu kapsamda kadınların çalışma hayatına katılımında olumlu gelişmeler yaşandığı değerlendirilmektedir.

Yıl	Kamuda İstihdam Edilen Kadın Oranı(%)
2010	34,16
2011	35,40
2012	35,92
2013	36,83
2014	36,48
2015	38,08
2016	38,66
2017	39,19
2018	39,52
2019	39,13
2020	40,10
2021	40,59
2022	41,68

Tablo 4: Kadınların Kamu Sektöründe Çalışma Yaşamına Katılımına İlişkin Oran⁴⁶ ,

Yıl- Unvan Grubu	Bakan Yardımcısı	Genel Müdür	Genel Müdür Yardımcısı	Başkan	Başkan Yardımcısı	Bölge Müdürü ve Yardımcısı	Daire Başkanı	İl Müdürü	Kariyer Uzman/ Yardımcısı
2020	12,77	7,46	11,82	0,00	4,42	6,11	15,77	4,79	41,86
2021	12,96	8,33	8,77	4,44	4,55	5,00	15,58	4,79	38,89
2022	16,92	8,81	10,06	4,44	6,96	6,31	16,45	5,26	40,99

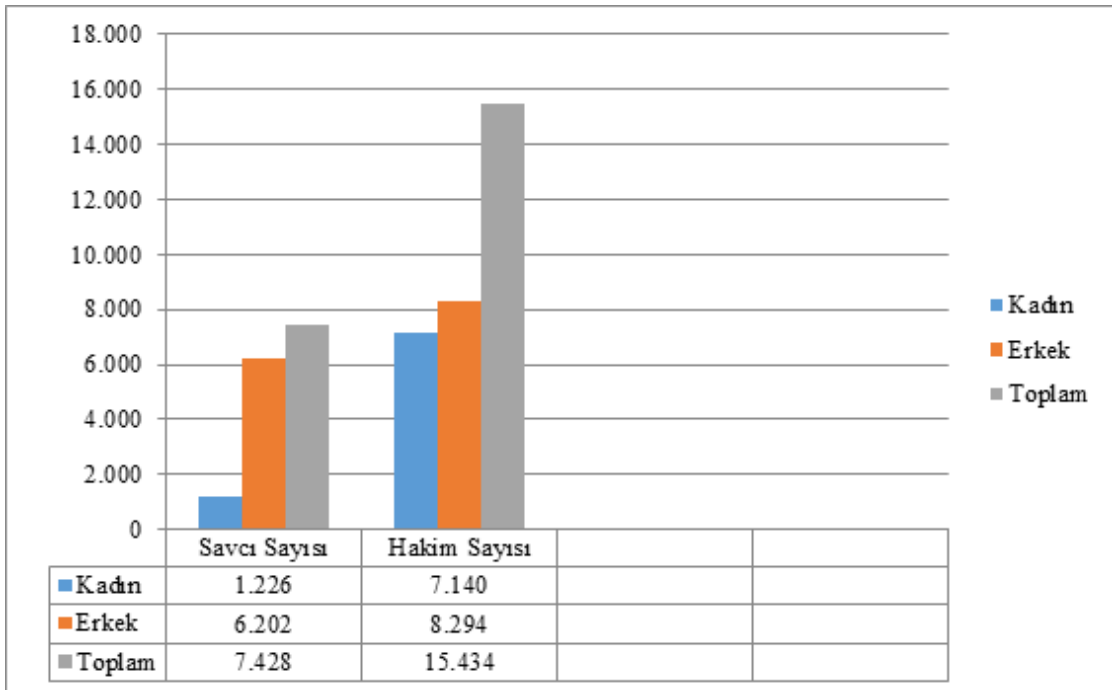
Tablo 5: Kamudaki Kadın Yönetici ve Kariyer Uzman/Uzman Yardımcısı Oranları⁴⁷

45 Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığının 8/3/2024 tarihli cevabi yazısı.

46 Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığının 8/3/2024 tarihli cevabi yazısı.

47 Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığının 8/3/2024 tarihli cevabi yazısı.

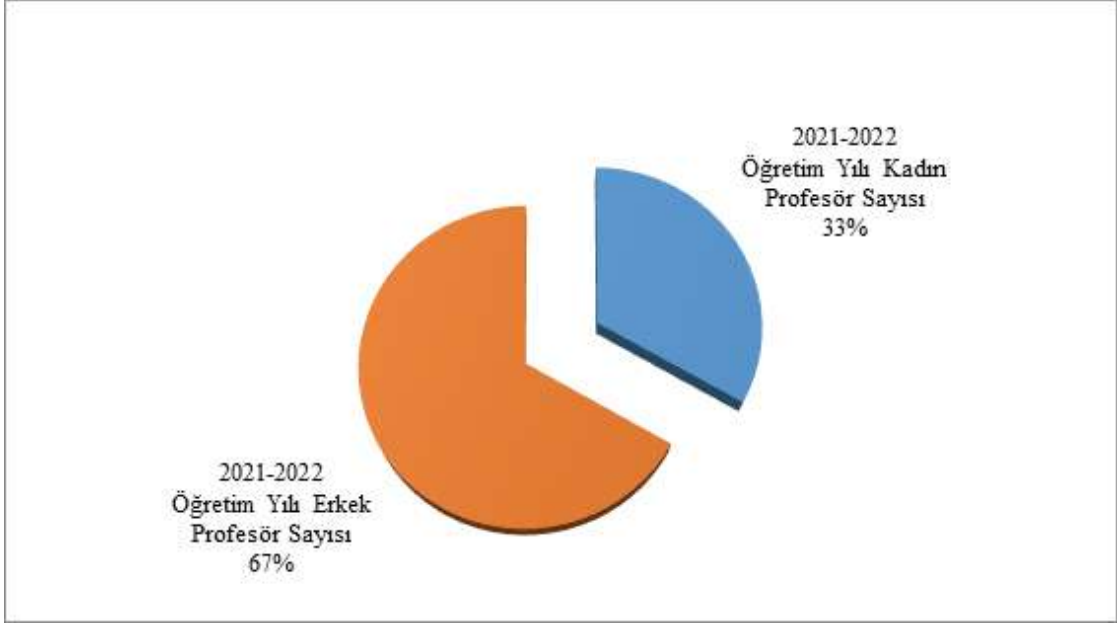
Kadının çalışma hayatına katılımının yıllar itibarıyla arttığı görülmekteyse de bazı meslekler ve sektörler açısından kadınların ve erkeklerin istihdam oranları arasındaki makasın daha açık olduğu görülmektedir. Örneğin; Hâkimler ve Savcılar Kurulu tarafından sunulan verilere göre 6/2/2023 tarihi itibarıyla toplam 22.862 hâkim ve savcı bulunmakta olup bunlardan 8.366'sının kadın (1.226 savcı, 7.140 hâkim), 14.496'sının ise erkek (6.202 savcı, 8.294 hâkim) olduğu görülmektedir.⁴⁸ 2021-2022 eğitim öğretim yılında yükseköğretimde görevli erkek profesör sayısı 21.490, kadın profesör sayısı 10.695; erkek doçent sayısı 12.047, kadın doçent sayısı ise 8.097'dir.⁴⁹ Bazı mesleklerde ve sektörlerde kadın erkek çalışan istihdam sayılarındaki ve oranlarındaki farkın fazla olmasında kişilerin bireysel tercihlerinin dışında medeni durum, iş-aile yaşamının uyumlaştırılmaması, kadınlara uygun iş ya da meslek anlayışı, çalışma koşullarındaki zorluklar veya ücret eşitsizliği gibi birçok faktör etkilidir.

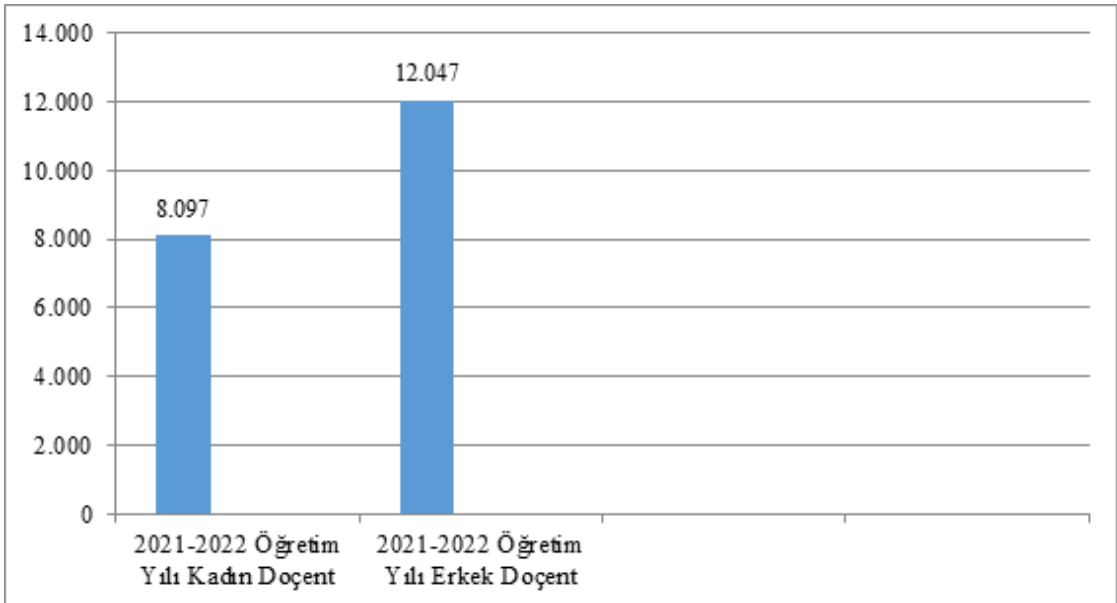
Grafik 4: 6/2/2023 Tarihi İtibarıyla Hâkim ve Savcı Sayılarının Cinsiyete Göre Dağılımı

48 Hâkimler ve Savcılar Kurulunun 15/2/2022 tarihli ve E.54425328-2023-23/6083 sayılı cevabi yazısı.

49 TÜİK, "İstatistiklerle Kadın", 2022.

Grafik 5: 2021-2022 Eğitim Öğretim Yılı Profesör Sayısının Cinsiyete Göre Dağılımı

Grafik 6: 2021-2022 Eğitim Öğretim Yılı Doçent Sayısının Cinsiyete Göre Dağılımı

Kadınların istihdama katılım oranının artırılması, işsizlik oranının düşürülmesi ve istihdama katılımının sürdürülmesi için kadınların ve kız çocuklarının eğitim hayatına katılımını ve mesleki gerekliliklere uygun eğitim alması, kadın girişimciliğinin ve kooperatifçiliğinin artırılması, karar alma mekanizmalarında daha fazla kadının yer almasının temini, kreş yardımı, esnek çalışma şartlarının yaygınlaştırılması ve iş ile aile yaşamının uyumlaştırılmasını sağlamaya yönelik politikalar geliştirilmesi büyük önem

taşımaktadır. Nitekim önceki yıllarda olduğu gibi 2022 yılında da istihdam alanında kadın erkek eşitliğinin sağlanması için ilgili kamu kurum ve kuruluşları tarafından yürütülen çalışmalar ve projeler yoğun biçimde sürdürülmektedir.

ÇSGB tarafından 2020-2023 döneminde yürütülmeye başlanan “Cinsiyet Eşitliği Odağında Geleceğin İnsana Yakışır İşleri Yaklaşımının Desteklenmesi Projesi”, 18-29 yaş aralığında olup ne eğitimde ne istihdamda yer alan (NEET) kadınların sorunlarının ve ihtiyaçlarının görünür kılınmasına zemin hazırlanması ve bu sorunlara yönelik çözüm mekanizmaları kurulması amacıyla “NEET Kadınlar Projesi (2021-2024)” ve “Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi (WOMEN-UP)” gibi ayrımcılıkla mücadeleye yönelik çeşitli politikalar içeren çok sayıda proje çalışmasına 2022 yılında da devam edilmiştir.

“Kurumsal Çocuk Bakım Hizmetleri Yoluyla Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi (INST-CARE)” ve “Eğitilmiş Çocuk Bakıcılarının Teşviki Yoluyla Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi (EDU-CARE)” projeleri 2022 yılında tamamlanmıştır. INST-CARE projesinden faydalanan 17.959 anneye kreş ve kırtasiye desteği olmak üzere toplam 25,5 milyon Euro ödeme yapılmıştır. EDU-CARE projesi kapsamında ise ayrıca yaklaşık olarak en az 6.000 çocuk bakıcısına eğitimlerini tamamlamaları kaydıyla tek seferlik 200 Euro'ya kadar mali destek verilmesi planlanmıştır. Böylece gerek küçük çocuğu olan annelerin kayıtlı istihdama katılmaları gerek bakıcıların eğitilmiş hale gelerek ve sertifikalı bir meslek sahibi olarak iş gücüne dâhil olmaları amaçlanmıştır.⁵⁰ Proje kapsamında “Çalışan Anne Desteği” için hedeflenen kontenjana ulaşılmış olup 5.153 anne ve 6.754 çocuk bakan bakıcı ile 7.503 eğitim teşviki alan çocuk bakıcısı kayıtlı çocuk bakıcısı desteklenmiştir. Toplamda 23,9 milyon avro (Çalışan Anne Desteği ve Bakıcı Eğitim Teşviki toplamı) hibe ödemesi yapılmıştır. Projenin akademik bileşeni kapsamında “Mahalle Teyzesi Sistemi (childminder system)” uygulamasına ilişkin bir araştırma raporu, proje mali destek programının etkinliği ve sürdürülebilirliğini ele alan proje etki analizi raporu ve politika belgesi hazırlanmıştır.⁵¹

ÇSGB tarafından yürütülen projeler ile kadın istihdamının artırılması, bakım yükümlülüklerinin dengelenmesi ve kadınların istihdamda kalmalarının sağlanması amacı ile farkındalık artırıcı faaliyetler düzenlenmesinin ve hibe ödemeleri yapılmasının olumlu bir uygulama örneği teşkil ettiği değerlendirilmektedir. Bu faaliyetler dışında istihdamın artırılmasına yönelik Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (İŞKUR) tarafından

50 ÇSGB'nin 21/2/2023 tarihli ve E-54723196-000-228350 sayılı cevabi yazısı.

51 ÇSGB'nin 21/2/2023 tarihli ve E-54723196-000-228350 sayılı cevabi yazısı.

işbaşı eğitim programlarının ve mesleki eğitim kurslarının düzenlenmesi de kadınların istihdama girmesinde ve güçlendirilmesinde etkili bir uygulamadır. Nitekim 2022 yılında işbaşı eğitim programlarından ve mesleki eğitim kurslarından toplamda 84.764 kadın katılımcının/kursiyerin faydalandığı belirtilmiştir.⁵² Ancak Aile Yapısı Araştırması sonuçlarına göre 2021 yılında hanedeki ev işlerinin genellikle kim tarafından yapıldığı incelendiğinde; evin badana/boyası hariç tüm işlerin genellikle bir hanehalkı ferdi tarafından üstlendiği, ev işlerini genellikle kadınların üstlendiği ve kadınların % 94,4 ile en fazla çocuk bakımı, % 85,6 ile çamaşır ve bulaşık yıkama (makineyle bile olsa), % 85,4 ile yemek yapma ve evin günlük toplanması ile temizlenmesi işlerini üstlendiği belirtilmiştir.⁵³ Bu veriler karşısında kadın istihdamının desteklenmesi konusunda aile ile iş yaşamı uyumlaştırılmasının ve bakım yükümlülüklerinin dengelenmesinin merkeze alınarak etkili politikalar üretilmesi ve faaliyetler gerçekleştirilmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ)'nin rekabet edebilirliğinin güçlendirilmesini ve finansmana erişimlerinin kolaylaştırılmasını sağlamak amacıyla uygulanan "KOBİ Finansman Destek Programı" kapsamında kadın istihdamının artırılması, kadın girişimciliğinin, kooperatifçiliğinin güçlendirilmesi ve desteklenmesi hususlarında ayrıca destekleme uygulamaları yapılmaktadır. Bu kapsamda kadın girişimciler; yeni iş kurmak, işlerini büyütmek ve geliştirmek istediklerinde Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) desteklerinden yararlanabilmektedir. 2022 yılında 12.540 kadın girişimciye 234.003.358,94 TL destek sağlandığı açıklanmıştır.⁵⁴ Ayrıca teknolojiye kadın girişimciliğinin artırılması, kadınların rol modellerinin olması, kendi yeteneklerine güven inşa etmesinde destek sağlamaları, profesyonel bağlantılar kurmaları, aynı durumları deneyimlemiş mentörlere sahip olmaları ve kamunun bu husustaki etkinliğinin azami seviyeye çıkarılması amaçlarını da içeren ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından ekosistem paydaşlarının katkılarıyla hazırlanarak 27/10/2022 tarihinde yayımlanan Ulusal Teknoloji Girişimciliği Stratejisi'nde kadın girişimciliği inisiyatifi başlatılacağı ve bir etkileşim ağı oluşturularak kadın girişimciliği inisiyatifinin teknoparklar, üniversiteler ve kurumsal firmalar nezdinde etki üretmesinin sağlanacağı belirtilmiştir.⁵⁵

52 ÇSGB'nin 21/2/2023 tarihli ve E-54723196-000-228350 sayılı cevabi yazısı.

53 TÜİK, "İstatistiklerle Kadın, 2022". (TÜİK tarafından Mart 2023'te yayımlanan istatistikte en son 2021 yılına ait veriler bulunduğundan bu Rapor'da söz konusu verilere yer verilmiştir.)

54 Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının 21/2/2023 tarihli ve E-39453831-622.03-4512764 sayılı cevabi yazısı.

55 Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, "Ulusal Teknoloji Girişimciliği Stratejisi", <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/UlusalTeknolojiGirisimciligistratjejisiEylemPlani.pdf>, (E.T: 1/6/2023), s. 9.

Kadınların sosyal ve ekonomik yaşamda daha fazla yer almasına imkân sağlayan önemli bir girişim de kadın kooperatifleridir. Yaklaşık yirmi yıllık bir geçmişe sahip olan bu girişimler aracılığıyla kadın istihdamının arttırılmasını, kadın emeğinin değerlendirilmesini ve kadınların sosyal ve ekonomik hayatta görünür olmasını sağlaması sebebiyle Ticaret Bakanlığı tarafından kadın kooperatiflerine yönelik tanıtım, eğitim, kuruluş, işleyiş, mali destek (KOOP-DES), rehberlik ve danışmanlık hizmetleri yürütüldüğü belirtilmiştir.⁵⁶

Avrupa Komisyonu, 2021 yılı raporunda olduğu gibi Avrupa Birliği (AB) Genişleme Politikasına İlişkin 2022 Türkiye Raporu'nda Türkiye'de istihdam ve sosyal politika alanında kadın katılımının sürekli düşük düzeyde olmasının endişe konusu olduğunu ve karar alma pozisyonlarında kadınların temsilinin sınırlı kaldığını ifade etmiştir.⁵⁷

Unvanlar	Kadın Çalışan	Toplam Üst Düzey Çalışan	Oran (%)
Vali	3	81	3,70
Genel Müdür	19	189	10,05
Genel Müdür Yardımcısı	42	378	11,11
Başkan	2	39	5,13
Başkan Yardımcısı	11	110	10
Daire Başkanı	548	3.062	17,90
Kaymakam	68	1.042	6,52
Bölge Müdürü	11	271	4,06
Bölge Müdür Yardımcısı	33	534	6,18
Toplam Üst Düzey	737	5.706	12,91

Tablo 6: 2022 Yılında Kadınların Bürokrasi İçerisinde Üst Düzey Karar Verici Konumlardaki Oranı⁵⁸

56 Ticaret Bakanlığının 21/2/2023 tarihli ve E-81766081-900-00082942779 sayılı cevabi yazısı.

57 Avrupa Komisyonu, AB Genişleme Politikasına İlişkin 2022 Bilgilendirmesi 2022 Türkiye Raporu, s. 42.

58 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

2022 yılı sonu itibarıyla 579 milletvekilinden 100 tanesinin kadın olduğu⁵⁹, 17 bakandan sadece 1'inin kadın olduğu⁶⁰ ve bürokrasideki üst düzey yöneticilerin % 87,09'unun erkek, % 12,91'inin kadın olduğu göz önüne alındığında kadınların karar alma mekanizmalarına her düzeyde etkin katılımlarının yeterli düzeyde olduğu henüz söylenememektedir. Ancak kadın erkek cinsiyet eşitliğinin tam anlamıyla hayata geçirilebilmesi için gerek kadınların gerek erkeklerin politika üretim aşamasından bu politikaların uygulanmasına kadar her alanda eşit temsiline ve katılımının bir gereklilik olduğu ve bu durumun gerçekleştirilmesi için gerekli çalışmaların yapılmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Yönetimde kadın erkek eşitliğinin yeterli düzeye ulaşamamasına karşılık kadın sayısının arttığı önemli bir alan da spor alanıdır. 2002 yılında 66 bin 356 olan kadın lisanslı sporcu sayısı, 2022 yılında 5 milyon 442 bin 132'ye yükselmiştir.⁶¹ Özellikle 2017 yılından itibaren her yıl lisanslı sporcu sayılarında sistematik olarak kadınların oranı, erkeklerin oranının %50'sini geçerek erkeklerin oranına yaklaştırmaya başlamıştır. Hatta 2021 yılında ilk defa kadın lisanslı sporcu sayısı (6.473.229) , erkek lisanslı sporcu sayısının (4.440.677) 2 milyon 32 bin 552 farkla önüne geçmiştir. 2022 yılında ise 13.312.842 lisanslı sporcu sayısının 5.442.132'si kadınlardan oluşmuştur. Yine 2017 yılından itibaren her yıl faal sporcu sayılarında kadınların oranı erkeklerin oranının %50'sini geçmiştir. 2022 yılında ise 6.261.337 faal sporcu sayısının 2.652.675'i kadın faal sporculardan oluşmuştur.⁶²

59 TÜİK, "İstatistiklerle Kadın, 2022".

60 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, "Cumhurbaşkanlığı Kabinesi", <https://www.tccb.gov.tr/kabine/>. (E.T. 23/5/2023).

61 Gençlik ve Spor Bakanlığının 28/2/2024 tarihli ve E-21481263-604.01.03-7061580 sayılı cevabi yazısı. Ayrıca bakınız; Anadolu Ajansı (AA), "Son 20 yılda kadın sporcu sayısı 30 kat arttı", <https://www.aa.com.tr/tr/spor/son-20-yilda-kadin-sporcu-sayisi-30-kat-artti/2527407#:~:text=Ankara,54%20bin%20862'ye%20y%C3%BCkseldi>. (E.T. 28/12/2023).

62 Gençlik ve Spor Bakanlığının 28/2/2024 tarihli ve E-21481263-604.01.03-7061580 sayılı cevabi yazısı.

YIL	KADIN	ERKEK
2002	66.356	211.690
2003	98.590	306.493
2004	156.897	450.996
2005	251.664	666.154
2006	311.053	811.989
2007	352.060	910.831
2008	406.731	1.062.621
2009	449.046	1.172.303
2010	492.465	1.272.292
2011	706.068	2.318.400
2012	831.901	2.636.607
2013	1.415.854	3.378.163
2014	1.644.468	3.897.197
2015	1.744.734	4.254.930
2016	2.154.540	4.692.692
2017	2.765.747	5.400.172
2018	2.933.197	5.427.105
2019	3.419.844	6.005.897
2020	3.060.740	5.393.371
2021	6.473.229	4.440.677
2022	5.442.132	7.870.710

Tablo 7: 2002-2022 Yılları İtibarıyla Lisanslı Sporcu Sayıları⁶³

YIL	KADIN	ERKEK
2002	46.510	159.445
2003	37.701	117.122
2004	64.191	172.923
2005	104.397	245.583
2006	66.188	181.583
2007	56.651	152.785
2008	72.083	182.954
2009	85.726	226.942
2010	72.542	195.316
2011	236.264	1.124.405
2012	297.829	1.269.027
2013	765.931	1.776.369
2014	937.790	2.191.753
2015	846.103	2.267.363
2016	1.129.034	2.498.160
2017	1.573.838	2.942.148
2018	1.639.817	2.786.215
2019	1.795.133	2.811.467
2020	1.438.385	2.185.606
2021	926.385	1.225.821
2022	2.652.675	3.608.662

Tablo 8: 2002-2022 Yılları İtibarıyla Faal Sporcu Sayısı⁶⁴

Kadın sporcu sayısındaki bu ciddi artışın spor yönetimlerine yansıdığını söylemek ise mümkün olmamış ve GSB tarafından alınan verilere göre; 2021 yılında 62 olan erkek federasyon başkanı sayısı 2022 yılında 61'e düşmüş, 2021 yılında 2 olan kadın federasyon başkanı sayısı ise 3'e çıkmıştır.⁶⁵ Bu durum karşısında kadın milli sporcu sayısına rağmen kadınların federasyon yönetimlerinde yeterli düzeyde yer bulamadığı ve kadın federasyon başkanı sayısındaki artışın ise kayda değer olmadığı değerlendirilmektedir.

Kadınların iş gücüne katılımlarını belirlemede etkin faktörlerden biri eğitimidir. Hanehalkı İşgücü Araştırması sonuçlarına göre; iş gücüne katılma oranı eğitim durumuna göre incelendiğinde kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe iş gücüne daha fazla katıldıkları görülmüştür. 2021 yılında okuryazar olmayan kadınların iş gücüne katılma oranı % 12,8, lise altı eğitilmiş kadınların iş gücüne katılma oranı % 25,3, lise mezunu kadınların iş gücüne katılma oranı % 32,5, mesleki veya teknik lise mezunu kadınların iş gücüne katılma oranı % 38,5 iken yükseköğretim mezunu kadınların iş gücüne katılma oranı % 67,6 olarak belirlenmiştir.⁶⁶

Kadın erkek fark etmeksizin bireylerin okuma yazma programlarının yanı sıra tüm kademelerde, her türlü mesleki ve beceri eğitim imkânları dâhil kaliteli eğitime erişimi için fırsat eşitliğinin sağlanması gerekmektedir. MEB tarafından iletilen verilerden hareketle okuma yazma bilmeyen kadın sayısının 18-21 yaş aralığından itibaren her yaşta okuma yazma bilmeyen erkek sayısından fazla olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla veriler kadınların okuma yazma alanında fırsat eşitliğine 2022 yılında da henüz kavuşamadığını göstermektedir.

65 GSB'nin 21/2/2023 tarihli ve E-24277485-604.01.03-4319735 sayılı cevabi yazısı.

66 TÜİK, "İstatistiklerle Kadın, 2022".

	ERKEK	KADIN
6-13 ve Okuma Yazma Bilmeyen	26.940	21.910
14-17 ve Okuma Yazma Bilmeyen	26	20
18-21 ve Okuma Yazma Bilmeyen	272	643
22-24 ve Okuma Yazma Bilmeyen	834	3.311
25-29 ve Okuma Yazma Bilmeyen	5.100	25.282
30-34 ve Okuma Yazma Bilmeyen	9.993	49.327
35-39 ve Okuma Yazma Bilmeyen	13.252	51.400
40-44 ve Okuma Yazma Bilmeyen	13.041	58.090
45-49 ve Okuma Yazma Bilmeyen	11.325	58.139
50-54 ve Okuma Yazma Bilmeyen	10.337	65.973
55-59 ve Okuma Yazma Bilmeyen	14.102	114.418
60-64 ve Okuma Yazma Bilmeyen	15.994	136.295
65+ ve Okuma Yazma Bilmeyen	147.423	1.009.085

Tablo 10: Okuma Yazma Bilmeyen Erkek ve Kadınların Yaşa Göre Dağılımı⁶⁷

Çocuk yaşta ve zorla evlendirilmeler ise tüm dünyada kız çocuklarını hedef alan kesişimsel bir diğer problem alanıdır. Bu durum kız çocuklarına yönelik cinsiyet kalıp yargılarını pekiştiren ve eğitimlerine engel olan, sağlıklarını tehlikeye atan, onları şiddet ve yoksulluk riskine maruz bırakan bir ayrımcılık sorunudur.⁶⁸ Zorla evlendirmenin kilit noktası, evlenen taraflardan en az birinin rıza göstermemesi olup; rıza göstermeme hali rıza beyanının hukukten geçerli olmadığı durumları da kapsamaktadır. Zorla evlilik; bireylerin eşlerini seçme veya reddetme seçeneğinin olmadığı, eşin bir bedel karşılığında zorla başka birine devredildiği veya yakınları tarafından kaçırma, aldatma, güvenlik açığını kötüye kullanma, ödeme veya hediye alma dâhil olmak üzere, onay almak için çeşitli zorlayıcı veya hileli yöntemler kullanılarak evlendirildiği bir uygulamadır.⁶⁹

67 MEB'in 20/2/2023 tarihli ve E-66968699-602.05-70633350 sayılı cevabi yazısı.

68 Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), "Çocuk Yaşta Zorla Evlilik", <https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-ya%C5%9Fta-evlilik>, (E.T. 18/6/2023).

69 TİHEK, İnsan Ticaretiyle Mücadele Türkiye Ulusal Raporu, 2023, s. 17.

Bu durum, çocuğun fiziksel ve duygusal istismarına yol açmaktadır.⁷⁰ Nitekim 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 103'üncü maddesinde cinsel yönden istismarı suç olarak düzenlenmiş ve failin cezalandırılması hüküm altına alınmıştır.

4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 124'üncü maddesine göre erkek veya kadın on yedi yaşını doldurmadıkça evlenemez. Ancak, hâkim olağanüstü durumlarda ve pek önemli bir sebeple on altı yaşını doldurmuş olan erkek veya kadının evlenmesine izin verebilir. 2022 yılı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri incelendiğinde 16-17 yaş grubunda olan kız çocuklarının resmi evlenmelerinin toplam resmi evlenmeler içindeki oranı 2002 yılında % 7,3 iken bu oranın 2022 yılında % 2' ye düştüğü, diğer taraftan aynı yaş grubunda olan erkek çocukların resmi evlenmelerinin toplam resmi evlenmeler içindeki oranının 2002 yılında %0,5 iken 2022 yılında bu oranın %0,1 olduğu açıklanmıştır.⁷¹ Nitekim erken yaşta evliliklerin resmi verilerde yıllar itibarıyla düşmekte olduğu ve erken yaşta evliliklerin en fazla yaşandığı 2005 yılında 51 bin 944 kız çocuğu evlenmişken, bu sayının 2022 yılı itibarıyla 11 bine gerileyerek yüzde 78 oranına düştüğü belirtilmiştir.⁷²

Söz konusu veriler erken yaşta ve zorla evlendirilmelerin erkek ve kız çocukları için ortak bir sorun alanı olduğunu göstermekle birlikte erken yaşta ve zorla evlendirmelerin mağdurlarının genellikle kız çocukları olduğunun göz önünde bulundurulması gerekmektedir. İlgili verilerden 16-17 yaş grubunda olan kız çocuklarının resmi evlenmelerinin oranının düştüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte 16-17 yaş grubunda yer almayanlar ve resmi nikâh olmaksızın birlikteliğe zorlanan çocuklar açısından durum belirsizliğini devam ettirmektedir.

70 TİHEK, İnsan Ticaretiyle Mücadele Türkiye Ulusal Raporu, 2023, s. 17.

71 TÜİK, "İstatistiklerle Çocuk, 2022", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2022-49674>, (E.T. 14/8/2023).

72 ASHB, "Bakanımız Göktaş "Erken Yaşta ve Zorla Evliliklerle Mücadele İl Eylem Planlarının Desteklenmesi Çalıştayı"na Katıldı", <https://www.ahb.gov.tr/haberler/bakanimiz-goktas-erken-yasta-ve-zorla-evliliklerle-mucadele-il-eylem-planlarinin-desteklenmesi-calistayina-katildi/>, (E.T. 5/9/2023).

Yıl	Toplam evlenme sayısı		Evlenen çocuk sayısı	
	Erkek	Kadın	Erkek Çocuk	Kız Çocuk
2002	510.155	510.155	2.592	37.263
2003	565.468	565.468	2.236	45.981
2004	615.357	615.357	2.168	49.280
2005	641.241	641.241	2.270	51.944
2006	636.121	636.121	2.315	50.366
2007	638.311	638.311	2.279	50.723
2008	641.973	641.973	2.214	49.703
2009	591.742	591.742	2.072	47.859
2010	582.715	582.715	2.000	45.738
2011	592.775	592.775	1.860	42.700
2012	603.751	603.751	1.903	40.428
2013	600.138	600.138	1.866	37.481
2014	599 704	599 704	1.670	34.629
2015	602 982	602 982	1.483	31.337
2016	594.493	594.493	1.319	27.637
2017	569.459	569.459	1.081	23.906
2018	554.389	554.389	1.029	20.809
2019	542.314	542.314	940	17.058
2020	488.335	488.335	728	13.035
2021	563.140	563.140	773	13.168
2022	574.358	574.358	688	11.520

Tablo 11: Yıllar Arasında Cinsiyete Göre 16-17 Yaş Grubunda Evlenen Çocuk Sayısı⁷³

Birleşmiş Milletler (BM) Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi (CEDAW)'in 2022 yılında yayımlanan 8'inci Dönemsel Ülke Raporu'nda; kız çocuklarının her türlü satışının veya takasının suç sayılmasını, soruşturulmasını, kovuşturulmasını ve faillerin uygun şekilde cezalandırılmasının sağlanması ile çocuk yaşta evlilik yasağının etkin bir şekilde uygulanmasını ve çocuk yaşta evliliğin kız çocuklarının sağlığı ve gelişimi üzerindeki zararlı etkilerine ilişkin farkındalık artırıcı çabaların güçlendirilmesini tavsiye etmiştir.⁷⁴ Benzer şekilde Avrupa Komisyonunun AB Genişleme Politikasına İlişkin 2022 Türkiye Raporu'nda Türkiye'de çocuk yaşta, erken ve zorla yaptırılan evliliklerle mücadelede sınırlı bir ilerleme kaydedildiği, bunun yanında etkili bir ulusal eylem planının ivedilikle kabul edilmesi ve çocuk yaşta yaptırılan evliliklerin zararlı etkileri konusunda kız çocuklarının farkındalıklarını artırılması gerektiği hususları tavsiye edilmiştir.⁷⁵ Bu çerçevede 2022 yılında ASHB koordinasyonunda 17 ilde yürütülen "Erken Yaşta ve Zorla Evliliklerle Mücadele İl Eylem Planlarına" Afyonkarahisar, Ardahan, Edirne ve Siirt illeri de dâhil edilmiş; bu illerdeki kız çocuklarına destek sağlamak amacıyla BM Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), BM Cinsiyet Eşitliği ve Kadınların Güçlendirilmesi Birimi (UN Women), BM Nüfus Fonu (UNFPA) gibi kuruluşların katkısıyla personele il eylem planı hazırlama, izleme ve değerlendirme konularında eğitimler verilmiş; Ağrı, Aksaray, Bitlis, Diyarbakır, Gaziantep, Hatay, Iğdır, Kahramanmaraş, Kars, Kilis, Mardin, Muş, Nevşehir, Niğde, Şanlıurfa, Van, Yozgat illerinde saha ziyaretleri gerçekleştirilerek erken yaşta ve zorla evliliklerin durumuna ilişkin raporlar ve her il özel eylem planları oluşturulmuştur.⁷⁶

Değininilmesi gereken bir başka husus ise insan hakları ihlallerinin en ağır görünüşlerinden biri olan insan ticareti suçudur. İnsan ticareti suçu ilk ortaya çıktığı dönemlerden bugüne kadar gerek mağdurların profili gerek sayısı bakımından giderek değişkenlik arz etse de genellikle mağdurların kadınlar ve çocuklar olduğu görülmektedir.⁷⁷ 2021 yılında 402 olan insan ticareti mağduru sayısı 2022 yılında azalarak 345'e düşmüştür.⁷⁸

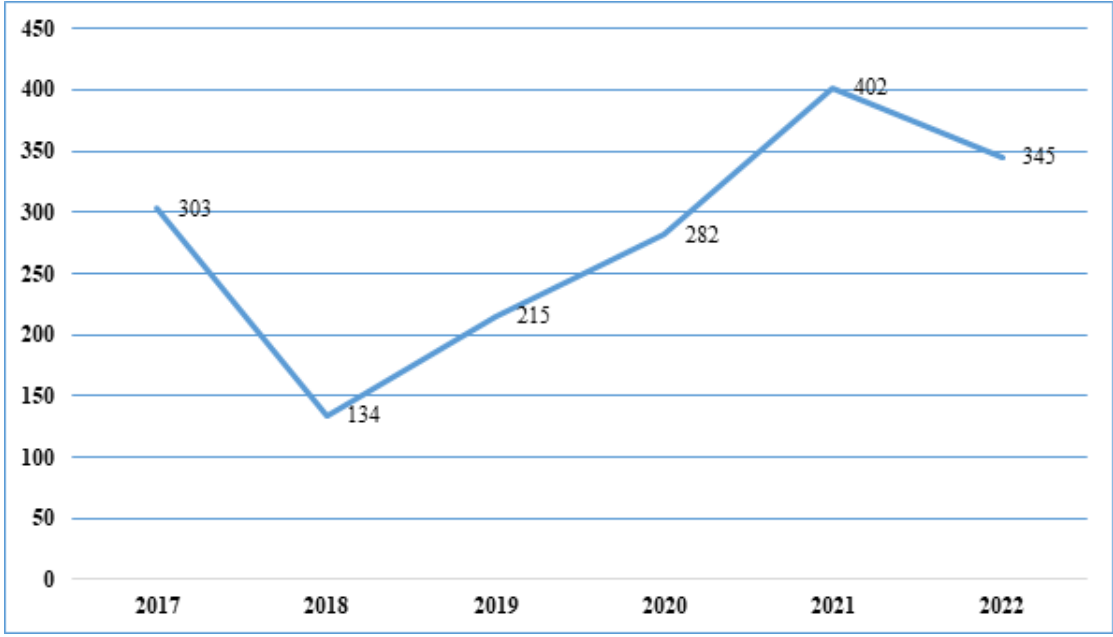
74 CEDAW, Türkiye Cumhuriyeti'nin Sekizinci Periyodik Raporuna İlişkin Sonuç Gözlemler, C/TUR/CO/8, 2022.

75 Avrupa Komisyonu, AB Genişleme Politikasına İlişkin 2022 Bilgilendirme Raporu, s. 42.

76 ASHB, "Erken Yaşta ve Zorla Evliliklerle Mücadele İl Eylem Planları Yaygınlaştırılıyor", <https://aile.gov.tr/haberler/erken-yasta-ve-zorla-evliliklerle-mucadele-il-eylem-planlari-yayginlastiriliyor/>, (E.T. 18/6/2023).

77 İçişleri Bakanlığı, 2019 Türkiye İnsan Ticareti ile Mücadele 2019 Yıllık Raporu, Ağustos, 2020, s. 63.

78 Göç İdaresi Başkanlığı, "İnsan Ticareti ile Mücadele", <https://www.goc.gov.tr/insan-ticareti-ile-mucadele-istatistik>, (E.T. 24/5/2023).

Grafik 8: Yıllara Göre İnsan Ticareti Mağdur Sayısı⁷⁹

Kadınların sağlık hizmetlerinden tam, eşit ve en yüksek standartlarda faydalanmalarının cinsiyet eşitliğinin sağlanması bakımından taşıdığı önemden dolayı cinsiyet temelinde ayrımcılık konusunda dikkat çekilmesi gereken bir husus da kadın sağlığıdır. Sağlık Bakanlığı tarafından 2022 yılı içerisinde anne ölümlerini izleme, 15-49 yaş kadın izlemi, evlilik öncesi danışmanlık, doğum öncesi ve doğum sonrası bakım, nütrisyonel destek, acil obstetrik bakım, misafir anne uygulaması, anne dostu hastane, gebe bilgilendirme sınıfı, üreme sağlığı hizmet içi eğitimleri, riskli gebeliklerin yönetimi/ önlenmesi ve hastane doğumları programları yürütüldüğü belirtilmiştir.⁸⁰

Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) önerileri doğrultusunda dünyada ve Türkiye'de sık görülen kanserlerden; meme, serviks (rahim ağzı) ve kolorektal (kalın bağırsak) kanser taramaları "Ulusal Kanser Tarama Programı" kapsamında yürütülmektedir. Bu sayede erken teşhis ile yaşam süresinin ve kalitesinin artırılması hedeflenmektedir. Ulusal Kanser Tarama Standartlarına göre meme kanseri taraması; 40-69 yaş arasındaki kadınlara yılda bir klinik meme muayenesi, 2 yılda bir mamografi çekilmesi yöntemiyle ücretsiz olarak yapılmaktadır. Serviks kanseri taraması; 30-65 yaş arası kadınlara 5 yılda

79 Göç İdaresi Başkanlığı, "İnsan Ticareti ile Mücadele", <https://www.goc.gov.tr/insan-ticareti-ile-mucadele-istatistik>, (E.T. 24/5/2023).

80 Sağlık Bakanlığı, 2022 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 2023, s. 57.

bir ücretsiz olarak yapılmaktadır.⁸¹

Tüm bunlarla birlikte değinilmesi gereken önemli bir konu da cinsiyete duyarlı bütçelemedir. Cinsiyete duyarlı bir bütçelemeye kamu kaynaklarının cinsiyetler arası eşit kullanımı sağlanmaya çalışılmaktadır. ASHB Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü ve Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ile Un Women ortaklığında yürütülen "Türkiye'de Kadın-Erkek Eşitliğine Duyarlı Planlama ve Bütçelemenin Uygulanması Projesi" ile kadın erkek eşitliği perspektifinin ulusal ve yerel düzeyde politika oluşturma ve bütçeleme süreçlerinin tüm aşamalarına sistematik ve sürdürülebilir entegrasyonu ile Türkiye'de kadınların güçlenmesine katkı sunulması hedeflenmekte ve bu kapsamda çeşitli faaliyetler düzenlenmektedir.⁸²

Cinsiyet temelinde ayrımcılık, bireyler arasında meşru ve makul bir gerekçe olmaksızın yalnızca cinsiyete dayalı farklı muamele yapılmasıdır. 2022 yılında AİHM'nin nesnel ve makul gerekçe olmadıkça karşılaştırılabilir durumlardaki kişilere farklı bir şekilde muamele gösterilmesinin yasakladığını hatırlattığı kararlarından biri, 5/7/2022 tarihinde karara bağlanan *Dimici/Türkiye* davasıdır.⁸³ Başvuruya konu olayın arka planı şu şekildedir: Osmanlı döneminde kurulan Örfioğlu Vakfı, vakfedenin soyundan gelenler tarafından yönetilen (mazbut) vakıflar kategorisine girmektedir. Vakfın gelirleri, bazı hayır işlerine ayrılmıştır. Galle fazlası kurucunun soyundan gelenlere batın tertibi üzere ödenmektedir. Necmiye DİMİCİ galleye müstahak Vakıf evlatlığının tespiti için dava açmış ve açılan davada Vakıf senedi uyarınca Vakıf gelirlerinin sırasıyla; Vakıf binalarının bakım ve onarımına, hayır işlerine ve son olarak erkek çocuklarından olma kız çocukları için nafaka ve giysi yardımına ayrılması, galle fazlasının erkek çocuklar arasında eşit şekilde paylaşılması gerektiği ve kız çocuklarının çocukları için ise cinsiyeti ne olursa olsun herhangi bir şeye hakkı bulunmadığı tespitleri ile Necmiye DİMİCİ'nin galleye müstahak Vakıf evladı olarak kabul edilemeyeceği karara bağlanmıştır.

Necmiye DİMİCİ'nin mirasçıları tarafından AİHM'ye yapılan başvuruda başvuranlar, murislerinin Vakıf evladı niteliğinden ve doğrudan akrabalık derecesinden doğan mirasa ilişkin haklarından sadece cinsiyeti sebebiyle yoksun bırakılmasının ayrımcılık teşkil ettiğini iddia etmişlerdir. AİHM, başvuranların murisinin cinsiyete dayalı

81 Sağlık Bakanlığı, 2022 Yılı Faaliyet Raporu, s. 59.

82 ASHB Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, "Türkiye'de Kadın-Erkek Eşitliğine Duyarlı Planlama ve Bütçeleme Projesi Kapsamında Arnavutluk Cumhuriyetine Çalışma Ziyaret Gerçekleştirildi.", <https://www.aile.gov.tr/ksgm/haberler/turkiye-de-kadin-erkek-esitligine-duyarli-planlama-ve-butceleme-projesi-kapsaminda-arnavutluk-cumhuriyetine-calisma-ziyaret-gerceklestirildi/>, (E.T. 24/5/2023).

83 AİHM, *Dimici/Türkiye*, B. No: 70133/16, 5/7/2022.

bir muamele farklılığına maruz kaldığına ve ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme kararda; belirli bir ülkede devam eden geleneklere, genel varsayımlara veya çoğunluğun toplumsal davranışlarına yapılan atıfların cinsiyete dayalı bir muamele farkını haklı çıkarmak için yeterli olmadığı, başvuruların kendisiyle aynı durumda bulunan erkek çocuklarının aksine galle fazlasından yararlanma hakkını çocuklarına devretme imkânından yoksun bırakıldığı, ulusal mahkemelerin başvuruların murisinin cinsiyeti nedeniyle galle fazlası üzerinde hak sahibi olmasını reddetmesinin Vakıf senedi hükümlerinden kaynaklandığı, kurucunun Vakfın kurulduğu dönemde hâkim olan toplumsal kaygılara ve kadınlara ilişkin bakış açısına sahip olduğu ve kurucunun isteğinin ayrımcılık yapmama ilkesi ve kadın erkek eşitliği ilkesi bağlamında açıkça bir sorun ortaya koymasına rağmen mahkemelerin kurucunun isteğini Sözleşme'ye, Anayasa'ya ve kanunlara uygunluğunu denetlemeyi herhangi bir şekilde düşünmediği ve bir uygulamanın kabul edildiği tarihte yasaya uygun olmasının kamu düzenine ilişkin mevcut normlar ve Sözleşme karşısında herhangi bir öncelik taşımadığı tespitlerine yer vermiştir.

Nitekim AİHM'nin bu kararından çok kısa bir süre sonra AYM de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yönetilen (mazbut) Vakfın galle fazlasından vakfedenin kadın alt soylarının yararlanamaması nedeniyle mülkiyet hakkıyla bağlantılı olarak ayrımcılık yasağının ihlal edildiği iddiasına ilişkin *Ayşe Tezel ve Diğerleri* başvurusunda, başvuru sahiplerinin vakfedenin kız evladı olan murisine aynı batından yaşayan erkek evladın bulunduğu gerekçesiyle pay verilmemesi suretiyle cinsiyet temelinde yapılan farklı muamelenin ayrımcılık teşkil ettiği kanaatine varmıştır.⁸⁴

6701 sayılı Kanun'da belirtilen ayrımcılık temellerinden 2022 yılı içerisinde en çok "engellilik" temelinde ayrımcılık iddiasıyla Kuruma 67 başvuru yapılmıştır. Onu 45 tane başvuru ile "cinsiyet" temelinde ayrımcılık iddiasını içeren başvurular takip etmektedir.⁸⁵

Turizm, konaklama sektörü ve ebeveynlik izni gibi alanlarda erkeklerin de cinsiyet temelinde ayrımcılığa maruz kaldığı bilinmektedir. Erkeklerin cinsiyetlerinden dolayı ayrımcı muameleye maruz kalmalarının önüne geçilebilmesi için ilgili sektörlerde farkındalık artırıcı çalışmaların yürütülmesi önemlidir. Turizm hizmetleri kapsamında haklı ve makul bir gerekçe olmaksızın erkeklerin tek başlarına otelde konaklamasına imkân tanınmaması veya tek başlarına olmaları halinde restoranlarda erkek müşterilere

84 AYM, *Ayşe Tezel ve Diğerleri*, B. No: 2018/14186, 20/10/2022, para. 92.

85 TİHEK, 2022 Yılı Faaliyet Raporu, s. 82.

hizmet sunulmaktan imtina edilmesi gibi durumlara ilişkin Kurumumuza yapılan çeşitli başvurular bulunmaktadır.

2022/140 ve 2022/141 sayılı kararlara konu başvurularda başvuranlar, konaklamak istedikleri otelde konaklama hizmetleri için sadece erkeklerden oluşan rezervasyonların kabul edilmemesi nedeniyle cinsiyet temelinde ayrımcılığa uğradıklarını öne sürmüşlerdir. TİHEK başvuranın hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden karşılaştırılabilir durumdakilere kıyasla eşit biçimde yararlanmasının engellendiğine ve cinsiyet temelinde ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar verilmiştir.⁸⁶

İşletme girişinde kadın müşterilerden ücret alınmamasına karşın erkek müşterilerden ücret alınmasının ve erkek müşterilerin işletmeye eşsiz olarak alınmamasının cinsiyet temelinde ayrımcılık teşkil ettiği iddiası içeren başvuruya ilişkin verilen 2022/743 sayılı kararda ise öncelikle kadına yönelik şiddete dikkat çekmek ve toplumsal farkındalığı arttırmak için kadınlardan ücret alınmadığına ve bu iddialar açısından ihlal olmadığına karar verilmiştir. Eşsiz almama kuralı bakımından ise eğlence yerine eşsiz gelen her erkeğin kadın müşterilere yönelik olumsuz davranışlarda bulunacağı şeklinde bir varsayım kalıp yargı oluşturularak ön yargılı davranılmasının objektif bir temelden yoksun olan cinsiyet algısından kaynaklandığı belirtilerek ihlal kararı verilmiştir.⁸⁷

Bir üniversite tarafından yayımlanmış olan personel alım ilanında yer alan pozisyonlardan birinin sadece lisans mezunu erkek adayları kapsamının cinsiyet temelinde ayrımcılık yasağının ihlali olduğu iddiasına ilişkin bir başka başvuruda ise koruma ve güvenlik görevlisi pozisyonunun niteliğinin sadece erkeklerin istihdamını zorunlu kılan bir durum oluşturmayacağı belirtilerek ayrımcılık yasağının cinsiyet temelinde ihlal edildiğine karar verilmiştir.⁸⁸

2022/655 sayılı karara konu başvuruda başvuran, işe alım sürecinde gebeliği nedeniyle cinsiyet temelinde ayrımcılığa maruz kaldığını iddia etmiştir. TİHEK tarafından bir işverenin, işinin önemli işlevlerini yerine getirebildiği sürece gebelikle ilgili durumu nedeniyle bir kadını işe almayı reddedemeyeceği belirtilmiş ve muhatabın başvuranı gebeliği nedeniyle işe almadıkları iddiasını çürütemediği değerlendirilerek ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar verilmiştir.⁸⁹

86 TİHEK, K. No: 2022/140, 1/3/2022; TİHEK, B. No: 2021/669, K. No: 2022/141, 1/3/2022.

87 TİHEK, B. No: 2022/765, K. No: 2022/743, 12/10/2022.

88 TİHEK, B. No: 2022/874, K. No: 2022/941, 29/12/2022.

89 TİHEK, B. No: 2022/176, K. No: 2022/655, 22/9/2022.

TİHEK tarafından yürütülen UÖM görevi kapsamında gerçekleştirilecek ziyaretlerde de kişilerin cinsiyet temelinde ayrımcılığa maruz kalıp kalmadığı izlenmektedir. Kişilerin özgürlüğünden mahrum bırakıldığı yerlere ziyaretler gerçekleştirilirken cinsiyete duyarlı uygulamaların olup olmadığı incelenmektedir. Ayrıca bu ziyaretlerde mevcut kural ve uygulamalar, cinsiyet eşitliği çerçevesinde değerlendirilmektedir. Engelli, hamile, emziren ve çocuğuyla kalan kadınların durumuna özellikle dikkat edilmektedir. Ziyaretler sonrasında ayrımcılık yasağına aykırı bir durumun tespit edilmesi halinde ayrımcı uygulamanın kaldırılması ve eşitliğin sağlanması yönünde ilgili kurum ve kuruluşlara tavsiyelerde bulunulmakta ve tavsiyelerin icrası izlenmektedir. Bu kapsamda gerçekleştirilen izleme ziyaretlerinde:

- Kadın bekleme odasında bebekler için bebek alt değiştirme yeri ya da bebek emzirme alanı bulunmadığı bu eksikliğin oda içerisine paravan veya ekipmanlar konularak giderilmesi,⁹⁰
- Merkezdeki kadın sayısının dikkate alınarak kadın jandarma personel sayısının artırılması,⁹¹
- Kadın yabancıların kadın doktora erişim hakkının sağlanması,⁹²
- Kadın mahpuslara yönelik sosyal aktivitelerin artırılmasının ve meslek edindirme kurslarının açılmasının mahpusların ıslah edilmeleri açısından önemli olduğu ve bu yönde çalışmaların yapılması,⁹³
- Engelli kadın bireyler için kuaför hizmeti alınabileceği,⁹⁴
- Gözaltında bulunan kişilerin kullanması için ayrılan tuvaletlerde, kadın ve erkek ayrımının bulunmadığı gözlemlendiğinden tuvaletlerin imkânlar dâhilinde kadın ve erkek kabinlerinin ayrılması gibi alternatif çözümler getirilmesi,⁹⁵
- Merkezde koruma altına kadın sayısına rağmen tercümanlar arasında kadın çalışan yer almamaktadır. Mahremiyetin sağlanması ve

90 TİHEK, İzmir Adnan Menderes Havalimanı Transit Alan Ziyareti Raporu, Rapor No: 2022/01.

91 TİHEK, Kocaeli Geri Gönderme Merkezi Ziyareti Raporu, Rapor No: 2022/02.

92 TİHEK, Çanakkale Ayvacık Geri Gönderme Merkezi Ziyaret Raporu, Rapor No: 2022/04.

93 TİHEK, Kahramanmaraş E Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Ziyareti Raporu, Rapor No: 2022/14.

94 TİHEK, Kırşehir Engelsiz Yaşam Bakım Rehabilitasyon ve Aile Danışma Merkezi Ziyareti, Rapor No: 2022/24.

95 TİHEK, Artvin İl Emniyet Müdürlüğü Nezarethaneleri Ziyareti Raporu Merkezi Ziyareti, Rapor No: 2022/31.

iletişim konusunda muhtemel tereddütlerin giderilebilmesi için kadın tercümanların istihdam edilmesi gerektiği,⁹⁶

- Kadın mahpusların dini konularda görüşme taleplerini karşılamak amacıyla Kuruma vaize görevlendirilmesi,⁹⁷
- Kurum şartları ölçüsünde kadın mahpuslar için de Kurum içinde çalışma imkânının sağlanması,⁹⁸
- Kantinde birden fazla çeşitte şampuan ile kadın mahpusların temel ihtiyaçlarına yönelik ürünlerin sürekli olarak bulundurulması,⁹⁹ tavsiyelerine yer verilmiştir.

2.2. Engellilik

DSÖ verilerine göre; dünyada 1,3 milyarın üzerinde kişi, yani küresel nüfusun % 16'sı, engellidir ve bu sayı hızlı bir biçimde artmaktadır.¹⁰⁰ Engellilerin büyük çoğunluğu gelişmekte olan ülkelerde yaşarken % 82'si yoksulluk sınırının altında yaşamlarını idame ettirmektedir.¹⁰¹ Düşük ve orta gelirli ülkelerde, engelli kişilerin % 75'ini kadınların oluşturduğu tahmin edilmektedir.¹⁰²

Engelli bireylerin fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duysal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından ötürü çoklu ayrımcılık ve hak ihlallerine toplumun diğer kesimlerine kıyasla daha fazla maruz kaldığı bilinmektedir.¹⁰³ Sunul(a)mayan kamu ve özel sektör hizmetleri, fiziksel ve dijital erişilebilirliğin sağlanmaması, damgalama, ayrımcı dil ve söylem, mobbing, istihdamda ayrımcılık engelli bireyler için başlıca sorun alanlarıdır. Engelli kadınlara ve kız çocuklarına yönelik eğitimde fırsat eşitliği, ekonomik olanaklar, sosyal etkileşim ve adalet, yasa önünde eşitlik ile siyasete katılım, sağlık hizmetleri alanlarında

96 TİHEK, Kahramanmaraş Geçici Barınma Merkezi Ziyareti Raporu, Rapor No: 2022/32.

97 TİHEK, Aksaray T Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Ziyareti Raporu, Rapor No: 2022/47.

98 TİHEK, Kırıkkale Keskin T Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Ziyareti Raporu, Rapor No: 2022/54.

99 TİHEK, Tunceli A-3 Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Ziyareti Raporu, Rapor No: 2022/61.

100 DSÖ, "Disability and Health", <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>, (E.T. 21/6/2023).

101 Uluslararası Af Örgütü, "Ayrımcılık", <https://www.amnesty.org.tr/icerik/ayrimcilik>, (E.T. 21/6/2023).

102 UN Women, "Making the SDGs Count for Women and Girls with Disabilities", <https://www.un.org/development/desa/disabilities/wp-content/uploads/sites/15/2019/10/Making-SDGs-count-for-women-with-disabilities.pdf>, (E.T. 5/7/2023).

103 TİHEK, Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2021 Raporu, Ankara, 2023 s. 33.

ayrımcılık türleri çoğalmakta ve kesişimsel ayrımcılıklar meydana gelmektedir.¹⁰⁴ Yine engelli kadınlar, engeli bulunmayan kadınlara göre üç kat daha fazla fiziksel ve cinsel istismara maruz kalma riski ile karşı karşıyadır.¹⁰⁵

2021 yılı içinde ASHB tarafından engelli vatandaşlara yönelik geliştirilecek politikalara ve sunulacak hizmetlere yön vermesi amacıyla "2030 Engelsiz Vizyon Belgesi" hazırlanarak 3/12/2021 Dünya Engelliler Günü'nde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip ERDOĞAN tarafından ilan edilmiştir. Bu kapsamda 2022 yılı içinde Engelsiz Vizyon Belgesi'nin 2023-2025 yılları arasındaki uygulama aracı olan "Engellilerin Haklarına İlişkin Ulusal Eylem Planı" hazırlık çalışmaları tamamlanarak "12. Engelsiz Yaşam Fuarı ve Farkındalık Zirvesi" kapsamında 2/12/2022 tarihinde kamuoyu ile paylaşılmıştır. Eylem Planı'nın hazırlık sürecinde ilgili kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler ile engellilik alanında faaliyet gösteren STK'ların katılımıyla; istihdam, veri ve istatistik, sportif, turistik ve kültürel faaliyetlere katılım, sağlık ve iyilik hali, erişilebilirlik, yapılı çevre, bilgiye erişim, ulaşım, kapsayıcı eğitim, hak temelli yaklaşımın yaygınlaştırılması, bağımsız yaşam, siyasal yaşama katılım, hakların korunması ve adalet ile karar mekanizmalarına katılım konularını kapsayan 13 çalıştay gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁶ Eylem Planı taslağının nihai haline ilişkin 25/2/2022 tarihinde engellilik alanında faaliyet gösteren 70 farklı STK temsilcisinin katılımı ile "Karar Mekanizmalarına Katılımın Güçlendirilmesi Çalıştayı" gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁷ Engelli bireylerin kendi hayatlarını ve haklarını etkileyen kararlara aktif ve bilinçli bir şekilde katılımı, kamusal karar alma süreçlerinde insan hakları temelli yaklaşıma uygun olmanın yanı sıra iyi yönetim ilkeleri açısından da toplumsal hesap verebilirliği sağlamaktadır.¹⁰⁸ Bu çerçevede Eylem Planı'nın hazırlık sürecinde engellilik alanında faaliyet gösteren STK'ların sürece etkin ve anlamlı bir şekilde dâhil edilmesi olumlu bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. TİHEK tarafından da Eylem Planı'nın hazırlık sürecinde ASHB'ye 29 farklı konuda önerilerin yer aldığı Kurum katkısı sunulmuştur.

ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni-Aralık 2022'ye göre; Bakanlık bünyesinde kamu kurum ve kuruluşlarındaki engelli sağlık kurulu raporlarını esas alarak oluşturulan "Ulusal Engelli

104 BM Engelli Hakları Komitesi, Engelli Kadınlar ve Kız Çocukları Üzerine Genel Yorum No: 3, CRPD/C/GC/3, 2016.

105 DSÖ, "Disability and Health", <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>, (E.T. 21/6/2023).

106 ASHB, "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)" https://www.aile.gov.tr/media/133056/engelli_haklari_ulusal_eylem_plani_23-25.pdf, (E.T. 22/6/2023).

107 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı yazısı.

108 BM Engelli Hakları Komitesi, Engelli Çocuklar da Dâhil Olmak Üzere Engellilerin Temsilci Örgütleri Aracılığıyla Sözleşme'nin Uygulanması ve İzlenmesine Katılımı Hakkında Genel Yorum No: 7, CRPD/C/GC/7, 2018.

Veri Sistemi"nde kayıtlı ve hayatta olan engelli sayısı; 1.414.643'ü erkek, 1.097.307'si kadın olmak üzere toplam 2.511.950'dir. Ağır engeli olan kişi sayısı ise 775.012'dir.¹⁰⁹ Belirtmek gerekir ki bu rakamlar engelli sağlık kurulu raporu almak için yetkili hastanelere başvurmamış ve hizmet almak için Devletle temasa geçmemiş bireyleri kapsamamaktadır.¹¹⁰ Söz konusu verilerin 2021 Aralık ayında paylaşılan veriler ile aynı olduğu, uzun zamandır güncellenmediği görülmüştür. AB Genişleme Politikasına İlişkin 2022 Türkiye Raporu'nda Türkiye'nin engellilerin durumuna ilişkin nicel ve nitel çalışmalarla belge birikimini artırmaya ihtiyacı olduğu belirtilmiştir.¹¹¹ BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesi'nin (EHİS) 31'inci maddesine göre veri ve bilgi; barınma durumu, yaşam düzeni, sosyal koruma planlarının yanı sıra bağımsız yaşama, destek ve hizmetleri de dâhil olmak üzere tüm sektörlerde sistematik olarak engelliliğe göre ayrıştırılmalıdır. Kuşkusuz ülkemizdeki mevcut engelli sayısı, bu kişilerin engel türleri, cinsiyetleri ve yaşadıkları bölgelere göre dağılımlarını içeren verilerin Sözleşme'de belirtildiği şekilde güncellenmesi ve kesşimsel ayrımcılığa uğraması muhtemel engelli kız çocukları ve engelli göçmenler gibi kesimlere ilişkin ayrıca bilgi elde edilmesi yararlı olacaktır.¹¹² Ne var ki Türkiye genelinde engelli bireylerin il bazında dağılımını detaylı bir şekilde ortaya koyan son araştırma 2011 yılında gerçekleştirilen "Nüfus ve Konut Araştırması"dır.¹¹³

Engelli bireylere ilişkin ayrıştırılmış istatistikî veriler ve araştırmalar dâhil olmak üzere uygun bilgilerin toplanması, özellikle bu alanda politika geliştiren kurumların gerekli politikaları formüle etmeleri ve geliştirmeleri açısından yol gösterici nitelikte olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde engellilik alanındaki veri yetersizliği, engelli bireylerin haklarının gerçekleştirilme ve hizmetlerden yararlanma düzeylerinin değerlendirilmesine imkân vermemektedir.¹¹⁴ Nitekim Engelli Hakları Komitesi de 2019 yılında yayımladığı Türkiye'ye İlişkin Nihai Gözlem Raporu'nda "*Komite ayrıca, engelli bireylerin durumu ve haklarından yararlanma konusunda karşılaştığı engelleri tanımlayan ve yaş, cinsiyet, coğrafi konum ve diğer kriterlere göre ayrıştırılmış veri olmadığı (...)*" değerlendirmesinde bulunarak aynı soruna dikkat çekmiştir.¹¹⁵

109 ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni (Aralık 2022)".

110 ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni (Aralık 2022)".

111 Avrupa Komisyonu, AB Genişleme Politikasına İlişkin 2022 Bilgilendirmesi 2022 Türkiye Raporu, s. 43.

112 TİHEK, Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2021 Raporu, s. 35.

113 ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni (Aralık 2022)", https://www.aile.gov.tr/media/129312/eyhgm_istatistik_bulteni_aralik_22.pdf, (E.T. 14/8/2023).

114 ASHB, "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)".

115 BM Engelli Hakları Komitesi, Türkiye'ye İlişkin Nihai Gözlem Raporu, 2019, s. 14, para. 62.

3/12/2021 Dünya Engelliler Günü'nde engelli hakları konusunda ulusal düzeyde güçlü bir koordinasyon sağlamak amacıyla "Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu" oluşturulmuştur.¹¹⁶ Kurul, 15/11/2022 tarihinde ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile engellilik alanında faaliyet gösteren temsil gücünü haiz iki konfederasyonun üst düzey temsilcilerinin katılımıyla ilk toplantısını gerçekleştirmiştir.¹¹⁷ AB Genişleme Politikasına ilişkin 2022 Türkiye Raporu'nda Türkiye'nin, engellilere ilişkin politikalarını tematik politika alanları çevresinde ana akımlaştırması ve bu alanda faaliyet gösteren bağımsız STK'ların etkili katılımları ile bu politikaları izlemesi gerektiği tavsiye edilmiştir.¹¹⁸ Bu çerçevede Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı'nda "*engelli bireylerin politika oluşturma ve uygulama süreçlerine ilişkin karar mekanizmalarına katılımının güçlendirilmesi*" amacıyla ilgili STK'ların da katılımı ile Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu bünyesinde öncelikle büyükşehir olan illerde pilot uygulama olarak "Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme İl Kurulları"nın oluşturulması öngörülmüştür.¹¹⁹

EHİS'nin "*Bağımsız yaşayabilme ve topluma dâhil olma*" başlıklı 19'uncu maddesine göre; engellilerin kişisel destek dâhil olmak üzere toplum içinde yaşamak ve topluma dâhil olmak için ihtiyaç duydukları konut içi, kurum içi ve diğer toplumsal destek hizmetlerine erişimleri sağlanmalıdır. Bu kapsamda ülkemizde engellilere yönelik sağlanan hizmetlerden biri bakım yardımıdır. 27/5/1983 tarihli ve 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu'nun ek 7'nci maddesi ile Bakıma Muhtaç Engellilerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik kapsamında engelli bireylerin bakımının aile yanında sağlanması ve yaşadıkları çevrede desteklenmesi amacıyla ağır/tam bağımlı durumdaki engelli bireye bakım veren aile üyesine/yakınına yardım ödenmektedir.¹²⁰ Bu çerçevede 2022 yılı içinde 560.693 kişi evde bakım yardımından yararlanırken toplamda 17,9 milyar TL evde bakım yardımı ödemesi yapılmıştır.¹²¹ Engelli Hakları Komitesinin Türkiye'ye İlişkin Nihai Gözlem Raporu'nda engelli bireylerin bağımsız yaşama ve topluma dâhil olma ilkesi kapsamında evde bakım yardımının engelli bireyin bakımını üstlenen kişi yerine kendisine verilmesi gerektiği tavsiye edilmiştir. Evde bakıma ilişkin Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı'nda engelli bireylerin ailelerinin yanında bakımını sağlayacak yeni nesil bakım modellerinin yaygınlaştırılmasına yönelik

116 3/12/2021 tarihli ve 31678 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 2021/23 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi.

117 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı yazısı.

118 Avrupa Komisyonu, AB Genişleme Politikasına İlişkin 2022 Bilgilendirmesi 2022 Türkiye Raporu, s. 43.

119 ASHB, "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)", Eylem Alanı 6.2, Faaliyet Alanı 6.2.1.

120 İlgili Yönetmelik 26/5/2023 tarihli ve 32202 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Evde Bakım Yardımı Yönetmeliği ile değiştirilmiştir.

121 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı yazısı.

çalışmaların yapılacağı ve bağımsız yaşamı destekleyici modeller ile iyi uygulama örneklerinin inceleneceği ifade edilmiştir.¹²²

Ülkemizde aile yanında bakımı mümkün olmayan engelli bireylere ASHB'ye bağlı engelli bakım merkezlerinde bakım, rehabilitasyon ve aile danışma hizmetleri ücretsiz olarak sunulmaktadır. ASHB verilerine göre; 2022 yıl sonu itibarıyla Bakanlığa bağlı 107 bakım, rehabilitasyon ve aile danışma merkezinde 7.387 kişi ücretsiz bakım hizmetinden yararlanmaktadır. Bunun dışında 305 özel engelsiz bakım merkezinde¹²³ 26.766 engelli birey bakım hizmetinden yararlanmaktadır.¹²⁴

TİHEK, UÖM görevi kapsamında bakım ve rehabilitasyon merkezleri dâhil olmak üzere kişilerin alıkonulduğu ve koruma altına alındığı tüm merkezlere ziyaretler düzenleyerek bu mekanların insan onuruna, kötü muamele yasağına, makul düzenleme ve erişilebilirlik ilkelerine dolayısıyla ayrımcılık yasağına ve eşitlik ilkelerine uygun olup olmadığını yerinde inceleyerek raporlamaktadır. 2022 yılı içinde TİHEK tarafından yayımlanan 69 merkeze ilişkin ziyaret raporlarının 24'ünde makul düzenlemelerin yapılması ve erişilebilirliğin sağlanması yönünde tavsiyeler yer almıştır. Bu kapsamda gerçekleştirilen izleme ziyaretlerinde verilen tavsiyelerden bazıları şu şekildedir;

- Asansör ve engelli rampası bulunmayan merkezlerde bina içi yatay ve dikey dolaşımın engellilerin erişimine uygun hale getirilmesi,¹²⁵
- Nezarethanelerde tutulanların kullanımına sunulan tuvalet ve banyoların engelliler için erişilebilirlik standartlarına uygun hale getirilmesi,¹²⁶
- İşitme engelli mahpusların barındırıldığı ceza infaz kurumlarında görev yapan personele işaret dili eğitimi verilmesi,¹²⁷
- Görme engelli mahpusların bulunduğu ceza infaz kurumlarında dış dünya ile iletişimin sağlanması noktasında gerekli makul düzenlemelerin hayata

122 ASHB, "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)", Eylem Alanı 1.2.

123 Özel bakım merkezlerinde engelli sağlık kurulu raporunda "tam bağımlı" olduğu belirtilen ve her türlü gelirler toplamı esas alınmak suretiyle hane içinde kişi başına düşen ortalama aylık gelir tutarı, asgari ücretin aylık net tutarının 2/3'ünden daha az olan engelli bireyler "Ücreti Bakanlık Tarafından Karşılanan Engelli" statüsünde hizmet alabilmektedir. ASHB, "Engelli Bireyler İçin Bilgilendirme Rehberi", https://www.aile.gov.tr/media/131394/engelli_bireyler_icin_bilgilendirme_rehberi.pdf, (E.T. 22/6/2023).

124 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı yazısı.

125 TİHEK, Adıyaman İl Emniyet Müdürlüğü Nezarethaneleri Ziyaret Raporu, Rapor No: 2022/64.

126 TİHEK, İstanbul İli Beyoğlu İlçe Emniyet Müdürlüğü Nezarethaneleri Raporu, Rapor No: 2022/59.

127 TİHEK, Menemen R Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Ziyaret Raporu, Rapor No: 2022/38.

geçirilmesi,¹²⁸

- Engelli bireylerin bulunduğu geçici barınma merkezlerinde, yaşam alanlarının engelli bireylerin bağımsız olarak hareket edebilmesine olanak sağlayacak şekilde erişilebilir hale getirilmesi,¹²⁹
- Engelliler için uygun oda bulunmayan merkezlerde engellilerin kullanımına elverişli oda tahsis edilmesi.¹³⁰

2022 yılı içinde bakım hizmetleri sunan kuruluşların erişilebilirliğinin artırılması amacıyla 4/11/2016 tarihli ve 29878 sayılı Engelli Bireylere Yönelik Özel Bakım Merkezleri Yönetmeliği'nin 34'üncü ve 66'ncı maddelerinde 23/7/2022 tarihinde yapılan değişiklikle Bakım Hizmetleri Kalite Standartları değerlendirmesine göre standart karşılama yüzdesi 50 üzeri olan ve erişilebilirlik belgesi bulunan kuruluşlara bakım hizmet sunulan her engelli birey için her ay teşvik ödemesi yapılabileceği hükümleri eklenmiştir.¹³¹

Engelli bireylerin diğer kişilerle eşit bir şekilde çalışma, istihdama erişme ve bu haklarını kullanma konularında yüksek işsizlik oranları, düşük ücret, yönetici pozisyonlarına atanma olasılıklarının diğer kişilere göre düşük olması, çalışma koşullarında makul düzenlemelerin yapılmaması ve çalışma ortamlarının erişilebilir olmaması gibi çeşitli engellerle karşılaştıkları ve ayrımcılığa uğradıkları bilinmektedir.¹³² Bu nedenle engelli bireylerin, istihdama erişimde ayrımcılığa uğramamaları önem taşımaktadır.

10/6/2003 tarihli ve 4857 sayılı İş Kanunu'nun 30'uncu maddesi uyarınca: *"İşverenler, elli veya daha fazla işçi çalıştırdıkları özel sektör işyerlerinde yüzde üç engelli; kamu işyerlerinde ise yüzde dört engelli bireyi meslek, beden ve ruhi durumlarına uygun işlerde çalıştırmakla yükümlüdürler."* İŞKUR verilerine göre; engelli çalıştırmakla yükümlü iş yeri sayısı ile kamu kurumlarında ve özel sektörde engelli kotasında işçi olarak istihdam edilen bireylerin yıllara göre dağılımları aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.¹³³

128 TİHEK, Menemen R Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Ziyaret Raporu, Rapor No: 2022/38.

129 TİHEK, Kahramanmaraş Geçici Barınma Merkezi Ziyaret Raporu, Rapor No: 2022/32.

130 TİHEK, Adıyaman İl Emniyet Müdürlüğü Nezarethaneleri Ziyaret Raporu, Rapor No: 2022/64.

131 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı yazısı.

132 BM Engelli Hakları Komitesi, Engelli Kişilerin Çalışma ve İstihdam Haklarına İlişkin Genel Yorum No: 8, CRPD/C/GC/8, 2022.

133 Tablo 7, Tablo 8, Tablo 9 ve Tablo 10'da yer alan tüm veriler ASHB, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün Ocak 2023 İstatistik Bülteni'nden temin edilmiştir.

Yıllar	Kamu	Özel	Toplam
2022 (Aralık)	1.443	20.175	21.618
2021	1.440	18.695	20.135
2020	1.167	15.266	16.433
2019	1.320	18.029	19.349
2018	1.352	17.826	19.178

Tablo 12: İşçi Kadrosunda Engelli Çalıştırmakla Yükümlü İş Yeri Sayısı

Engelli bireyleri çalıştırmakla yükümlü iş yeri sayısı 2019 yılı itibarıyla kamuda 1.320, özel sektörde 18.029 iken 2022 yılı Aralık ayı itibarıyla bu sayı kamuda 1.443'e, özel sektörde ise 21.618'e yükselmiştir.

Yıllar	Kamu	Özel	Toplam
2022 (Aralık)	21.793	125.361	147.154
2021	20.792	115.662	136.454
2020	17.011	95.617	112.628
2019	16.664	126.238	142.902
2018	16.157	107.373	123.530

Tablo 13: İşçi Kadrosunda Engelli Çalıştırmakla Yükümlü İş Yerlerinde Çalıştırmakla Yükümlü Olunan Engelli Birey Sayısının Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Kamu	Özel
2022 (Aralık)	21.309	110.160
2021	20.269	103.426
2020	15.375	85.617
2019	15.928	101.377
2018	14.453	97.893

Tablo 13: İşçi Kadrosunda Engelli Çalıştırmakla Yükümlü 50 + İş Yerlerinde İşçi Olarak Çalışan Engelli Birey Sayısının Yıllara Göre Dağılımı

23/7/1965 tarihli ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 53'üncü maddesine göre; "Kurum ve kuruluşlar bu Kanuna göre çalıştırdıkları personele ait kadrolarda % 3

oranında engelli çalıştırmak zorundadır." Burada % 3'ün hesaplanmasında ilgili kurum veya kuruluşun (yurtdışı teşkilat hariç) toplam dolu kadro sayısı dikkate alınmaktadır. Engelli kişilerin kamuda memur veya işçi olarak işe yerleştirmeleri Engelli Kamu Personeli Seçme Sınavı (EKPS) /Kura yöntemi ile gerçekleştirilmektedir.¹³⁴ Engelli Kamu Personel Seçme Sınavı ve Engellilerin Devlet Memurluğuna Alınmaları Hakkında Yönetmelik'in 4'üncü maddesine göre EKPS, "ortaöğretim, ön lisans ve lisans mezunu engellilerin engel grupları ve eğitim durumlarına göre yapılan ve sonuçları Devlet memurluğu ile kamu kurum ve kuruluşlarının işçi kadrolarına alınmalarında kullanılan merkezi sınavı" ifade eder.

2018 yılından itibaren kamu kurumlarında engelli kotasında memur olarak istihdam edilen engelli bireylerin yıllara göre dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Bu kapsamda Türkiye'de 2021 yılında kamuda çalışan toplam engelli kamu personeli sayısı 62.356 ile % 3'lük yasal kotanın altında kalırken¹³⁵ 2022 yılı sonu itibarıyla kamuda çalışan engelli memur sayısı 65.662'ye¹³⁶ ulaşmasına rağmen Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından 2022 yılına ilişkin paylaşılan kamu sektörü istihdam verileri¹³⁷ baz alındığında yine yasal kotanın altında kaldığı görülmüştür. Bununla birlikte yalnızca engelli kotasına uygun sayıda kişinin çalıştırılması engellilerin istihdamının istenen seviyeye ulaşması için elbette yeterli değildir.

Kamu kurum ve kuruluşlarında çalışmakta olan engelli memurların % 27'si kadın, % 73'ü erkektir. Söz konusu istatistikler, engelli kadınların istihdamda engelli erkeklere nazaran daha dezavantajlı konumda bulduklarını göstermektedir. Kamuda çalışan engelli memurların yaklaşık olarak % 35'i lisans mezunu, % 31'i ortaöğretim mezunu, % 20'si ön lisans mezunu, % 12'si ilköğretim mezunu olup sadece % 2,5'i yüksek lisans ve doktora mezunudur.¹³⁸

134 ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Kamuda Memur ve İşçi Olarak İstihdam", <https://www.aile.gov.tr/ss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/kamuda-memur-ve-isci-olarak-istihdam/#:~:text=Devlet%20Memurlar%C4%B1%20Kanunu'na%20g%C3%B6re,dolu%20kadro%20say%C4%B1s%C4%B1%20dikkate%20al%C4%B1n%C4%B1r>, (E.T. 27/12/2023).

135 Avrupa Komisyonu, AB Genişleme Politikasına İlişkin 2022 Bilgilendirmesi 2022 Türkiye Raporu, s. 103.

136 ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni (Aralık 2022)".

137 Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, "Kamu Sektörü İstihdam Sayıları 2022", <https://www.sbb.gov.tr/kamu-istihdami/>, (E.T. 14/8/2023).

138 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı yazısı.

Engelli kotasında istihdam edilen memurların unvanlarına göre dağılımı şu şekildedir:

Unvan	%
Hizmetli	29,80
Veri Hazırlama ve Kontrol İşletmeni	17,32
Memur	14,77
Öğretmen	9,65
Bilgisayar İşletmeni	4,27
Hemşire	2,72
Mühendis	1,95
Sağlık Memuru	1,86
Tekniker	1,61
Teknisyen	1,36
Sağlık Teknikeri	1,16
İmam-Hatip	1,13
Uzman Tabip	1,02
Ebe	0,88
Şef	0,86
Gelir Uzmanı	0,77
Teknisyen Yardımcısı	0,69
Müezzin-Kayyım	0,64

Tablo 14: Engelli Kotası Kapsamında İstihdam Edilen Memurların Hizmet Sınıflarına Göre Dağılım

Yukarıdaki tabloda yüzdeler olarak ilk 18 sırada yer alan unvanların dağılımı verilmiştir. İlgili tablo incelendiğinde 2021 yılında olduğu gibi 2022 yılı içinde de engellilerin daha ziyade hizmetli kadrosunda istihdam edildikleri görülmektedir.

Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğünce 4857 sayılı Kanun'un 101'inci maddesine istinaden engelli çalıştırmayan işveren veya işveren vekiline çalıştırmadığı her engelli ve çalıştırmadığı her ay için idari para cezası uygulanmaktadır. Kamu kuruluşları da bu

para cezasından hiçbir şekilde muaf tutulmamaktadır. İstihdamda engellilere yönelik ayrımcı muamelelerin önlenmesi için kota sistemine uyulmayan durumlarda yeterli yaptırımın etkili bir şekilde uygulanması büyük önem taşımaktadır.

Kota sistemi ihlalleri dolayısıyla tahsil edilen idari para cezaları; 9/1/2014 tarihli ve 28877 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Engelli ve Eski Hükümlü Çalıştırmayan İşverenlerden Tahsil Edilen İdari Para Cezalarını Kullanmaya Yetkili Komisyona Dair Yönetmelik uyarınca engellilerin kendi işini kurmaları, iş bulmalarını sağlayacak destek teknolojileri ile işe yerleştirilmeleri, işe ve iş yerine uyumlarının sağlanması ve bu gibi amaçlara yönelik projeler için kullanılmaktadır. Bu kapsamda 2022 yılı içinde; 188 Engelli Kendi İşini Kurma Projesi, 2 Engellinin İş Bulmasını Sağlayacak Destek Teknoloji Projesi, 2 Engellinin İşe Yerleştirilmesi ve İşe ve İşyerine Uyumunun Sağlanmasına Yönelik Proje, 1 Korumalı İşyeri Projesi, 16 Mesleki Eğitim ve Rehabilitasyon Projesi olmak üzere toplamda 209 proje kabul edilmiştir.¹³⁹ Ülkemizde engelli bireylerin toplumsal bütünleşmelerine yardımcı olmak, çalışma hayatına katarak sosyalleşmelerini ve üretim sürecine katkı sunmalarını kolaylaştırmak ve engelli istihdamını sürdürülebilir bir şekilde artırmak amacıyla 2018 yılından bu yana "İş Koçluğu Modeli" uygulanmaktadır. Bu kapsamda 2022 yılında İŞKUR tarafından 156.940 engelli kişiye danışmanlık hizmeti verilmiştir.¹⁴⁰

İş gücü piyasasında çalışma imkânı kısıtlı olan zihinsel veya ruhsal engelli bireylerin istihdam edilmeleri amacıyla "korumalı iş yerleri" oluşturulmuştur. Korumalı iş yerleri; iş gücü piyasasında çalışma imkânı kısıtlı olan zihinsel veya ruhsal engelli bireylere istihdam ortamları oluşturulması amacıyla teknik ve mali yönden desteklenen iş yerleridir.¹⁴¹ 2021 yılında 12 tane olan korumalı iş yeri sayısı, 2022 yılında 15'e ulaşırken; çalışan birey sayısı da 110'dan 132'ye çıkmıştır.¹⁴² Bu iş yerlerinin sayılarındaki artış olumlu bir adım olarak değerlendirilmekle birlikte başta büyükşehirler olmak üzere ülke genelinde yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Engelli bireylerin ulusal mevzuatta yer alan çeşitli hükümler nedeniyle bazı mesleklere girişi engellenebilmektedir. Örneğin; 26/2/1983 tarihli ve 2802 sayılı Hakimler ve Savcılar Kanunu'nun 8'inci maddesinin (g) bendinde: "*Hakimlik ve savcılık görevlerini sürekli olarak yurdun her yerinde yapmasına engel olabilecek vücut ve akıl hastalığı*

139 ÇSGB'nin 21/2/2023 tarihli ve E-54723196-000-228350 sayılı yazısı.

140 ÇSGB'nin 21/2/2023 tarihli ve E-54723196-000-228350 sayılı yazısı.

141 ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Korumalı İşyerleri", <https://www.aile.gov.tr/ss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/korumali-isyerleri/>, (E.T. 23/6/2023).

142 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı yazısı.

veya engelliliği bulunmamak" hâkim ve savcı yardımcılığına atanabilmek için aranan nitelikler arasında sayılmıştır.¹⁴³ Engelli Hakları Komitesinin Türkiye'ye İlişkin Nihai Gözlem Raporu'nda da engelli bireylerin hâkim ve savcı olarak istihdam edilmesini engelleyen 2802 sayılı Kanun'un EHİS ile uyumlu hale getirilmesi gerektiği tavsiye edilmiştir.¹⁴⁴ Bu çerçevede Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı'nda engelli bireylerin hâkimlik ve savcılık gibi bazı mesleklere girişini engelleyen veya zorlaştıran ayrımcı mevzuat hükümlerinin değiştirilmesine ve idari engellerin kaldırılmasına yönelik çalışmalar yapılacağı belirtilmiştir.¹⁴⁵ Bunun dışında engelli bireylere yönelik ayrımcılıkla mücadele alanında önemli bir adım atılarak mevzuatın engelliliğe dayalı ayrımcılık ve eşitlik temelinde gözden geçirilerek engelli bireylere yönelik ayrımcılık içeren mevzuat hükümlerinin tespit edilmesini ve yeniden düzenlenmesini sağlamak üzere ASHB, Adalet Bakanlığı, TİHEK ve KDK temsilcilerinden oluşan bir çalışma grubu kurulması öngörülmüştür.¹⁴⁶

Eğitim ve öğretim hakkı, engelli bireyler açısından üzerinde durulması gereken bir diğer önemli konu başlığını oluşturmaktadır. EHİS'nin 24'üncü maddesi gereğince taraf Devletler engelli bireylerin; okul öncesi, ilköğretim, orta ve yükseköğretim, mesleki eğitim, yaşam boyu öğrenim, ders dışı etkinlikler ve sosyal aktiviteler de dâhil olmak üzere her seviyede eğitime içermeci bir sistem vasıtasıyla, ayırım yapılmaksızın ve diğerleriyle eşit şartlar altında erişimlerini sağlamakla yükümlüdür. Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 23'üncü maddesinde de taraf Devletlerin; zihinsel ya da bedensel engelli çocuklar için saygınlıklarını güvence altına alan, özgüvenlerini geliştiren ve toplumsal yaşama etkin biçimde katılmalarını kolaylaştıran şartlar sağlamayı kabul ettikleri düzenlenmiştir. Saygınlığın güvence altına alınmasının ve yaşama etkin biçimde katılımın sağlanabilmesinin yolu ise engelli çocukların akranları ile eşit bir şekilde eğitim hakkından yararlanabilmesi ile mümkün olacaktır.¹⁴⁷

Birçok çocuk, eğitim hakkından tam olarak yararlanabilme açısından özel yardıma gereksinim duymaktadır. Ülkemizde, bireysel ve gelişim özellikleri ile eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından anlamlı düzeyde farklılık gösteren engelli öğrencilerin eğitim ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere geliştirilmiş eğitim programları ve özel olarak yetiştirilmiş personel ile özel eğitim hizmeti sunulmaktadır. Bu çerçevede 2022 yılı içinde özel eğitim hizmetlerinden faydalanan öğrenci sayısı şu şekildedir:

143 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı yazısı.

144 BM, Engelli Hakları Komitesi, Türkiye'ye İlişkin Nihai Gözlem Raporu, 2019, para. 27-28.

145 ASHB, "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)", Eylem Alanı 1.1. Faaliyet 1.1.5.

146 ASHB, "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)", Eylem Alanı 1.1. Faaliyet 1.1.1.

147 TİHEK, B. No: 2021/997, K. No: 2022/385, 14/6/2022, para. 19.

2021-2022 Eğitim Öğretim Yılı Özel Eğitim Hizmeti Alan Öğrenci Sayısı			
Okul Türü	Öğrenci Sayısı		
	Toplam	Erkek	Kadın
Özel Eğitim Örgün Eğitim Toplamı	472.686	299.573	173.113
Özel Eğitim Okulöncesi Toplamı	8.182	5.446	2.736
Bünyesinde Anasınıfı Olan Özel Eğitim Okulu	1.585	1.031	554
Kaynaştırma Eğitimi (Okul öncesi)	1.830	1.177	653
Özel Eğitim Anaokulu	4.740	3.217	1.523
Özel (Özel) Eğitim Anaokulu	27	21	6
Özel Eğitim İlkokul Toplamı	173.488	111.552	61.936
İlkokul (İşitme Engelliler)	673	397	276
İlkokul (Görme Engelliler)	463	253	210
İlkokul (Bedensel Engelliler)	219	120	99
İlkokul (Hafif Düzeyde Zihinsel)	859	558	301
Özel Eğitim Uygulama Okulu (I. Kademe)	11.351	7.586	3.765
Özel (Özel) Eğitim İlkokulu	50	33	17
Özel Eğitim Sınıfı (İlkokul)	30.236	20.239	9.997
Kaynaştırma Eğitimi (İlkokul)	129.637	82.366	47.271

Özel Eğitim Ortaokul Toplamı	192.952	121.860	71.092
Ortaokul (İşitme Engelliler)	920	561	359
Ortaokul (Görme Engelliler)	566	335	231
Ortaokul (Bedensel Engelliler)	217	127	90
Ortaokul (Hafif Düzeyde Zihinsel Engelliler)	1.243	790	453
Özel Eğitim Uygulama Okulu (II. Kademe)	10.283	6.756	3.527
Özel (Özel) Eğitim Ortaokulu	37	18	19
Özel Eğitim Sınıfı (Ortaokul)	24.939	15.897	9.042
Kaynaştırma Eğitimi (Ortaokul)	154.617	97.306	57.311
Araştırma ve Geliştirme ve Uygulama Merkezi Ortaokulu-Özel Yetenek	130	70	60
Özel Eğitim Ortaöğretim Toplamı	98.064	60.715	37.349
Özel Eğitim Meslek Lisesi (Bedensel Engelliler)	62	38	24
Özel Eğitim Meslek Lisesi (İşitme Engelliler)	1.045	625	420
Özel Eğitim Uygulama Okulu (III. Kademe)	12.164	7.800	4.364

Özel Eğitim Meslek Okulu (Görme Engelliler III. Kademe)	36	28	8
Özel Eğitim Meslek Okulu (Zihinsel Engelliler III. Kademe)	13.368	8.441	4.927
Araştırma Geliştirme Eğitim ve Uygulama Merkezi Lisesi-Özel Yetenek	137	86	51
(Özel) Özel Eğitim Meslek Okulu (III. Kademe)	9	5	4
(Özel) Özel Eğitim Uygulama Okulu (III. Kademe)	8	7	1
Kaynaştırma Eğitimi (Ortaöğretim)	71.235	43.685	27.550

Tablo 15: Özel Eğitim Hizmeti Alan Öğrencilerin Engel Türlerine Dağılımını Gösterir Tablo¹⁴⁸

Özel eğitim kurumlarında örgün eğitim alan öğrenciler içerisinde özel eğitim okullarında, özel eğitim sınıflarında ve kaynaştırma eğitiminde olanlar karşılaştırıldıklarında toplamda öğrenim gören öğrencilerin büyük bir çoğunluğu kaynaştırma eğitiminde öğrenim görmektedirler. 2021-2022 eğitim öğretim yılı dikkate alındığında toplam öğrenim gören öğrencilerin % 75'i kaynaştırma eğitiminde, % 12'si özel eğitim sınıflarında ve % 13'ü ise özel eğitim okullarında bulunmaktadır. Özel eğitim kurumlarının sayısı 2020-2021 eğitim öğretim yılında 1517 iken 2021-2022 eğitim öğretim yılında mevcut kapasite artırılarak 1573'e ulaşmıştır. Yine bu okullarda çalışan öğretmen sayısı da 16.671'den 18.770'ye çıkmıştır.¹⁴⁹ Bununla birlikte okul çağındaki engelli çocuk nüfusu dikkate alındığında bu sayıların artırılmasına ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Engelli çocukları eğitim hayatı içinde tutabilmek için okulların, hareketlilikleri kısıtlı çocukların erişimi açısından, iletişimsel ve fiziksel engellerden arındırılmış olması gerekmektedir. Engelli çocukların eğitim hakkına fırsat eşitliği temelinde erişebilmesi

148 MEB'in 20/2/2023 tarihli ve E-66968699-602.05-70633350 sayılı yazısı.

149 ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni (Ocak 2023)" https://www.aile.gov.tr/media/130921/eyhgm_istatistik_bulteni_ocak_23.pdf, (E.T. 17/8/2023).

için bireysel farklılıklar, gelişim özellikleri ve eğitim ihtiyaçları dikkate alınarak hazırlanmış bireysel eğitim programlarının yanında engel ihtiyacına uygun öğretim materyalleri ile metodoloji ve teknikler konusunda eğitilmiş uzman öğretmenlerin sağlanması da büyük önem taşımaktadır.¹⁵⁰

2021 yılı için Türkiye Down Sendromu Derneği tarafından TİHEK'e kolaylaştırıcı kişiden yararlanma hakkının Otizm Spektrum Bozukluğu tanılı öğrencilere tanınmasına rağmen diğer özel gereksinimli öğrenciler için bu imkânın tanınmamasının özel gereksinimli öğrenciler arasında farklı uygulamaya neden olduğu ve bu farklı muamelenin ayrımcılık oluşturduğu iddiasıyla başvuru yapılmıştır. İlgili başvuru 6701 sayılı Kanun gereğince kabul edilebilirlik şartlarını taşımadığı için konu hakkında Kurul tarafından resen inceleme başlatılmıştır. Resen inceleme neticesinde 2022 yılı içinde MEB'in "Kolaylaştırıcı Kişi" konulu resmi yazısı kapsamında sadece Otizm Spektrum Bozukluğu tanılı öğrencilere kolaylaştırıcı kişiden faydalanma hakkı verilmesinin özel gereksinimli öğrenciler arasında engellilik temelinde doğrudan ayrımcılık oluşturduğu gerekçesiyle ihlal kararı verilmiştir.¹⁵¹

Engelliğe dayalı ayrımcılıkla mücadelede erişilebilirliğin sağlanması, engellilerin engel durumlarının çeşitliliğine ve düzeyine bağlı farklılaşan ihtiyaçları için gerekli tedbirlerin alınarak makul düzenlemelerin yapılması olmazsa olmaz unsurlardandır. Engelli bireyler fiziksel çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemleri dâhil bilgi ve iletişime ve kamuya açık diğer tesis ve hizmetlere erişimleri olmaksızın içinde buldukları topluma katılımında eşit fırsatlara sahip olamazlar.¹⁵² 7/7/2005 tarihli ve 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun'un "*Kamu kurum ve kuruluşlarına ait mevcut resmî yapılar, mevcut tüm yol, kaldırım, yaya geçidi, açık ve yeşil alanlar, spor alanları ve benzeri sosyal ve kültürel alt yapı alanları ile gerçek ve tüzel kişiler tarafından yapılmış ve umuma açık hizmet veren her türlü yapılar bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren sekiz yıl içinde engellilerin erişilebilirliğine uygun duruma getirilir.*" hükmünü amir geçici 2'nci maddesine rağmen eski yapıların, bazı adliye binalarının, yolların, alanların engellilerin erişimine uygun biçimde yeniden düzenlenmesinin tamamlanmadığı görülmektedir. AB Genişleme Politikasına İlişkin 2022 Türkiye Raporu'nda Türkiye'de kamu binalarına erişimdeki zorluğun, engelli bireylerin topluma ve sivil yaşama katılmalarını ve çeşitli kamu hizmetlerinden yararlanmalarını önleyen ciddi bir engel olmaya devam

150 TİHEK, B. No: 2021/997, K. No: 2022/385, 14/6/2022, para.19.

151 TİHEK, B. No: 2021/325, K. No: 2022/ 489, 9/8/2022.

152 BM Engelli Hakları Komitesi, Erişilebilirlik Üzerine Genel Yorum No: 2, CRPD/C/GC/2, 2014.

ettiği ifade edilmiştir.¹⁵³ Bu sebeple tüm kamu binalarının evrensel tasarım ilkelerine göre erişilebilir biçimde tasarlanması, inşası ve tadilatı için çalışmalar yürütülmesi bu noktada oldukça önem arz etmektedir.

Evrensel tasarım ilkesi EHİS'in 4'üncü maddesinde "ürünlerin, çevrenin, programların ve hizmetlerin özel bir ek tasarıma veya düzenlemeye gerek duyulmaksızın, mümkün olduğunca herkes tarafından kullanılabilir şekilde tasarlanması" şeklinde ifade edilmiştir. Evrensel tasarım ilkelerinin uygulanması ve erken aşamalardan itibaren erişilebilirliğin sağlanması maliyet açısından daha etkin ve ekonomik olmasını temin edecektir. Bu kapsamda ülkemizde de 3194 sayılı İmar Kanunu, Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği, Otopark Yönetmeliği ve Yapı Denetimi Uygulama Yönetmeliği başta olmak üzere İmar Mevzuatı gereği plan ve proje aşamalarında tasarımların erişilebilir yapılması zorunlu kılınmıştır.¹⁵⁴

5378 sayılı Kanun'un geçici 3'üncü maddesi ile erişilebilirliğin izlenmesi ve denetlenmesi görevi kamu ve engellilere yönelik STK temsilcilerinden oluşan Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Komisyonlarına verilmiştir. Bu kapsamda hazırlanan 20/7/2013 tarihli ve 28713 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliği ile illerde valilikler bünyesinde kurulan komisyonlar denetimlerine devam etmekte, vatandaşlar tarafından komisyonlara başvuru yapılabilmektedir. Komisyonlarca ASHB tarafından 2020 yılında erişilebilirlik ölçütlerine ilişkin örnek çözümlerin plan, kesit, görünüş ve perspektif çizimlerle anlatıldığı Erişilebilirlik Kılavuzu'na göre yürütülen denetimlerde; standartlara uygun olduğu tespit edilen bina, açık alan ve toplu taşıma aracı için "erişilebilirlik belgesi" düzenlenmektedir. Bu kapsamda, Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Komisyonlarınınca 2022 yılında 3.386'sı bina, 1.039'u toplu taşıma aracı, 853'ü açık alan olmak üzere toplam 5.278 denetim gerçekleştirilmiştir. Denetimler sonucunda 588 bina, açık alan ve toplu taşıma aracına Erişilebilirlik Belgesi düzenlenmiş ve 1 adet idari para cezası uygulanmıştır.¹⁵⁵

Engelli bireylerin toplumsal hayata katılmada ve çeşitli kamu hizmetlerinden yararlanmada erişilebilirliğin sağlanmaması nedeniyle maruz kaldıkları ayrımcılıkla mücadele edebilmek için Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Komisyonlarının etkin bir izleme yapması ve idari para cezalarının etkili bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Bu çerçevede Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı'nda erişilebilirlik izleme ve denetiminin

153 Avrupa Komisyonu, AB Genişleme Politikasına İlişkin 2022 Bilgilendirmesi 2022 Türkiye Raporu, s. 43.

154 ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Erişilebilirlik Kılavuzu, Ankara, 2020, s. 9.

155 ASHB' nin 28/12/2023 tarihli yazısı.

güçlendirilmesi adına komisyonların mali açıdan güçlendirilmesi noktasında Hazine ve Maliye Bakanlığı, idari para cezalarının etkin uygulanması noktasında da valilikler sorumlu kurum olarak belirtilmiştir.¹⁵⁶ Yine engelli bireylerin adalet hizmetlerine erişimde yaşadığı ayrımcılığın önlenmesi adına kolluk binaları dâhil olmak üzere adalet mekanizması içerisindeki bütün mekânların erişilebilirlik düzeyinin tespitine yönelik çalışma yapılarak erişilebilirlik standartlarına uygun hale getirileceği belirtilmiştir.¹⁵⁷ Engelliğe dayalı ayrımcılıkla mücadelede söz konusu tedbirlerin ivedi bir şekilde hayata geçirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Engelli bireylerin bağımsız yaşayabilmeleri, yaşamın tüm alanlarına etkin bir şekilde katılım sağlayabilmeleri için fiziksel erişilebilirliğin yanında bilgi, iletişim teknolojileri ve sistemleri dâhil olmak üzere bilgi ve iletişim olanaklarına erişebilmeleri gerekmektedir. Engelli bireylerin bilgi ve iletişime erişimleri olmaksızın düşünce ve ifade özgürlüğü dâhil olmak üzere çoğu temel hak ve özgürlüklerinin ciddi ölçüde zarar göreceği ve kısıtlanacağı muhakkaktır. Bu noktada özellikle kamu kurumları tarafından bilgilendirme/duyuru yapma amacıyla güncel teknolojik imkânlar kullanılırken bunların erişilebilirliği sağlayan biçimde tasarlanmış ve üretilmiş olması gerekmektedir. 2022 yılı içinde TİHEK tarafından kamu kurumlarında konuya ilişkin farkındalığın artırılması gerektiği tespit edilerek Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı hazırlık sürecinde kamu kurumlarının web sayfalarının yanında sosyal medya hesapları üzerinden yapılan bilgilendirmelerin de erişilebilir formatlarda sunulması gerektiği tavsiye edilmiştir.¹⁵⁸

Ulaşımında erişilebilirlik, toplumsal hayata katılabilme açısından engelli bireyler için son derece önemli olan diğer bir konu başlığını oluşturmaktadır. 2022 yılı içinde Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından 8/3/2019 tarihli ve 30708 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Demiryolu ile Seyahat Eden Yolcuların Haklarına Dair Yönetmelik kapsamında 94 gar ve istasyon ile 31 yolcu treni denetime tabi tutularak tespit ve öneri raporları demiryolu alt yapı ve demiryolu tren işletmecilerine bildirilmiştir.¹⁵⁹ 3/12/2019 Dünya Engelliler Günü'nden bu yana yüksek hızlı trenin duruş yaptığı garlarda ve istasyonlarda engellilere ve hareketi kısıtlı yolculara turuncu masa yardım hizmeti sunulmaya başlanmıştır. Bu kapsamda 2022 yılı itibarıyla 16 garda turuncu masa engelli yardım hizmeti sunulmakta olup 19.564 kişi bu hizmetten faydalanmıştır.¹⁶⁰

156 ASHB, "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)", Eylem Alanı 7.1. / 7.3.

157 ASHB, "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)", Eylem Alanı 3.2. Faaliyet Alanı 3.2.3.

158 ASHB, "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)", Eylem Alanı 6.1. Faaliyet Alanı 6.1.4

159 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının 28/3/2023 tarihli ve E-44697349-045.02-1056363 sayılı yazısı.

160 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının 28/3/2023 tarihli ve E-44697349-045.02-1056363 sayılı yazısı.

ASHB tarafından yürütülen çalışmalar kapsamında yürürlüğe giren Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliği kapsamında 2021 yılında 33 havalimanı erişilebilirlik belgesine sahipken¹⁶¹ 2022 yılında bu sayı 36'ya ulaşmıştır.¹⁶²

2022 yılı içinde Adalet Bakanlığı tarafından engelli bireylerin adalet hizmetlerinde yaşadıkları erişim sıkıntılarına ilişkin STK'lar ile akademisyenlerin katılımı ile "Engelsiz Adalet Çalıştayı" gerçekleştirilmiştir. Çalıştay sonrasında oluşturulan rapora göre; engelli bireylerin hak ve erişilebilirlik hususlarındaki görüş, talep, öneri ve geri dönüşlerinin alınabilmesi amacıyla engel grubuna göre ayrılarak ilgili STK'lar ile ayrı ayrı toplantılar yapılacağı ifade edilmiştir.¹⁶³

2.3. Irk, Etnik Köken, Renk ve Dil

Irk, etnik köken, renk ve dil temellerinde ayrımcılık yasağı, ulusal ve uluslararası belgelerde güvence altına alınmıştır. Irk ayrımcılığı, uluslararası belgelerde BM düzeyinde İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB), Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşme ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşme; Avrupa Konseyi düzeyinde AİHS ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı ile yasaklanmıştır. Ulusal belgelerde ise başta 1982 Anayasası olmak üzere 6701 sayılı Kanun ile ırk ayrımcılığı yasaklanmıştır.

Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme'nin 1'inci maddesinde ırk ayrımcılığı: *"siyasî, ekonomik, sosyal, kültürel veya toplumsal yaşamın herhangi bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin tanınmasını, uygulanmasını, bu hak ve özgürlüklerden yararlanılmasını ortadan kaldırmak veya zayıflatmak amacıyla ya da etkisine yönelik, ırk, renk, soy ya da ulusal veya etnik kökene dayalı her türlü ayırım, dışlama, kısıtlama ya da tercih"* şeklinde tanımlanmıştır.¹⁶⁴

Irk ayrımcılığı, tehlikeli sonuçlara sebep olacağından özel önem verilmesi ve sert bir şekilde tepki gösterilmesi gereken bir ayrımcılık türüdür. Demokratik ülkelerde toplum anlayışı, farklılıkları bir tehlike olarak değil, zenginlik olarak değerlendirmekte; demokratik bir toplum, çoğulculuk ve değişik kültürlere saygı ilkelerini esas almaktadır.¹⁶⁵ AİHM,

161 TİHEK, Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2021 Raporu, s. 53.

162 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının 28/3/2023 tarihli ve E-44697349-045.02-1056363 sayılı yazısı.

163 Adalet Bakanlığı Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığının 16/3/2023 tarihli ve E-37527827-730.08.01-48/613 sayılı yazısı.

164 Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme, m. 1.

165 Osman Doğru ve Atilla Nalbant, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar, Yüksek Yargı

ırk ve etnik mensubiyet kavramlarını açıklarken dil, milliyet ve kültürün ırktan ayrılmaz nitelikte olabileceğini kabul etmiştir.¹⁶⁶ Dil temelinde ayrımcılık yasağı ise ırk veya etnik köken temelleri ile bağlantılı olup bireylerin konuştukları, yazdıkları, kullandıkları dil dolayısıyla ayrımcılığa uğramalarının önüne geçmeyi amaçlamaktadır.¹⁶⁷ AIHM, ırk ve etnik mensubiyet kavramlarını açıklarken dil, milliyet ve kültürün ırktan ayrılmaz nitelikte olabileceğini kabul etmiştir.¹⁶⁸

BM Mülteciler Yüksek Komiserliğinin (UNHCR) 14/6/2023 tarihinde yayımladığı "Zorla Yerinden Edilmede Küresel Eğilimler 2022" başlıklı Raporu'nda 2022 yılında çatışma, şiddet ve zulüm sebebiyle zorla yerinden edilen kişilerin sayısının bir önceki yıla göre 19,1 milyon artarak 108,4 milyona ulaştığı, bunun şimdiye kadarki en büyük artış olduğu ve sayının global ölçekte rekor düzeylere ulaştığı bildirilmiştir. Zorla yerinden edilenlerin 62,5 milyonu ülke içinden yerinden edilenleri, 35,3 milyonu da mültecileri kapsamaktadır. İlgili Rapor'da ayrıca dünya genelindeki toplam mülteci sayısının % 35 artışla 2022'nin sonunda 35,3 milyona ulaştığı bildirilmiştir.¹⁶⁹ Türkiye ise 2022 yılında da 3,6 milyon ile dünyada en fazla sayıda mülteciye ev sahipliği yapan ülke olmayı sürdürmüştür.¹⁷⁰

Bununla birlikte İçişleri Bakanlığı verilerine göre; 2021 yılında ülkemizde bulunan yabancı sayısı 5.376.905 iken¹⁷¹ 31/12/2022 tarihi itibarıyla bu sayı 5.197.513 olarak bildirilmiştir.¹⁷² Ayrıca 31/12/2021 tarihi itibarıyla ülkemizde geçici koruma kapsamında bulunan Suriyeli sayısı 3.737.369 iken¹⁷³ 31/12/2022 tarihi itibarıyla bu sayı 3.535.898'e gerilemiştir.¹⁷⁴ Söz konusu verilerden ülkemizde bulunan yabancı ve geçici koruma kapsamında bulunan Suriyeli sayısının 2021 yılına kıyasla 2022 yılında görece düşüş gösterdiği anlaşılmaktadır. 2021 yılında yakalanan düzensiz göçmen sayısı 162.996

Kurumlarının Avrupa Standartları Bakımından Rollerinin Güçlendirilmesi Ortak Projesi, 2. Cilt, Ankara, 2013, s. 610.

166 TİHEK, İrk, Renk ve Etnik Köken Temellerinde Ayrımcılık, Ayrımcılık Temelleri Serisi No:3, 2022, s. 5.

167 TİHEK, Dil Temelinde Ayrımcılık, Ayrımcılık Temelleri Serisi No:8, 2022, s. 3-4.

168 TİHEK, İrk, Renk ve Etnik Köken Temellerinde Ayrımcılık, Ayrımcılık Temelleri Serisi No:3, 2022, s. 5.

169 UNHCR, "UNHCR calls for concerted action as forced displacement hits new record in 2022", <https://www.unhcr.org/news/press-releases/unhcr-calls-concerted-action-forced-displacement-hits-new-record-2022>, (E.T. 15/6/2023).

170 UNHCR, "Türkiye'de Mülteci ve Sığınmacılar", <https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar>, (E.T. 29/5/2023).

171 İçişleri Bakanlığının 23/2/2022 tarihli ve E-23346125-61226-2022022311120710001 sayılı cevabi yazısı.

172 İçişleri Bakanlığının 12/4/2023 tarihli ve E22659617730.08.015622 sayılı cevabi yazısı.

173 İçişleri Bakanlığının 23/2/2022 tarihli ve E-23346125-61226-2022022311120710001 sayılı cevabi yazısı.

174 İçişleri Bakanlığının 12/4/2023 tarihli ve E22659617730.08.015622 sayılı cevabi yazısı.

iken¹⁷⁵ 2022 yılında bu sayı 285.027 olarak açıklanmıştır.¹⁷⁶ Söz konusu verilerden 2022 yılında yakalanan düzensiz göçmen sayısının 2021 yılına kıyasla %80 artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra 6/3/2023 tarihi itibarıyla ülkemizde 24 ilde 28 geri gönderme merkezi bulunmakta olup 2022 yılında geri gönderme merkezlerinde toplam 308.781 yabancı barındırılmıştır.¹⁷⁷

İrk ayrımcılığı, sosyal dışlama unsuru nedeniyle toplumsal uyumun önündeki belli başlı engellerden biridir. Bu kapsamda yabancı çocukların topluma entegrasyonu¹⁷⁸ amacıyla faaliyetler yürütülmesi önem arz etmektedir. Ülkemizdeki yabancı çocuklar ile Türk çocukların birlikte faydalanabilmesi amacıyla oluşturulan “uyumcocuk.gov.tr” web sitesi 2022 yılında Türkçe, Arapça ve İngilizce olarak 3 dilde hizmet vermeye devam etmiştir.¹⁷⁹

Yabancılara yönelik nefret söylemi ve ırkçılık incelenmesi gereken sorun alanlarından birini oluşturmaktadır. Yurt dışında yaşayan Türkler 2022 yılında da ayrımcılığa ve nefret söylemlerine maruz kalmaya devam etmiştir. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) tarafından hazırlanan 2022 yılı verilerine göre nefret söyleminin ve nefret suçunun kategorik olarak diğer ayrımcılık ve suç türlerinin çok önünde olduğu, önceki yıllara nazaran 2022 yılında yabancılar genelinde dikkat çeken en önemli farklılığın şahıslara saldırılarda ve faili meçhul cinayetlerde olan artış olduğu, farklı ülkelerde benzer şekilde gerçekleşen fiziksel saldırıların ve cinayetlerin özellikle ırk ve din temelli gerçekleşmesinin Türk diasporası açısından da kaygı verici bir noktada olduğu belirtilmiştir.¹⁸⁰

Nefret söyleminin ve nefret suçunun önlenmesi kapsamında Kurumlarca çeşitli faaliyetler yürütülmektedir. YTB tarafından Türk diasporasının yaşadığı ayrımcılığa, eşitlik sorunlarına ve nefret suçlarına yönelik “Ayrımcılık ve Nefret Suçları ile Mücadele Ülke Rehberleri”, “Yurt Dışındaki Türk Varlığını Hedef Alan Saldırı Raporu”, “Yurt Dışı Vatandaşlar Hak ve Özgürlükler Güncesi”, “Nefret Suçları ve Ayrımcılıkla Mücadele Portalı (NESAM)” ve “Ülke İzleme Raporları” gibi çalışmalar yürütülmektedir.¹⁸¹ NESAM, 2018-2022 yılları arasında “Yurt Dışındaki Türk Varlığını Hedef Alan Saldırı” başlığı

175 İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, “Düzensiz Göç”, <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler>, (E.T:14/8/2023).

176 İçişleri Bakanlığının 12/4/2023 tarihli ve E22659617730.08.015622 sayılı cevabi yazısı.

177 İçişleri Bakanlığının 9/3/2023 tarihli ve E22659617730.08.015433 sayılı cevabi yazısı.

178 Göç Terimleri Sözlüğü'ne göre entegrasyon, göçmenlerin gerek birey gerek grup olarak toplumun bir parçası kabul edildiği süreçtir.

179 İçişleri Bakanlığının 12/4/2023 tarihli ve E22659617730.08.015622 sayılı cevabi yazısı.

180 YTB'nin 20/2/2023 tarihli ve E-16667306-804.01-125358 sayılı cevabi yazısı.

181 YTB'nin 20/2/2023 tarihli ve E-16667306-804.01-125358 sayılı cevabi yazısı.

altında, vatandaşlarca bildirilen 1265 vaka bulunduğunu açıklamıştır. Bu kapsamda 2021 yılında 316 vakanın kayıt altına alındığı görülürken 2022 yılında 274 vakanın kayıt altına alındığı görülmektedir. Bunun yanı sıra bu vakaların 107'si Türk olmasa da Müslüman topluma yönelik olurken 34'ü de inancına bakılmaksızın göçmen kökenlilere karşı gerçekleşmiş olmakla birlikte yurt dışında yaşayan vatandaşlarımıza 2022 yılı içinde 24 farklı ülkede 133 saldırı gerçekleştirilmiştir.¹⁸²

Ülke içinde nefret söyleminin önlenmesi amacıyla faaliyet yürüten kurumlardan biri olan Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) ise kanuni görevi gereğince ayrımcılık yasağının ihlali ve nefret söylemi kapsamında medya hizmet sağlayıcılarına yaptırım uygulamaktadır. RTÜK, 2022 yılı içerisinde 3/3/2011 tarihli ve 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun'un 8'inci maddesinin birinci fıkrasının (b) bendinde yer alan "*İrk, dil, din, cinsiyet, sınıf, bölge ve mezhep farkı gözeterek toplumu kin ve düşmanlığa tahrik edemez veya toplumda nefret duyguları oluşturamaz.*" hükmünü ihlal ettikleri gerekçesiyle medya hizmet sağlayıcılarına 5 kez, (e) bendinde yer alan "*İrk, renk, dil, din, tabiiyet, cinsiyet, özür/ölülük, siyasî ve felsefî düşünce, mezhep ve benzeri nedenlerle ayrımcılık yapan ve bireyleri aşağılayan yayınları içeremez ve teşvik edemez.*" hükmünü ihlal ettikleri gerekçesiyle medya hizmet sağlayıcılarına 1 kez yaptırım uygulamıştır.¹⁸³ 2021 yılı ile kıyaslandığında 2022 yılında uygulanan yaptırım sayılarında büyük ölçüde düşüş yaşandığı görülmektedir. Zira 2021 yılı içerisinde mezkûr Kanun'un 8'inci maddesinin birinci fıkrasının (b) bendi uyarınca 52 kez, (e) bendi uyarınca 36 kez yaptırım uygulandığı anlaşılmaktadır.¹⁸⁴

Yaptırım uygulama yetkisinin yanı sıra RTÜK, farkındalık artırıcı çalışmalarını ile de nefret söyleminin önlenmesine yönelik çalışmalarda bulunmaktadır. 15/9/2022 tarihinde RTÜK ve Uluslararası Medya Enformasyon Derneği iş birliğiyle etnik kimliği, dini, dili, dış görünüşü vb. sebeplerle medya aracılığı ile yaygınlaşan nefret söyleminin önüne geçebilmek amacıyla "Medyada Nefret Söylemi Paneli" gerçekleştirilmiştir. Panelde nefret söyleminin ırkçı saldırılara sebep olarak toplumsal barışa zarar verebileceği ve bunun medya aracılığı ile yapılması durumunda toplumsal etkilerinin daha yıkıcı olabileceği hususları vurgulanmıştır.¹⁸⁵

2022 yılı içinde çocukların nefret söylemi konusundaki farkındalığının artırılması amacıyla TRT Çocuk kanalında yayımlanan "Elif ve Arkadaşları/ Yeni Arkadaş" ve

182 YTB, Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Yurt Dışındaki Türk Varlığını Hedef Alan Saldırıları 2022, Mayıs 2023, s. 6-7.

183 RTÜK'ün 15/2/2023 tarihli ve E-44096195-040.05-39091 sayılı cevabi yazısı.

184 RTÜK'ün 25/2/2022 tarihli ve E-91822370-040.05-5751 sayılı cevabi yazısından aktaran; TİHEK, Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2021 Raporu, s. 58.

185 RTÜK'ün 15/2/2023 tarihli ve E-44096195-040.05-39091 sayılı cevabi yazısı.

“Rafadan Tayfa/ Kendini Onun Yerine Koy” adlı programlarda nefret söyleminin önlenmesi konusuna yer verilmiştir.¹⁸⁶ Yine, 2022 yılı için çocuklar ve gençler arasında farkındalığın artırılması amacıyla RTÜK tarafından “Gelenekselden Dijitale Medya ve Gençlik Zirvesi” gerçekleştirilmiştir.¹⁸⁷

İHEP'te yer alan “İslam ve yabancı düşmanlığı, göçmen karşıtlığı ve ırkçılık gibi ayrımcılık ve nefret söylemi/suçtu teşkil eden ulusal ve uluslararası düzeydeki gelişmeler takip edilecek ve periyodik raporlar hazırlanacaktır.” faaliyeti kapsamında sorumlu kurum olan İçişleri Bakanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği tarafından 1/7/2021 tarihi itibarıyla basın ve sosyal medya taranarak aylık olarak “İrkçılık, Ayrımcılık ve Yabancı Düşmanlığı Raporu” hazırlanmaktadır.¹⁸⁸ Yapılan takibin ulusal basın ile sınırlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda uluslararası basın kuruluşlarını da kapsayacak şekilde genişletilmesi ve kamuoyunun istifadesine sunulması tavsiye edilmektedir.

5237 sayılı Kanun'un 122'nci maddesi nefret ve ayrımcılık suçunu ihtiva etmektedir. 2/3/2014 tarihli ve 6529 sayılı Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun kapsamında yapılan değişiklik ile ayrımcılık niteliğindeki hareketlerin nefret saiki ile işlenmesi manevi unsur olarak eklenmiş olup, bu yönüyle maddenin uygulama alanı daraltılmıştır. Madde metninde sadece bazı hareketlerin suç sayılmış olması ve suçun ancak bir gruba yönelik nefret saiki ile işlenebilecek olması eleştiri konusu yapılmaktadır.¹⁸⁹ Madde metninde suçun oluşması için özel saik aranması, ayrımcılık ve nefret suçu faillerinin cezalandırılmasını engellediğinden mevzuat değişikliği ile nefret saiki şartının kaldırılması yönünde değişiklik yapılması tavsiye edilmektedir.

Yabancılara ve sığınmacılara yönelik şiddet vakalarına ve nefret suçlarına ilişkin 2022 yılına ait sayısal verilerin de bu kapsamda ele alınması gerekmektedir. Aşağıda suç bazında mağdur olunan olay sayısına ilişkin 2021-2022 yılı verileri yer almaktadır:¹⁹⁰

186 TRT'nin 27/2/2023 tarihli ve E-74960522-045.02-827881 sayılı cevabi yazısı.

187 RTÜK'ün 15/2/2023 tarihli ve E-44096195-040.05-39091 sayılı cevabi yazısı.

188 İçişleri Bakanlığının 12/4/2023 tarihli ve E22659617730.08.015622 sayılı cevabi yazısı.

189 Ulaş Karan, Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Anayasa Hukuku Işığında Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2017, s. 191.

190 İçişleri Bakanlığının 12/4/2023 tarihli ve E22659617730.08.015622 sayılı cevabi yazısı.

Suç Türü	Yabancıların Mağdur Oldukları Olay Sayısı	
	2021	2022
Kasten Yaralama	12.222	13.612
Tehdit	4.572	5.169
Kötü Muamele	244	92
Kasten Öldürme	94	152
Kasten Öldürmeye Teşebbüs	82	82
Eziyet	8	9

Tablo 16: Yabancıların Mağdur Oldukları Şiddet Olayları 2021-2022¹⁹¹

2022 yılında yabancıların mağdur oldukları şiddet olayları sayısına bakıldığında, 2021 yılına kıyasla kötü muamele hariç kasten yaralama, kasten öldürme, tehdit ve eziyet suçlarının sayılarının artış gösterdiği, kasten öldürmeye teşebbüs suçu sayısının ise aynı kaldığı anlaşılmaktadır. 2022 yılında yabancılara yönelik şiddet olaylarının artış göstermesi dolayısıyla şiddeti azaltmaya yönelik çalışmalar yürütülmesi ve alınan tedbirlerin yoğunlaştırılması gerektiği değerlendirilmektedir.

Etnik köken temelinde Romanlara yönelik gerçekleştirilen faaliyetler ve "Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi ve Eylem Planı" da ele alınması gereken konulardandır. "Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2016-2021)" ve bu belgeye yönelik "I. Aşama Eylem Planı (2016-2018)" ve "II. Aşama (2019-2021) Eylem Planı" gerçekleştirilmiştir. Söz konusu eylem planları eğitim, istihdam, barınma, sağlık, sosyal hizmet ve sosyal yardımlar olmak üzere beş politika alanını kapsamaktadır.^{192, 193}

Romanların sportif ve kültürel hizmetlere erişimini sağlamaya yönelik olarak da faaliyetler icra edilmektedir. Roman gençlerin daha farklı ortamlarda güzel zaman geçirmelerini ve sosyal uyumlarını sağlamak amacıyla düzenlenen "Roman Gençlerle

191 İçişleri Bakanlığı, Emniyet Kolluk İşlemleri Projesi'nden temin edilen verilerdir.

192 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabı yazısı.

193 Bu Rapor'un yazım sürecinde "Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2023-2030) ve I. Aşama Eylem Planı (2023-2025)" da yayımlanmıştır. Bkz. <https://www.aile.gov.tr/duyurular/roman-vatandaslara-yonelik-strateji-belgesi-2023-2030-ve-i-asama-eylem-planı-2023-2025-yayimlandi/>, (E. T. 28/6/2023).

Sosyal Uyum Kampları" ile Romanlar, gençlik kamplarında misafir edilmekte olup, 2022 yılında 4 farklı gençlik kampında bu tema ile kamplar düzenlenmiş ve 748 genç bu kamplara katılım göstermiştir.¹⁹⁴

Söz konusu olumlu gelişmelerle birlikte Romanlara yönelik bazı sorunlar gündeme gelebilmektedir. Roman çocukların okul öncesi eğitim, ortaöğretim ve yükseköğretim düzeylerinde okula devam etme oranları düşük olup çocuk işçiliğinin ve erken yaşta evliliklerin önlenmesi amacıyla Roman çocukların eğitim hayatına dâhil edilmesini sağlamak için yürütülen çalışmalara hızla devam edilmesi ve alınan tedbirlerin güçlendirilmesi gerekmektedir. Romanların çoğunun sosyal güvenlik sistemine erişimi sınırlı olup kayıt dışı ve riskli işlerde çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra ani şekilde artan konut fiyatları, özellikle kırılgan grupta yer alan Roman aileleri etkilemiştir.¹⁹⁵ Bu kapsamda Romanların barınma hakkının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar yapılması ve istihdam ile sosyal güvenlik sisteminde ayrımcılıkla mücadele edilmesi amacıyla adımlar atılması tavsiye edilmektedir.

İrk ve etnik köken temelinde ayrımcılıkla mücadele kapsamında farklı ırk ve etnik kökene sahip bireylerin barınma hizmetlerine erişimi de ele alınması gereken diğer bir konudur. Bu kapsamda şiddete uğrayan ya da uğrama tehlikesi bulunan bütün kadınlar ve beraberindeki çocukları; hiçbir ayırım yapılmadan, statüsüne ve uyruğuna bakılmaksızın konukevlerine kabul edilmektedir. Şiddet mağduru kadınlar herhangi bir ayırım yapılmaksızın konukevi hizmetinden faydalanmaktadır. Fakat ASHB tarafından barınma talebi bulunan yabancı uyruklu kadınlara barınma hizmeti sağlayacak kuruluşların Göç İdaresi Başkanlığı tarafından sayılarının ve kapasitelerinin artırılması önerilmektedir.¹⁹⁶

2022 yılı itibarıyla KADES üzerinde de yabancılara ve farklı dilde iletişim kuran kişilere yönelik birtakım yenilikler yapılmıştır. 28/6/2022 tarihi itibarıyla KADES uygulaması; Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce, Rusça, İspanyolca, Almanca, Özbekçe, Kırgızca ve Kürtçe olmak üzere 11 dil seçeneği ile hizmet vermeye başlamıştır. Ayrıca, yapılan güncelleme çalışmaları ile yalnızca T.C. Kimlik numarası ile değil, pasaport numarası ile de uygulamaya giriş yapılabilmektedir.¹⁹⁷ Söz konusu yenilik ile dil seçeneğinin artırılarak pasaport numarası ile uygulamaya giriş imkânının getirilmesinin

194 GSB'nin 21/2/2023 tarihli ve E-24277485-604.01.03-4319735 sayılı cevabi yazısı.

195 Avrupa Komisyonu, AB Genişleme Politikasına İlişkin 2022 Bilgilendirmesi 2022 Türkiye Raporu, s. 45.

196 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

197 İçişleri Bakanlığının 12/4/2023 tarihli ve E22659617730.08.015622 sayılı cevabi yazısı.

önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Ülkemizde bulunan ve refakatsiz olduğu tespit edilen çocuklar için refakatsiz çocuklar alanında ihtisaslaştırılmış çocuk evleri siteleri ile hizmet verilmektedir. Bu kapsamda ülkemizde bulunan yabancı uyruklu çocuklar da refakatsiz çocuklar alanında ihtisaslaştırılmış çocuk evleri sitelerinden eşit şekilde yararlanmaktadır. Bu kuruluşlarda yabancı uyruklu çocuklar; herhangi bir ayırım gözetilmeksizin sosyal ve ekonomik destek hizmetleri ile koruyucu aile ve evlat edinilme imkânlarından mevzuat çerçevesinde yararlandırılmaktadır.¹⁹⁸ Yabancı uyruklu çocuklara refakatsiz çocuklar alanında ihtisaslaştırılmış çocuk evleri siteleri ile hizmet sunulmasının çocukların fiziksel ve ruhsal gelişimleri açısından önem arz ettiği değerlendirilmektedir.

İrk, renk, dil ve etnik köken temellerine dayalı ayrımcılık bağlamında üzerinde durulması gereken önemli alanlardan biri de istihdamdır. Bu kapsamda çalışma izni düzenlenen yabancı sayısının, istihdamı artırmaya yönelik yürütülen projelerin ve yabancıların iş gücü piyasasına erişiminin ele alınması gerekmektedir. Çalışma izni düzenlenen yabancı sayısı 2021 yılında 168.095 iken¹⁹⁹ 2022 yılında 212.702 olarak bildirilmiştir.²⁰⁰

2022 yılında yabancıların istihdamını desteklemeye yönelik birtakım projeler yürütülerek istihdam edilebilirliğin artırılması hedeflenmiştir. "AB Türkiye'deki Mülteciler İçin Mali Yardım Programı" fonu kapsamında ÇSGB Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü koordinasyonunda, İŞKUR ve Dünya Bankası iş birliğinde yürütülen "Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler ve Türk Vatandaşları için İstihdam Desteği Projesi" ile 2022 yılı içerisinde geçici koruma altındaki Suriyelilerin ve Türk vatandaşlarının aktif iş gücü programları ile istihdam edilebilirlikleri artırılmıştır.²⁰¹

Bunun yanı sıra İŞKUR, MEB ve Dünya Gıda Programı iş birliğinde yürütülen "Sosyo-Ekonomik Güçlendirme ve Sürdürülebilirlik Programı" kapsamında % 50'si geçici koruma altındaki Suriyeli, % 50'si Türk vatandaşı olmak üzere kursiyerler MEB tarafından verilen mesleki eğitimler sonrasında bilgi işlem ve hizmetler sektöründe İŞKUR tarafından verilen 3 aylık Uygulamalı Eğitim Programlarından 2022 yılı boyunca faydalandırılmıştır.²⁰²

198 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

199 TİHEK, Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2021 Raporu, s. 60.

200 ÇSGB'nin 21/2/2023 tarihli ve E-54723196-000-228350 sayılı cevabi yazısı.

201 ÇSGB'nin 21/2/2023 tarihli ve E-54723196-000-228350 sayılı cevabi yazısı.

202 ÇSGB'nin 21/2/2023 tarihli ve E-54723196-000-228350 sayılı cevabi yazısı.

İrk, renk, dil ve etnik köken temellerine dayalı ayrımcılık bağlamında ele alınması gereken bir diğer alan ise eğitim ve öğretimdir. Ülkemizde bulunan tüm yabancı uyruklu çocuklar, Türk çocuklarla aynı şartlarda resmi okullarda eğitim öğretimlerine devam etmektedir. Yabancı uyruklu öğrenciler için yürütülen çalışmalar arasında dil öğrenim portalı, mobil uygulamalar ve Eğitim Bilişim Ağı'na (EBA) erişim düzenlemeleri yer almaktadır. Yabancılara Şartlı Eğitim Yardımı kapsamında yabancı uyruklu öğrencilerin okula düzenli olarak devam etmeleri koşuluyla yardım sağlanmaktadır. Ayrıca Göç İdaresi Başkanlığı ile Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü arasındaki iş birliği protokolü çerçevesinde, 27/10/2019'dan itibaren yasal kalış hakkına sahip tüm yetişkin yabancıların (17-65 yaş) ülkemizdeki sosyal, ekonomik ve kültürel hayata uyumlarının kolaylaştırılması için Sosyal Uyum ve Yaşam Eğitimi Projesi (SUYE) kapsamında kurslar düzenlenmektedir.²⁰³

Yabancı uyruklu öğrencilerin Türkçeyi öğrenmeleri ve eğitimleri için ihtiyaca göre hazırlanmış uyum sınıfları, Türkçe dil becerilerinin desteklenmesi faaliyetleri, Türkçe dil kursları, telafi eğitimleri ve destekleme eğitimleri düzenlenmektedir. MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü ve UNHCR iş birliğinde yürütülen "Türkiye'deki Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Türkçe Dil Eğitimi ve Mesleki Eğitime Erişimlerinin Artırılması Projesi (2018-2023)" kapsamında 2022 yılında 11.720 geçici koruma altındaki Suriyeliye ve diğer uluslararası koruma sahibine A1-A2 Türkçe dil eğitimi verilmiştir.²⁰⁴

Anayasa'nın 42'nci maddesinde yer alan "*Eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tabii olacağı esaslar kanunla düzenlenir.*" düzenlemesi uyarınca 14/10/1983 tarihli ve 2923 sayılı Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanun gereğince Cumhurbaşkanı Kararı doğrultusunda hâlihazırda örgün öğretim kurumlarında ve kurslarda öğretimi yapılabilen yabancı diller; İngilizce, Fransızca, Almanca, Japonca, Hollandaca, İtalyanca, İspanyolca, Rusça, Çince, Arapça, İbranice, Yunanca, Farsça, Korece, Urduca, Makedonca, Bulgarca, Ukraynaca, Malayca, Endonezce ve Portekizcedir.²⁰⁵

Dil temelinde ayrımcılık; lehçeleri, şiveleri, ağızları aynı zamanda işaret dillerini de içermektedir.²⁰⁶ Öğrencilerin farklı kültürleri tanımalarını sağlamak, ülkemizde

203 MEB'in 20/2/2023 tarihli ve E-66968699-602.05-70633350 sayılı cevabi yazısı.

204 MEB'in 20/2/2023 tarihli ve E-66968699-602.05-70633350 sayılı cevabi yazısı.

205 MEB'in 20/2/2023 tarihli ve E-66968699-602.05-70633350 sayılı cevabi yazısı.

206 TİHEK, Dil Temelinde Ayrımcılık, Ayrımcılık Temelleri Serisi No:8, 2022, s. 3-4.

var olan yaşayan dilleri ve lehçeleri gelecek kuşaklara aktarabilmek ve bu alanda toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla 12 yıllık zorunlu eğitim uygulamasının başlamasıyla birlikte ortaokul ve imam hatip ortaokullarında 2012-2013 eğitim öğretim yılından itibaren "Yaşayan Diller ve Lehçeler" dersi, haftada 2 ders saati seçmeli olarak uygulanmaya başlanmıştır. MEB'e bağlı okullarda 2020-2021 eğitim öğretim yılında bu dersi seçen öğrenci sayısı 25.412 iken²⁰⁷ 2021-2022 eğitim öğretim yılında 29.751'dir.²⁰⁸ "Yaşayan Diller ve Lehçeler" dersinin 2012-2013 eğitim öğretim yılından itibaren seçmeli olarak öğrencilerin istifadesine sunulmasının farklı dillerin yaşatılması ve öğrencilerin farklı kültürlerle teması için oldukça önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Lehçe	Öğrenci Sayısı
Abazaca	1
Arnavutça	721
Boşnakça	73
Gürcüce	101
Kiril Alfabetesi esaslı Adıgece	303
Kurmançça	22.388
Latin Alfabetesi esaslı Adıgece	497
Lazca	216
Zazaca	2.973
Ders Ayrıntısı Seçilmemiş	493
Toplam	27.766

Tablo 17: 2021-2022 Eğitim Öğretim Yılında Yaşayan Diller ve Lehçeler Dersi'ni Seçen Öğrenci Sayısının Lehçeler Bazında Dağılımı²⁰⁹

21/12/2018 tarihinde 2.fazına başlayan ve 2022 yılı Ekim ayına kadar devam eden Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi (PIKTES) Projesi kapsamında projenin yürütüldüğü illerde²¹⁰ MEB Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğüne bağlı resmi Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri, Çok Programlı Anadolu Liseleri (meslek programındaki öğrenciler) ve Mesleki Eğitim Merkezi öğrencilerine burs

207 MEB'in 2/3/2022 tarihli ve E-66968699-602.99-44840499 sayılı cevabi yazısından aktaran; TİHEK, Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2021 Raporu, s. 60.

208 MEB'in 20/2/2023 tarihli ve E-66968699-602.05-70633350 sayılı cevabi yazısı.

209 MEB'in 20/2/2023 tarihli ve E-66968699-602.05-70633350 sayılı cevabi yazısı.

210 Adana, Adıyaman, Antalya, Ankara, Batman, Bursa, Çorum, Diyarbakır, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Kayseri, Kilis, Kocaeli, Konya, Malatya, Mardin, Mersin, Osmaniye, Sakarya, Samsun, Şanlıurfa, Yalova.

verilmektedir. 2020-2021 eğitim öğretim yılında başlayan ve halen devam eden burs desteği, yabancı uyruklu (Afganistan, Irak, Filistin, Somali, Suriye, Yemen) öğrencilere okullarına düzenli devam şartına bağlı olarak Eylül-Haziran (10 ay) süresince verilmektedir. 2022-2023 eğitim öğretim yılı için aylık burs miktarı 550 TL'dir. İlk başvuruda da bir kereye mahsus "Okula Dönüş Desteği" olarak 1100 TL verilmektedir. % 51 yabancı uyruklu ve % 49 ihtiyaç sahibi Türk öğrenci oranı doğrultusunda öğrenciler burs desteğinden faydalanmaktadır. Bu kapsamda 2020-2021 öğretim yılında 10.004 öğrenci, 2021-2022 öğretim yılında ise 16.525 öğrenci burs desteği almaya hak kazanmıştır.²¹¹

Spor faaliyetlerine ve kültürel hizmetlere erişim de ırk, etnik köken, renk ve dil temelleri bağlamında incelenmesi gereken alanlardandır. 31/12/2022 tarihi itibarıyla GSB yurtlarında 2.828'i kız ve 2.761'i erkek olmak üzere toplam 5.589 yabancı uyruklu öğrenci barınmaktadır. Bununla birlikte GSB ile UNICEF iş birliğiyle Türkiye'de yaşayan geçici koruma kapsamındaki gençlerin ülkemize adaptasyonunu sağlayarak bölge halkı ile sosyal uyumlarını sağlamayı hedefleyen "Sosyal Uyum ve Gençlik Katılımı Projesi" yürütülmektedir.²¹² Söz konusu proje kapsamında, ülkemize gerçekleşen göçler ile gelen gençlerin sosyal entegrasyon ve toplumsal kabul süreçlerini kolaylaştırmak amacıyla "Sosyal Uyum Kampları" olarak adlandırılan tematik kamplar düzenlenmektedir. Bu kamp liderleri tarafından katılımcılara sportif ve sanatsal etkinlikler yaptırılmakta olup²¹³ Türk ve geçici koruma altındaki gençlerin kaynaşmalarını hızlandırmak amacıyla aynı ortamda barındırılmalarına ve aynı aktiviteleri ortaklaşa kurgulamalarına imkân tanınmaktadır. Buna bağlı olarak, 2022 yılında 8 farklı gençlik kampında bu tema çerçevesinde kış ve yaz aylarında yarısı yabancı uyruklu yarısı Türk gençlerle beraber kamplar düzenlenmiş²¹⁴ ve farklı cinsiyetlerden 1.488 kişilik genç grubu katılım göstermiştir.²¹⁵

Ülkemizin ev sahipliğinde 25-27/10/2022 tarihlerinde Antalya'da düzenlenen Avrupa Konseyi 17'nci Spordan Sorumlu Bakanlar Konferansı'nda spor alanında ülkeler arası iş birliğinin güçlü bir örneğini oluşturarak, gelecekteki uluslararası organizasyonların ve sportif faaliyetlere yönelik çalışmaların istikametini belirleyecek kararlar alınmıştır.

211 MEB'in 20/2/2023 tarihli ve E-66968699-602.05-70633350 sayılı cevabi yazısı.

212 GSB- UNICEF, "Genç UPSHIFT Uygulama Kılavuzu", s. 6, <https://gencupshift.org/resimler/klavuz1.pdf>, (E.T. 28/12/2023).

213 GSB, "2022 Faaliyet Raporu", s. 124, https://sgb.gsb.gov.tr/Public/Edit/images/SGB/012014/2022FaaliyetRaporu_Yayim121023.pdf, (E.T. 28/12/2023).

214 GSB, "2022 Faaliyet Raporu", s. 355, https://sgb.gsb.gov.tr/Public/Edit/images/SGB/012014/2022FaaliyetRaporu_Yayim121023.pdf, (E.T. 28/12/2023).

215 GSB'nin 21/2/2023 tarihli ve E-24277485-604.01.03-4319735 sayılı cevabi yazısı.

Ayrıca söz konusu Bakanlar Konferansı marjında yan etkinlik olarak 27/10/2022 tarihinde Antalya'da "Sığınmacıların ve Göçmenlerin Spor Yoluyla Entegrasyonu" başlıklı panel düzenlenmiştir. Bu Panel'de sporda her türlü ayrımcılığın ve nefret söyleminin önlenmesi ile eşitliğin sağlanması konularında tüm mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin sosyal uyumlarının spor yoluyla sağlanması, mülteciler ve göçmenler gibi özellikle dezavantajlı grupların spora erişiminde var olan engellerin kaldırılması ve spora katılımındaki eşitsizliklerin giderilmesi, spor tesislerine ve spor faaliyetlerine erişimde ırk, renk, dil, ulusal veya toplumsal köken nedeniyle hiçbir ayrımcılığa izin verilmemesi yönünde kararlar alınmıştır.²¹⁶

İrk, etnik köken ve renk temeline dayalı ayrımcılıkta ele alınması gereken alanlardan biri de sağlık hizmetlerine erişimdir. Sağlık Bakanlığınca 11/4/2013 tarihli ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun ilgili hükümleri çerçevesinde hazırlanan mevzuat kapsamında ülkemizde yaşayan yabancılara sağlık hizmetleri sunulmaktadır. Ülkemizdeki tüm düzenli ve düzensiz göçmenlere, uyruklarına ve statülerine bakılmaksızın temel ve koruyucu sağlık hizmetleri, aşılama, üreme sağlığı, bulaşıcı hastalıklar ve acil sağlık hizmetleri verilmektedir. Geçici koruma altındaki Suriyelilere sağlık hizmetleri Sağlık Uygulama Tebliği kapsamında sunulmakta olup, "Ulusal Aşı Takvimine" uygun olarak aşıları yapılmakta ve ayaktan tedavileri için gerekli olan ilaçlar karşılanmaktadır.²¹⁷

Statüleri Göç İdaresi Başkanlığınca belirlenen diğer göçmenler de ilgili mevzuat düzenlemelerine istinaden tanımlanan sağlık hizmetlerinden faydalanabilmektedirler. Ancak Sağlık Bakanlığı tarafından geri gönderme merkezleri dışında beyana dayalı adreslerde ikamet eden idari gözetime alternatif yükümlülöklere tabi tutulan düzensiz göçmenler için sağlık hizmeti sunumuna ilişkin usul ve esasların belirlenmesine ve bu kişiler için yabancı takip numarasına ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Ayrıca geçici koruma altındaki Suriyeliler dışındaki diğer farklı uyruğa ve statülere sahip olan zorunlu göçmenlere birinci basamak sağlık hizmetlerinin sunulabilmesi için "Yabancı Uyruklular Poliklinikleri (YUP)" açılmıştır. Hâlihazırda 76 ilde 98 YUP ile sağlık hizmeti sunulmaktadır.²¹⁸

"Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Sağlık Statüsünün ve Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Sunulan İlgili Hizmetlerin Geliştirilmesi" (SIHHAT) Projesi ile Türkiye'de geçici koruma altında yaşayan Suriyelilerin sağlık ihtiyaçlarına yönelik kendi dillerinde çözüm

216 GSB'nin 21/2/2023 tarihli ve E-24277485-604.01.03-4319735 sayılı cevabi yazısı.

217 Sağlık Bakanlığınının 14/3/2023 tarihli ve E-11045126-045.99 sayılı cevabi yazısı.

218 Sağlık Bakanlığınının 14/3/2023 tarihli ve E-11045126-045.99 sayılı cevabi yazısı.

Üretilerek birinci ve ikinci basamak sağlık hizmetlerinden yararlanmaları sağlanmıştır. Söz konusu proje kapsamında sağlık hizmetlerinin kapsamı genişletilmiş; Suriyeli nüfusun yoğun olduğu 29 ilde sağlık hizmetleri sunumunun kapasitesi ve kalitesi artırılarak geçici koruma altındaki Suriyelilerin bu hizmetlere erişimi kolaylaştırılmıştır.²¹⁹ SIHHAT projesi kapsamında 190 Güçlendirilmiş/Göçmen Sağlığı Merkezi, projenin 32 hedef ilinde aktif olarak hizmet vermektedir. Bu merkezlerde istihdam edilen personelin % 79'u göçmendir.²²⁰ 2022 yılında göçmen sağlığı merkezlerine çeşitli sebeplerle gelmekte zorlanan dezavantajlı göçmen grupların; ihtiyaç değerlendirme çalışmaları, bağışıklama, fiziki muayene, beslenme danışmanlığı, küçük hastalıkların tanı ve tedavisini yapmanın yanı sıra kronik bir hastalık ve ikinci basamak sağlık hizmeti sağlayıcılarına sevklerini gerçekleştirmeyi amaçlayan "Mobil Sağlık Hizmetleri" yoluyla ulaşılan göçmen sayısı 107.501; çeşitli sebeplerle göçmen sağlığı merkezlerine gelmekte zorlanan kadın ve çocuklara, hem sağlık okuryazarlığı desteği hem de sağlık hizmeti vermeyi hedefleyen "Dış Erişim" yoluyla ulaşılan göçmen sayısı 155.055'dir.²²¹

Yabancıların ve farklı dil konuşan bireylerin adli hizmetlere ve adli yardıma erişimi de ele alınması gereken konulardan biridir. Adalet Bakanlığı Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığınca daha önce hizmete sunulan ve hâlihazırda aktif olarak kullanılan suç mağdurlarının bilgilendirilmesine yönelik yürütülen çalışmalar kapsamında, mağdurların sahip oldukları haklar ile kendilerine sunulan hizmetlere dair bilgilerin yer aldığı bir internet sitesi hazırlanmıştır. Suç mağdurları; kolay erişilebilir, sade ve anlaşılır bir şekilde tasarlanan ve Türkçe, İngilizce ve Arapça dillerinde erişime açılan "magdurbilgi.adalet.gov.tr" alan adıyla hizmet sunulan internet sitesini ziyaret ettiklerinde yaşadıkları mağduriyet türüne göre hangi haklara sahip olduklarını, hangi hizmeti hangi kurumlardan alabileceklerini ve bunun için nasıl bir yol izlemeleri gerektiğini kolaylıkla öğrenebilmektedirler.²²²

Tanıklara yönelik temel yaklaşım standartları ve ilkeleri bir araya getirilmek suretiyle tanıklarla temas halinde olan hizmet sağlayıcılara uygulamalarında yol gösterilmesi, tanıkların haklarına saygılı ve duyarlı bir yaklaşım sergilenmesine destek verilmesi ve hizmet kalitesinin artırılması amacıyla 2022 yılında "Tanığa Yaklaşım Kılavuzu"

219 SIHHAT, "Proje Faaliyetleri", <http://www.sihhatproject.org/faaliyetler.html>, (E.T. 28/12/2023).

220 Göçmen Sağlığı Merkezlerinde Suriyeli sağlık personelinin görevlendirilmesi, geçici koruma altındaki Suriyelilerin sağlık hizmetlerine erişimleri konusunda, dil ve kültür engelinin ortadan kaldırılmasına yardımcı olmuştur.

221 SIHHAT, "İnfografiklerle Proje Kazanımları", <http://www.sihhatproject.org/infografik.html>, (E.T. 28/12/2023).

222 Adalet Bakanlığı Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığının 16/3/2023 tarihli ve E-37527827-730.08.01-48/613 sayılı cevabi yazısı.

hazırlanmıştır. Hazırlanan bu kılavuzda yabancı uyruklu tanıklara yaklaşıma ilişkin ayrı bir başlığa yer verilmiştir. 2022 yılında ayrıca yabancı uyruklu tanıklara yaklaşımı da içeren “Tanığa Yaklaşım Kılavuzu”nun hazırlanması, yabancıların adalet hizmetlerine erişiminde kaydedilen gelişmeler arasındadır. Mağdurların Türkçe, İngilizce ve Arapça dillerinde bilgi edinebilecekleri web sitesinin varlığı önemli olmakla birlikte burada bulunan dillerin çeşitlendirilmesi tavsiye edilmektedir.

İHEP’te “*Kırılgan Kesimlerin Korunması ve Toplumsal Refahın Güçlendirilmesi*” amacı altında uluslararası koruma ve geçici koruma kapsamındaki yabancıların rehabilitasyonu ve adalete erişimlerinin güçlendirilmesi hedefi yer almaktadır.²²³ Bu hedefin yerine getirilmesi amacıyla özel ortamlarda ifade ve beyanlarının alınması gerektiği veya fail ile yüz yüze gelmesinde sakınca bulunduğu değerlendirilen uluslararası koruma ve geçici koruma kapsamındaki yabancıların, insan ticareti mağdurları gibi kırılgan gruba dâhil mağdurların ifade ve beyanlarının alınması ile maddi hakikatin ortaya çıkarılmasına katkı sağlamak üzere ülke genelinde 2022 yılı sonu itibarıyla 81 il, 147 adliyede 152 adli görüşme odası faaliyet göstermektedir.²²⁴

Türkiye Adalet Akademisi ile UNHCR tarafından ülkelerinden ayrılmak zorunda kalan ve Türkiye’de misafir edilen sığınmacıların ve mültecilerin karşılaştıkları hukuki sorunlara çözümler geliştirilmesi amacıyla yürütülen “Sığınmacıların ve Mültecilerin Adalete Erişimi Projesi” 2022 yılında devam etmiştir.²²⁵

Mahkemelerde farklı dillerde verilen bilirkişilik hizmetleri de yabancıların adli hizmetlere erişiminde ele alınması gereken bir alandır. 24/11/2016 tarihli ve 6754 sayılı Bilirkişilik Kanunu kapsamında Mütercim-Tercümanlık (Çevirmenlik) temel uzmanlık alanında 113 Almanca, 101 Arapça, 33 Farsça, 28 Fransızca, 239 İngilizce, 69 Rusça, 1 Arnavutça, 15 Azerice, 2 Belarusça, 12 Bulgarca, 1 Çince, 2 Danca, 1 Ermenice, 2 Fince, 8 Flemenkçe, 3 Gürcüce, 1 Hintçe, 7 Hollandaca, 4 İspanyolca, 3 İsveççe, 5 İtalyanca, 1 Japonca, 4 Kazakça, 4 Kırgızca, 28 Kürtçe, 2 Norveççe, 43 Osmanlıca, 5 Özbekçe, 1 Portekizce, 3 Romence, 1 Sırpça, 1 Tatarca, 5 Türkmenice, 14 Ukraynaca, 1 Uygurca, 3 Yunanca mütercim-tercüman bilirkişi bulunmaktadır.²²⁶ Bu kapsamda 36 farklı dilde

223 Adalet Bakanlığı, “İnsan Hakları Eylem Planı”, s. 99. <https://insanhaklarieylemplani.adalet.gov.tr/resimler/eylemplani.pdf>, (E.T. 26/5/2023).

224 Adalet Bakanlığı Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığının 16/3/2023 tarihli ve E-37527827-730.08.01-48/613 sayılı cevabi yazısı.

225 Türkiye Adalet Akademisinin 13/2/2023 tarihli ve E-52619482/604.02-108/514 sayılı cevabi yazısı.

226 Adalet Bakanlığı Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü’nün 17/2/2023 tarihli ve E-73640249-045.02[01]-19-2023-124/5370 sayılı cevabi yazısı.

birlikli hizmetleri sunulduğu anlaşılmakta olup çeşitli dillerde mütercim-tercüman birlikli bulundurulmasının farklı dilde konuşan yabancıların adli hizmetlere erişimini artıracak değeriendirilmektedir.

Yabancı uyruklu mahpusların adalet hizmetlerine erişimi de ele alınması gereken alanlardan biri olup Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğüne bu alanda faaliyetler yürütülmektedir. Bu kapsamda yabancı uyruklu hükümlülerin ve tutukluların doğru bilgilendirilmesi amacıyla "Hükümlü ve Tutuklu El Kitabı" hazırlandığı ve İngilizce, Fransızca ve Arapça formatlarında basımının yapılarak ceza infaz kurumlarına dağıtımının gerçekleştirildiği bildirilmiştir.²²⁷

Dil temelinde ayrımcılık kapsamında ceza infaz kurumlarında bulunan yabancı uyruklu mahpuslar için farklı dilde yayın yapan televizyon kanallarının da ele alınması gerekmektedir. TİHEK'in ceza infaz kurumlarına gerçekleştirdiği ziyaretlere ilişkin raporlarında konuya ilişkin tespitleri ve tavsiyeleri bulunmaktadır. TİHEK Kilis L Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Ziyareti Raporu'nda koğuş televizyonlarında farklı dilde kanalların mevcut olmadığı tespit edilerek televizyon kanallarının çeşitliliğinin artırılması ve kanal listesine yabancı dilde yayın yapan kanalların eklenmesi hususu tavsiye edilmiştir.²²⁸ Artvin Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Ziyareti Raporu'nda yabancı mahpuslar tarafından yabancı dilde yayın yapan televizyon kanalının bulunmadığı belirtilerek İngilizce yayın yapan televizyon kanalı eklenmesi yönünde talepte bulunulduğu ifade edilmiş ve yayın sistemine İngilizce dilinde yayın yapan televizyon kanalının eklenmesi hususu tavsiye edilmiştir.²²⁹ Benzer şekilde Burdur Açık Ceza İnfaz Kurumu Ziyareti Raporu'nda da kanal listesine Farsça, Azerice, Arapça kanalların eklenmesi hususu tavsiye edilmiştir.²³⁰

6458 sayılı Kanun'da adli yardıma erişim ile ilgili hükümler bulunmasına rağmen mültecilerin ve sığınmacıların uygulamada bazı sorunlarla karşı karşıya kaldığı belirtilmektedir. Uygulamada mezkûr Kanun uyarınca yabancıların sınır dışı edilmesi sürecinde savunma ve avukata erişim haklarının engellendiğinin gözlemlendiği ifade edilmektedir.²³¹ İlgili hususa ilişkin benzer sorunlar Kurumumuzun UÖM kapsamında gerçekleştirdiği geri gönderme merkezleri ziyaretlerinde de tespit edilmiş ve tavsiyelerde

-
- 227 Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'nün 2/3/2023 tarihli ve E-81 509476-209.03.02[209.03.02-2023]-1926/34175 sayılı cevabi yazısı.
- 228 TİHEK, Kilis L Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Ziyareti Raporu, Rapor No: 2022/41.
- 229 TİHEK, Artvin Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Ziyareti Raporu, Rapor No: 2022/40.
- 230 TİHEK, Burdur Açık Ceza İnfaz Kurumu Ziyareti Raporu, Rapor No: 2022/56.
- 231 İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfının cevabi yazısı.

bulunulmuştur.

TİHEK Ağrı Geri Gönderme Merkezi Ziyaret Raporu'nda çeşitli zorluklara bağlı olarak ülkelerinden ayrılan kişilerin ülkemizde avukata erişim konusunda yaşadıkları zorlukların belirsizlik hislerini tetiklediğine ilişkin değerlendirmede bulunulmuştur. Bu bağlamda, alıkonuların avukata erişim hakları bağlamında barolarla doğrudan iletişime geçilmesi ve baro iletişim bilgilerinin görünür bir yere asılması, Merkezde yabancılara ve Merkez personeline yönelik adli yardım kapsamında avukatlık hizmeti ve idari gözetim kararına itiraz süreci ile uluslararası koruma başvuru prosedürü hususlarında bilgilendirici seminerler verilmesi, adli yardıma erişim süreçlerinin kolaylaştırılması bağlamında barolarla iş birliği içinde adli yardıma başvuru prosedürüne ilişkin yabancılardan anlayabileceği çeşitli dillerde kitapçıklar hazırlanması ve Merkez bünyelerinde dağıtımının sağlanması hususları tavsiye edilmiştir.²³² Bu kapsamda özellikle idari gözetim altında olan yabancılara başta olmak üzere sığınmacıların ve mültecilerin adli yardım hakkına ilişkin bilgilendirilmeleri ve adli yardım prosedürlerinin kolaylaştırılması gerekmektedir.

Nitekim İHEP'te de 6458 sayılı Kanun kapsamında işlem gören yabancılardan avukata erişimlerinin fiilen kolaylaştırılması gerektiğine ilişkin faaliyet öngörülmüş olup bu faaliyetin yerine getirilmesinde İçişleri Bakanlığı sorumlu tutularak 2 yıl süre verilmiştir.²³³ İçişleri Bakanlığı tarafından ilgili faaliyet kapsamında Uluslararası Koruma Genel Müdürlüğü'nün hakkında idari işlem yürütülen her yabancıya yapılan işlemi usulüne uygun olarak tebliğini yaptığı, tebliğde kararın doğurduğu hukuki sonuçların ve başvuru mekanizmalarının kendi dillerinde bildirildiği, adli yardımdan faydalanmak isteyen uluslararası koruma ve geçici koruma kapsamındaki yabancılardan barolara yönlendirildiği belirtilmiştir.²³⁴

Bununla birlikte avukatlık hizmetlerinin sunulmasında tercüman sıkıntısı nedeniyle de birtakım problemler yaşanmakta olup özellikle geri gönderme merkezlerinde yabancılardan avukatları ile etkili bir görüşme gerçekleştirebilmesi için bağımsız ve yetkin tercümanların görevlendirilmesi önem arz etmektedir. Yabancılara sunulan adli yardım hizmetlerinin hedefine ulaşabilmesinde bağımsız, yetkin ve güvenilir kişilerce sunulan

232 TİHEK, Ağrı Geri Gönderme Merkezi Ziyaret Raporu, Rapor No: 2021/17.

233 Adalet Bakanlığı, "İnsan Hakları Eylem Planı", <https://insanhaklarieylemplani.adalet.gov.tr/resimler/eylemplani.pdf>, s.115.

234 İçişleri Bakanlığının 12/4/2023 tarihli ve E22659617730.08.015622 sayılı cevabi yazısı.

tercümanlık hizmetleri önemli bir rol üstlenmektedir.²³⁵

Yabancıların sosyal hizmetlerden faydalanmasına yönelik ülkemizde birtakım projeler yürütülmektedir. “AB'nin Türkiye'deki Mülteciler için Mali Yardım Programı (FRIT-II)” altında yürütülen “En Kırılgan Gruptaki Türk Vatandaşları ile Geçici Koruma ve Uluslararası Koruma Altındaki Kişilerin Sosyal Hizmetlere Erişiminin Artırılması Projesi” kapsamında Türkiye'de geçici koruma altındaki Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı 6 ilde (Hatay, Şanlıurfa, Osmaniye, Adana, Mersin, Bursa) yaşlı bireylere yönelik gündüzlü hizmet merkezleri açılması öngörülmüştür. Bu kapsamda ilk merkez 2022 yılı içerisinde Mersin'de açılmış olup diğer 5 ildeki merkezlerin 2023 yılı içerisinde açılması planlanmaktadır.²³⁶

İnsan ticaretinin önlenmesi ve cezalandırılması da ele alınması gereken alanlardandır. Jandarma Genel Komutanlığı tarafından insan ticareti ile mücadele kapsamında personelin bilgilendirilmesi ve farkındalık oluşturulması maksadıyla “İnsan Ticareti Mağdurlarına İlişkin Mülakat Kılavuzu”, “İnsan Ticareti Göstergeleri ve Mağdurlara Yaklaşım Yöntemleri”, “Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti İle Mücadele Görsel İletişim Broşürü”, “Yabancıların Hakları ve Prosedürleri Hakkında Bilgilendirici Broşür”; Arapça, Farsça, Rusça, Ukraynaca, İngilizce, Fransızca, Çince ve Türkçe olmak üzere toplam 51.000 broşür hazırlanarak 81 İl Jandarma Komutanlığına gönderilmiştir.²³⁷

2.4. Din, İnanç ve Mezhep

Ulusal ve uluslararası hukuk düzenleri açısından ayrımcılığın yasaklandığı temeller arasında din, inanç ve mezhep de yer almaktadır. Din ve vicdan hürriyeti, birçok uluslararası sözleşmede ve ulusal mevzuatta koruma altına alınmıştır. Bu çerçevede AİHS'nin “*Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü*” başlıklı 9'uncu maddesinde herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahip olduğu; bu hakkın, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, kamuya açık veya kapalı ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerdiği ifade edilmiştir. Ayrıca din veya inancını açıklama özgürlüğünün sadece yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlık veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için

235 Aslı Aras, “Mülteci ve Sığınmacıların Adalete Erişiminde Adli Yardım”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 23, Özel Sayı, Yıl: 2021, s. 51-53.

236 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

237 İçişleri Bakanlığının 12/4/2023 tarihli ve E-22659617-730.08.01-5622 sayılı cevabi yazısı.

gerekli sınırlamalara tabi tutulabileceği belirtilmiştir.

Din ve vicdan özgürlüğü, Anayasa'nın 24'üncü maddesinde koruma altına alınmıştır. Bu doğrultuda herkesin vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahip olduğu vurgulandıktan sonra 14'üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini ayin ve törenlerin serbest olduğu; kimsenin ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamayacağı; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamayacağı ve suçlanamayacağı belirtilmiştir. Bunun yanında Anayasa'nın 15'inci maddesinde yer alan ve savaş, seferberlik veya olağanüstü hallerde milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının kısmen veya tamamen durdurulabileceği veya bunlar için Anayasa'da öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabileceği hükmü; din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya ilişkin öngörülen istisna düzenlemesi gereği uygulanmamaktadır.

Tarihsel perspektiften bakıldığında ülkemiz, çeşitli dini inanışlara sahip birçok topluluğa ev sahipliği yapmaktadır. Bu durum, dünyanın diğer ülkelerinde de rastlanılabileceği üzere toplumda yoğun olarak bulunan kişilerden din ve mezhep boyutuyla ayrılan bireyler ile inanç açısından farklılık taşıyan kişiler yönünden eğitim, istihdam, sosyal yaşam, kültürel yaşam gibi birçok konuda sorunların ortaya çıkmasına ve bu kişilerin dışlayıcı davranışlara maruz kalmasına neden olabilmektedir. Demokratik toplumlar yönünden farklı dinlere mensup kişiler arasında eşitlik ve bir arada yaşama kültürünün yaygın hale getirilmesi gereklidir.

Düşünce, din ve vicdan özgürlüğünün çoğulcu demokratik toplumlar açısından önemi, AİHM tarafından şu şekilde ortaya konulmuştur: *"9'uncu maddede korunan düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, Sözleşme'deki anlamıyla demokratik toplumun temel taşlarından biridir. Bu özgürlük dini boyutuyla, inananların kimliklerini ve yaşam biçimlerini şekillendiren en önemli unsurlardan biri olmanın yanı sıra, aynı zamanda ateistler, agnostikler, septikler ve din karşısında kayıtsız kalanlar için de çok kıymetli bir değerdir. Yüzyıllar süren bir mücadele sonucunda, büyük bir bedelle kazanılan ve demokratik toplumun ayrılmaz bir unsuru olan çoğulculuk da bu özgürlüğe dayanmaktadır."*²³⁸ Bu boyutu itibarıyla din ve vicdan özgürlüğünün insan hakları açısından korunmasına ve gözetilmesine yönelik çaba, AYM'nin kararlarına da yansımıştır. 1/1/2022-31/12/2022 tarihleri arasında AYM'ye yapılan 258.399 başvurunun 2.181'ini din ve vicdan özgürlüğü

oluşturmaktayken 23/9/2012-31/12/2022 tarihleri arasında verilen 61.588 ihlal kararının 10'unu din ve vicdan özgürlüğüne ilişkin kararlar oluşturmaktadır.²³⁹

Din ve inanç temelinde ayrımcılık açısından problem alanlarından birisi, eğitim konusudur. Kişilerin insan haklarından yararlanması ve ihlal hallerinde hak arama özgürlüğünü kullanabilmeleri için ön koşul durumunda olan eğitimin; sosyal birlikteliğe katkı sağlamak, bilgiye erişimi mümkün kılmak, psikolojik ve sosyal ihtiyaçların teminine katkı sağlamak gibi birçok fonksiyonu bulunmaktadır. Nitekim bu denli önemli olan eğitim konusunda eşitliğin korunması hususunda 24/4/1973 tarihli ve 1739 sayılı Milli Eğitim Kanunu'nun 4'üncü maddesinde eğitim kurumlarının dil, ırk, cinsiyet, engellilik ve din ayrımı gözetmeksizin herkese açık olduğu ve eğitimde hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamayacağı düzenlenmiştir.

30/3/2012 tarihli ve 6287 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun kapsamında mevzuatta çeşitli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 25'inci maddesinin birinci fıkrası: "İlköğretim kurumları; dört yıl süreli ve zorunlu ilkokullar ile dört yıl süreli, zorunlu ve farklı programlar arasında tercihe imkân veren ortaokullar ile imam-hatip ortaokullarından oluşur. Ortaokullar ile imam-hatip ortaokullarında lise eğitimini destekleyecek şekilde öğrencilerin yetenek, gelişim ve tercihlerine göre seçimlik dersler oluşturulur. Ortaokul ve liselerde, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberimizin hayatı, isteğe bağlı seçmeli ders olarak okutulur. Bu okullarda okutulacak diğer seçmeli dersler ile imam-hatip ortaokulları ve diğer ortaokullar için oluşturulacak program seçenekleri Bakanlıkça belirlenir." şeklinde güncellenmiştir. Din, ahlak ve değerlere ilişkin söz konusu seçimlik derslerin öğretim programına dâhil edilmesi din ve vicdan özgürlüğünden faydalanma bakımından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Eğitim alanında ele alınması gereken konulardan biri de Anayasa'nın 24'üncü maddesi gereğince örgün eğitim kurumlarında ilköğretim 4'üncü sınıftan ortaöğretimin son sınıfına kadar zorunlu olarak okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersidir. Zorunlu DKAB dersi, daha önce Hasan-Eylem Zengin ve Mansur Yalçın ve Diğerleri davalarıyla AİHM önünde başvuru konusu yapılmıştır. Mahkeme; Hasan-Eylem Zengin kararında, DKAB dersi müfredatının daha nesnel ve çoğulcu olması gerektiğini belirtmiştir.²⁴⁰ Mansur Yalçın ve Diğerleri davasında ise AİHM; DKAB dersi

239 AYM Başkanlığının 23/2/2023 tarihli ve 97190823-042/E.23/706 sayılı cevabi yazısı.

240 AİHM, *Hasan-Eylem Zengin/Türkiye*, B. No:1448/04, 9/10/2007.

müfredatının esas olarak Türkiye'deki yoğun nüfusun inanış şekline göre düzenlendiği tespitinde bulunarak bunun makul olduğunu ifade etmiş ancak devletin dini konuların düzenlenmesinde tarafsız olması, DKAB dersi açısından ebeveynlerin dini veya felsefi inançlarını açıklamak zorunda bırakılmayacağı bir mekanizmanın tesis edilmesi gerektiğine işaret ederek bu yapısal problemin çözümü için gerekli olan mekanizmanın oluşturma sürecini ülkeye bırakmıştır.²⁴¹

MEB tarafından AİHM'in mezkûr kararları doğrultusunda; DKAB öğretim programlarının hazırlandığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının (TTK) 18-19 sayılı ve 19/1/2018 tarihli Kurul Kararları ile onaylandığı ve 2018-2019 eğitim öğretim yılında uygulamaya konulduğu belirtilmiştir.²⁴² Hâlihazırda DKAB dersinden muafiyet konusunda ise Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu Başkanlığının 9/7/1990 gün ve 1 sayılı Kararı dikkate alınmaktadır. Buna göre "*Milli Eğitim Bakanlığının teklifi üzerine, azınlık okulları dışında kalan ilk ve ortaöğretim okullarımızda öğrenim gören T.C. uyruklu Hristiyanlık ve Musevilik dinlerine mensup öğrencilerin; bu dinlerden birine mensup olduklarını belgelendirmeleri kaydıyla, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine girmelerinin zorunlu olmadığı, ancak bu derse girmek istedikleri takdirde velilerinden yazılı dilekçe getirmelerinin gerekli olduğu hususunun kabulü*"²⁴³ kararlaştırılmıştır.

MEB tarafından DKAB dersinde dinî eğitim verilmediği, herhangi bir mezhebin merkeze alınmadığı, bilgilenmenin ve kültürlenmenin amaçlandığı, dine ve ahlaka dair evrensel nitelikli bilgiler verildiği, DKAB dersi öğretim programlarında İslam dini ve diğer dinlerin betimleyici bir yaklaşımla, İslam düşüncesinde ortaya çıkan yorumların bilimsel bir metot ve mezhepler üstü bir yaklaşımla, yaşayan diğer dinlerin ise dinler açılımı ve olgusal bir yaklaşımla öğretime konu edildiği ifade edilmiştir.²⁴⁴

Nitekim Hristiyanlık ve Yahudilik temel prensip ve uygulamalarının 11'inci sınıf ders kitaplarında geniş biçimde işlendiği, yine Aleviliğe ait bilgiler ile teizm, deizm, ateizm ve agnostizme DKAB müfredatında yer verildiği görülmektedir. 12'nci sınıf DKAB ders kitaplarında ise Hinduizm, Budizm, Konfüçyanizm ve Taoizm'in kapsamlı biçimde müfredata dâhil edildiği görülmektedir.²⁴⁵ Bunun yanında taslak olarak hazırlanan

241 AİHM, *Mansur Yalçın ve Diğerleri/Türkiye*, B. No: 21163/11, 16/9/2014.

242 MEB'in 20/2/2023 tarihli ve E-66968699-602.05-70633350 sayılı cevabi yazısı.

243 MEB, "Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu Kararı", <https://dogm.meb.gov.tr/www/egitim-ve-ogretim-yuksekkurulu-karari/icerik/13>, (E.T. 2/6/2023).

244 MEB'in 20/2/2023 tarihli ve E-66968699-602.05-70633350 sayılı cevabi yazısı.

245 TİHEK, *Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2021 Yılı Raporu*, s. 67.

programların, web sitesi²⁴⁶ üzerinden askıya çıkarılarak kamuoyunun görüşüne arz edilmekte, askı süreci sonucunda gelen görüşlere ve önerilere bağlı revizeler yapıp TTK Başkanlığı onay sürecinden sonra uygulamaya konulmaktadır.²⁴⁷

2022 yılında ayrıca zorunlu DKAB dersine ilişkin olarak AYM'ye yapılan bir başvuru da karara bağlanmıştır. 2014 yılında yapılan başvuruda AYM, somut başvurudaki değerlendirmelerin konusu olan 2018-2019 eğitim ve öğretim yılına kadar olan dönemdeki DKAB dersi müfredatının, içerik olarak dinler hakkında yansız ve tanıtıcı bilgiler vermek amacıyla zorunlu olması öngörülen din kültürü öğretimi kapsamında olmadığını belirtmiştir. AYM'nin söz konusu kararında, TTK'nın 19/1/2018 tarihli ve 2 sayılı kararıyla kabul edilen DKAB öğretim programı ise 2018-2019 eğitim ve öğretim yılından itibaren uygulamaya konulduğundan dolayı incelenmemiştir.²⁴⁸

Din ve inanç temelinde ayrımcılık konusu ile ilgili değerlendirilmesi gereken başka bir konu, İslamofobi (İslam karşıtlığı) ve bununla ilişkili nefret söylemidir. Bu anlamda evrensel düzeyde din ve inanç temelinde ayrımcılık bakımından en yaygın görünümlerden birisi İslamofobidir. Bu yönüyle İslam dinine veya Müslümanlara karşı duyulan haksız ön yargı, ayrımcılık, nefret ve düşmanlık şeklinde tanımlanabilecek İslamofobi ve bunun sonuçlarından biri olarak Müslümanlara yönelik nefret söylemi, ayrımcılıkla mücadele açısından sorun alanlarından birisi olarak dikkat çekmektedir.

İslamofobi konusunda uluslararası düzeyde birtakım tedbirler alınmaktadır. Bu çerçevede, Yeni Zelanda'da 15/3/2019 tarihinde gerçekleşen ve aralarında bir Türk vatandaşı da bulunan 51 kişinin öldürüldüğü Christchurch terör saldırılarından sonra, ülkemizin girişimleri sonucunda İİT bünyesinde kabul edilen ve 2022 yılında BM Genel Kurulunda alınan karar²⁴⁹ ile 15 Mart, "İslamofobi ile Mücadele Uluslararası Günü"²⁵⁰ olarak kabul edilmiştir.²⁵¹ Bu konuda ülkemizin ortaya koyduğu çaba, İslamofobinin ortadan kaldırılması açısından önem arz etmektedir.

Bu olumlu gelişmelere rağmen Müslümanların ve İslam dininin şiddet ve aşırılık ile

246 MEB, "Öğretim Programlarını İzleme ve Değerlendirme Sistemi", <https://mufredat.meb.gov.tr/>, (E.T. 2/6/2023).

247 MEB'in 20/2/2023 tarihli ve E-66968699-602.05-70633350 sayılı cevabi yazısı.

248 AYM, Hüseyin El ve Nazlı Şirin El [GK], B. No: 2014/15345, 7/4/2022.

249 TRT Haber, "15 Mart 'Uluslararası İslamofobi ile Mücadele Günü' oldu" <https://www.trthaber.com/haber/dunya/15-mart-uluslararasi-islamofobi-ile-mucadele-gunu-oldu-664021.html>, (E.T. 2/6/2023).

250 Kurumumuz tarafından 14/3/2022 tarihinde konuya ilişkin bir bilgilendirme videosu yayımlanmıştır. Twitter, TİHEK, https://twitter.com/tihék_kurumsal/status/1503367845798944768, (E.T. 2/6/2023).

251 Dışişleri Bakanlığının 21/2/2023 tarihli ve E-68807390-340.10-35681768 sayılı cevabi yazısı.

birlikte anılıp Müslümanların yoğun yaşadığı ülkelerde olumsuz haberlere ve manşetlere konu olması, ulusal ve uluslararası düzeyde İslamofobinin ve nefret söyleminin²⁵² artmasına ve birtakım saldırılara neden olmaktadır. Bu noktada İslam dinine ve Müslümanlara karşı kullanılan ayrımcı söylem ile dini değerlere hakaret niteliği taşıyan ve nefret suçu oluşturan davranışların ifade özgürlüğü ile bağdaşmadığı belirtilmelidir. Bu kapsamda bilişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler ile kitle iletişim araçlarının, yeni nesil medyanın ve sosyal medyanın zorlayıcı gücü dikkate alındığında Avrupa'da Müslümanlara karşı sahip olunan ön yargının, olumsuz algının ve imajın değiştirilmesinde ve dönüştürülmesinde medyanın potansiyel gücünün olumlu yönde kullanılabileceği belirtilmelidir.

İslamofobi ile bağlantılı yurt dışında dernek statüsünde kurulan camilere ve Müslümanlara karşı gerçekleştirilen saldırılar,²⁵³ ayrımcılığın sebep olduğu kaygı verici hadiselerdir. İslam düşmanlığının Avrupa'da giderek kurumsal ırkçılık boyutuna ulaştığı göz önüne alındığında İslamofobi ile mücadelenin de kurumsallaşması gerektiği açıktır. Bu bağlamda BM bünyesinde uluslararası iş birliğinin geliştirilmesi amacıyla ülkelerin ortak katılımıyla İslamofobiyi izleme ve belgelendirme görevlerini haiz, efektif bir komisyon oluşturulmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca İslamofobi ile mücadelede devletler tarafından eylem planlarının hazırlanarak bu planların uygulamaya geçirilmesi için uluslararası girişimlerde bulunulması önem taşımaktadır. Bunların yanı sıra Avrupa'daki hukukçuların, kolluk güçlerinin ve yasal otoritelerin İslamofobi ile mücadele kapsamında insan haklarına duyarlı ve yetişmiş personel tarafından eğitime tabi tutulması konusunda girişimlerde bulunulması önem taşımaktadır.

Ayrımcılık yasağı anlamında İslamofobi ile bağlantılı ortaya konulması gereken başka bir tespit, uluslararası düzeyde bu konudaki istatistiki verilerin yetersizliğine ilişkindir. Bu çerçevede YTB tarafından oluşturulan NESAM üzerinden yurt dışındaki Türk vatandaşlarını doğrudan ya da dolaylı hedef alan ırkçı ve İslam düşmanı saldırılar kayıt altına alınmakta ve raporlar yoluyla paylaşılmaktadır. Yalnız Türk vatandaşlarını değil, tüm Müslüman toplulukları hedef alan saldırıları kayıt altına alacak benzer bir portal aracılığıyla İslamofobi ve Müslümanlara karşı ayrımcılığa ilişkin daha geniş istatistiklerin tutulabileceği ve bu istatistiklerin raporlaştırılarak ulusal ve uluslararası kamuoyunun

252 Kurumumuz tarafından 27/10/2021 tarihinde düzenlenen "Nefret Söylemi ve Nefret Suçları" konulu sempozyumun tebliğler kitabı 9/9/2022 tarihinde Kurumumuzun resmi internet sayfasında yayımlanmıştır. TİHEK, "Nefret Söylemi ve Nefret Suçları Sempozyumu Tebliğler Kitabı", <https://www.tihok.gov.tr/nefret-soylemi-ve-nefret-suclari-sempozyumu-tebligler-kitabi/>, (E.T. 2/6/2023).

253 YTB'nin 20/2/2023 tarihli ve E-16667306-804.01-125358 sayılı cevabi yazısı.

bilgisine sunulabileceği değerlendirilmektedir.

Bunun yanında Avrupa ülkelerinin birçoğunda istatistiki verilerde ve resmi raporlarda antisemitizm, Hristiyan karşıtı suçlar, yabancı düşmanlığı, Roman karşıtlığı gibi kategoriler yer alırken İslamofobinin ayrı bir veri toplama başlığı olmaması²⁵⁴ ayrımcılık olaylarına ilişkin veri toplanmasını güçleştirmektedir. Bu doğrultuda uluslararası kuruluşlar veya mahkemelerin resmi web sitelerinde İslamofobiye ilişkin ayrı bölümler açılması, bu alandaki mücadelenin daha görünür kılınmasında önemli bir işlevi yerine getirecektir. Örneğin; İrkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Ağı'nın web sitesinde ve AİHM'nin resmi web sitesinde eşitlik başlığı altında tıpkı Romanlara ilişkin olduğu gibi ayrı bir başlık açılması bir seçenek olarak değerlendirilebilecektir. Bu kapsamda "İslamofobi" veya "Müslümanlara yönelik ayrımcılık" gibi başlıklar açılması tavsiye edilmektedir.

Ayrıca ayrımcılık ve saldırılar sonucunda mağdurların sadece beşte birinin bildirimde bulunduğu²⁵⁵ göz önünde bulundurulduğunda mağdurların şikâyet ve ihbar mekanizmaları hususunda bilgilendirilmesi ve raporlama çalışmalarında bu hususlara yer verilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu kapsamda STK'ların da desteğinin alınması önem arz etmektedir. Bu çerçevede Dışişleri Bakanlığı tarafından sunulan katkıda; yurt dışında yaşayan vatandaşlara yönelik ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve İslam karşıtlığı saikli saldırıların 2012 yılı Ocak ayından itibaren elektronik bir veritabanında kayıt altına alındığı, ayrıca yabancı düşmanlığı modülüne vatandaşlarımız tarafından da çevrimiçi ortamda ihbarda bulunulmasına imkân sağlayan teknik düzenlemelerin tamamlandığı belirtilmiştir.²⁵⁶ Öte yandan Bakanlığın Konsolosluk Çağrı Merkezi'nin 2012 yılından itibaren yurt dışında yabancı düşmanlığı saikli saldırılara maruz kalan vatandaşlarımızın kullanımına açık olduğu, böyle bir saldırıya maruz kalan vatandaşlarımızın 7/24 temelinde Bakanlığa bilgi verme imkânına sahip olduğu, ırkçılık ve İslam düşmanlığı saikli saldırılara maruz kalan vatandaşlarımızın ihtiyaç duyabilecekleri bilgi ve yönlendirmenin sağlanması amacıyla 2001 yılından beri dış temsilciliklerde istihdam edilen sözleşmeli hukuk danışmanları aracılığıyla hukuki destek sağlandığı, hâlihazırda 45 temsilcilikte sözleşmeli hukuk danışmanı kadrosu tahsis edildiği ve bunların 39'una atama yapıldığı bilgisi verilmiştir.²⁵⁷

Farkındalık ve eğitim faaliyetlerinin artırılması bakımından yurt dışındaki Türk

254 YTB'nin 20/2/2023 tarihli ve E-16667306-804.01-125358 sayılı cevabi yazısı.

255 YTB'nin 20/2/2023 tarihli ve E-16667306-804.01-125358 sayılı cevabi yazısı.

256 Dışişleri Bakanlığının 21/2/2023 tarihli ve E-68807390-340.10-35681768 sayılı cevabi yazısı.

257 Dışişleri Bakanlığının 21/2/2023 tarihli ve E-68807390-340.10-35681768 sayılı cevabi yazısı.

toplumunun cami derneklerini aktif olarak kullandığı göz önünde bulundurulduğunda din görevlilerinin rolüne vurgu yapılması gerekliliği dile getirilmektedir. Ayrıca bu konuda akademik çalışmaların teşvik edilmesi, ulusal ve uluslararası STK'lar ile sosyal girişimcilerle iş birliklerinin artırılması, mağdurlara hukuki ve psikolojik destekler sunulması gerektiği belirtilmektedir.²⁵⁸ Bunun yanında İslam karşıtı nefret ve ayrımcılıkla mücadelede iş birliğinin geliştirilmesi için somut adımlar atmaya yönelik yöntemlerin belirlenmesi amacıyla uluslararası zirve, çalıştay gibi etkinliklerin düzenlenebileceği değerlendirilmektedir.

İslam düşmanlığı konusunda ulusal düzeyde de birçok çalışma yapılmakta, politika belgelerinde bu konuya yönelik faaliyetler öngörülmektedir. Nitekim İHEP'te "İslam ve yabancı düşmanlığı, göçmen karşıtlığı ve ırkçılık gibi ayrımcılık ve nefret söylemi/suçtu teşkil eden ulusal ve uluslararası düzeydeki gelişmeler takip edilecek ve periyodik raporlar hazırlanacaktır." şeklinde bir faaliyet öngörülmüştür. Bu kapsamda İslamofobi ile ilgili tespitler içeren uluslararası raporların farklı dillerde çevirilerinin yapılarak ulusal ve uluslararası kamu kurum ve kuruluşları ile paylaşılmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir. İslamofobiye ilişkin farkındalık düzeyinin artırılması hususunda üniversitelerde konuyla ilgili çalışmalar gerçekleştiren merkezler ile diğer paydaşlar arasında iş birliklerinin geliştirilmesinin sorunun çözümüne katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Ancak ulusal düzeyde çözüm bulunması gereken bazı alanların da mevcut olduğu dile getirilmektedir. Özellikle bazı sosyal medya mecralarında İslam dini ile alakalı eleştiri sınırlarını aşan, tahkir edici ve nefret söylemi oluşturan ifadeler rastlandığı belirtilmekte olup bu söylemlere karşı hukuki ve adli boşlukların doldurulması gerektiği ifade edilmektedir.²⁵⁹ Bunun yanı sıra bu konuda farkındalığın artırılması amacıyla MEB ve yükseköğretim kurumlarının müfredatlarında ayrımcılık ve insan hakları eğitimlerinin yanında din ve vicdan özgürlüğüne, dini azınlıklara, İslamofobiye ve bununla mücadele ile dünyadaki mevcut duruma ilişkin konulara yer verilmesi tavsiye edilmektedir.

Din ve inanç hürriyeti açısından ayrımcılıkla mücadele bakımından alınması gereken birtakım tedbirler DİB tarafından dile getirilmektedir. Bu kapsamda bireylerin inancı ve dini değerleri sebebiyle tercih ettiği kılık kıyafetin ötekileştirme aracı olarak kullanılmaması, havuz, spor salonu gibi sosyal etkinlik yerleri ile eğitim, sağlık, ulaşım vb.

258 YTB'nin 20/2/2023 tarihli ve E-16667306-804.01-125358 sayılı cevabi yazısı.

259 DİB'in 17/3/2023 tarihli ve E-30339839-744.05.02-3572526 sayılı cevabi yazısı.

alanlarda bireylerin dinî ve ahlaki değerlerinin gözetilmesi, ibadet yerlerinde kadınlara ayrılan bölümlerin erkeklere ayrılan alanlarla eşit fiziki şartlara sahip olması, iş yerleri (fabrika, imalathane vb.), eğitim kurumları, alışveriş merkezleri gibi alanlarda ibadetlerini yerine getirmek isteyenler için uygun şartları sağlayan mekânların yeterli miktarda olması, eğitim verilen yerler ile spor tesislerinde arzu edenlerin namaz ve diğer ibadetlerini yerine getirebilmeleri için zaman ve mekân imkânının her koşulda sağlanması, işe alımlarda inanç ve kılık kıyafet seçimine göre ayrımcılık yapılmasının önlenmesi gibi hususlarda sorunun çözümü için gerekli düzenlemelerin yapılması ve farkındalık artırıcı çalışmaların gerçekleştirilmesine devam edilmesi gerektiği belirtilmektedir.²⁶⁰

2022 yılında ülkemizde din, inanç ve mezhep temelinde ayrımcılıkla mücadele alanında yaşanan bir diğer olumlu gelişme ise Alevi-Bektaşî Kültür ve Cemevi Başkanlığının kurulmasıdır. Başkanlık, 9/11/2022 tarihli ve 32008 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 112 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kurulmuş; 3/2/2023 tarihinde Kurum Başkanı'nın ataması yapılmıştır²⁶¹. 112 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi kapsamında 10/7/2018 tarihli ve 30474 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 1 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde birtakım değişiklikler yapılmıştır. Buna göre 1 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 277'nci maddesinde yapılan değişiklik ile "Alevi-Bektaşî kültürünün araştırılması ve cemevleriyle ilgili iş ve işlemleri yürütmek" Kültür ve Turizm Bakanlığının görev ve yetkileri arasında sayılmıştır. Ayrıca 1 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 279'uncu maddesinde yapılan değişiklik ile Alevi-Bektaşî Kültür ve Cemevi Başkanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığının hizmet birimleri arasında sayılmıştır. Öte yandan 112 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi kapsamında 1 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'ne 292/A maddesi eklenerek söz konusu düzenleme ile Başkanlığın görev ve yetkileri, Danışma Kurulu ve Başkanlık yöneticilerine ilişkin hükümler belirlenmiştir.

1 numaralı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 292/A maddesine dayanılarak "Alevi-Bektaşî Kültür ve Cemevi Başkanlığı Danışma Kurulu Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik" hazırlanmıştır. Alevilik ve Bektaşîlik alanındaki çalışmaların planlanması ve geliştirilmesine yönelik süreçlerde Alevi-Bektaşî Kültür ve Cemevi Başkanlığına görüş ve öneride bulunmak üzere oluşturulan Danışma Kurulunun çalışma usul ve esasları ile görevlerini belirlemek amacıyla hazırlanan söz konusu Yönetmelik 19/1/2024 tarihli ve 32434 sayılı Resmi

260 DİB'in 17/3/2023 tarihli ve E-30339839-744.05.02-3572526 sayılı cevabi yazısı.

261 Kültür ve Turizm Bakanlığının 21/3/2023 tarihli ve E-40070960-602.05-3591094 sayılı cevabi yazısı.

Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu suretle cemevi hizmetlerinden eğitim faaliyetlerine kadar tüm çalışmaların kurumsal yapı altında kamu güvencesi desteği ve denetimiyle yürütülmesine yönelik çalışma gerçekleştirilmiştir.²⁶²

26/11/2022 tarihli ve 7421 sayılı Vergi Usul Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile de cemevlerinin aydınlatma, içme ve kullanma suyu, yapım, onarım, bakım giderlerinin karşılanması ve imar planlarındaki yeriyile ilgili tüm sorunların çözülmesi için gerekli mevzuat değişiklikleri yapılmıştır.²⁶³ Bu olumlu gelişme ayrımcılıkla mücadele açısından etkili bir sonuç meydana getirmiştir. Bunun yanında Alevi-Bektaşî inanç önderlerine yönelik kurumsal kapasite artırılması, geliştirilmesi ve istihdam politikasının güçlendirilmesinin toplumsal barışa katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.²⁶⁴

İHEP'te yer alan "Gayrimüslim cemaat vakıfları yönetim kurullarının oluşturulması ve seçimine ilişkin Vakıflar Yönetmeliği'nde düzenleme yapılacaktır." faaliyeti doğrultusunda Cemaat Vakıflarının yönetim kurullarını seçmesine imkân sağlayan Cemaat Vakıfları Seçim Yönetmeliği, 18/6/2022 tarihli ve 31870 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.²⁶⁵ Bu düzenleme ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesi kapsamında olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Din ve inanç açısından ayrımcılıkla mücadele bakımından ele alınması gereken diğer bir konu ise dini mekânların korunmasıdır. Bu kapsamda 23/7/1983 tarihli ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'na göre dinî özellik taşıyan medreseler, kümbetler, türbeler ve kitabeler, camiler, mescitler, musallalar, namazgâhlar, tekke ve zaviyeler, mezarlıklar, sinagoglar, bazilikalar, kiliseler, manastırlar, külliyeler, eski anıt ve duvar kalıntıları gibi pek çok yapı taşınmaz kültür varlığı örneklerindedir ve tescil, koordine ve korunması Bakanlıkça yapılmaktadır.

2022 yılı itibarıyla Türkiye'de, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü veri tabanında kayıtlı, korunması gereken 11.168 dini yapı; Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında ise kayıtlı 8.402 dini yapı (cami, mescit, kilise, şapel, sinagog ve havra)

262 Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığının 14/2/2023 tarihli ve 62461015-3.10.13.2013 sayılı cevabi yazısı.

263 Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2021 Yılı Raporu'nda konuya ilişkin tavsiyede bulunulmuştur. TİHEK, Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2021 Yılı Raporu, s. 68.

264 TİHEK, Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2021 Yılı Raporu, s. 68.

265 Kültür ve Turizm Bakanlığının 21/3/2023 tarihli ve E-40070960-602.05-3591094 sayılı cevabi yazısı.

bulunmaktadır.²⁶⁶ Ayrıca 2022 yılı içerisinde Artvin Yusufeli İşhan Kilisesi, Nevşehir Üzümlü AzizTheodorosTrionKilisesi ve Trabzon Küçük Ayvasıl Kilisesi'nin (Konservasyon) restorasyon vb. uygulamaları ile Aydın Kuşadası Kurşunlu Manastırı'nın projesi tamamlanmış; Nevşehir, Göreme Açık hava Müzesi, Tokalı Kilise (Konservasyon), Kars, Ani Örenyeri, Prikitch Kilisesi, Batman Mor Kuryakus Manastırı, Antalya Demre Aziz Nikola Kilisesi, Nevşehir Meryem Ana Kilisesi ve Kars Ani Ören Yeri Ani Katedrali'nin (2. Etap) restorasyon uygulamaları ile Diyarbakır St. George Kilisesi ve Diyarbakır Surp Sargis Kilisesi'nin projeleri devam etmektedir.²⁶⁷ Dini yapıların korunması amacıyla gerçekleştirilen bu faaliyetler, eşitlik temelinde olumlu gelişmeler olarak kaydedilmekte ve bu faaliyetlerin sürdürülmesi hususundaki çabanın önemli olduğu değerlendirilmektedir.

2022 yılında Kurumumuza din temelinde 20, inanç temelinde 15 ve mezhep temelinde 3 başvuru yapılmış olup²⁶⁸ din temelinde ayrımcılık yasağına ilişkin 2, inanç temelinde ayrımcılık yasağına ilişkin 8 ihlal kararı verilmiştir.²⁶⁹ Din ile inanç temellerinden birine veya ikisine dayalı ayrımcılık yapıldığına ilişkin ihlal kararlarına konu olan başvurular, başvuranın tesettürlü mayo ile havuza girilmesine izin verilmediği iddialarını içermektedir. Söz konusu başvurulara ilişkin kararlarda; din ve vicdan hürriyetinin demokratik toplumun vazgeçilmez unsurları arasında yer alan ve gerek uluslararası belgeler gerek Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile koruma altına alınan temel bir hak olduğuna ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir. Buna göre din veya inanca uygunluk ya da din veya inancın gereklerinin uygulanmasının sadece törenleri değil, aynı zamanda beslenme ile ilgili belirli adetleri, belirli kıyafetlerin giyilmesini, başörtüsü takılmasını ve çeşitli ritüelleri de içerebileceği belirtilmiştir. Bu bağlamda ilgili dosyalarda tesettürlü mayo giymenin de din ve inanç hürriyeti kapsamında bir dışı vurum şekli olduğunun kabul edilmesi gerektiği vurgulanmış ve tesettürlü mayo ile havuza girilmesine yönelik izin vermeme şeklindeki uygulamalar bakımından ayrımcılık yasağı ile eşit muamele ilkesinin ihlal edilmediğinin ispat edilemediği ifade edilerek doğrudan ayrımcılık yapıldığı kanaatini içeren kararlar verilmiştir.²⁷⁰

266 Kültür ve Turizm Bakanlığının 21/3/2023 tarihli ve E-40070960-602.05-3591094 sayılı cevabi yazısı.

267 Kültür ve Turizm Bakanlığının 21/3/2023 tarihli ve E-40070960-602.05-3591094 sayılı cevabi yazısı.

268 İlgili veriler Kurumumuz tarafından yayımlanan 2022 Yılı Faaliyet Raporu'ndan alınmıştır. TİHEK, 2022 Yılı Faaliyet Raporu, s. 82.

269 Her bir başvuruda birden fazla ayrımcılık temeli ileri sürülebildiği gibi Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu tarafından birden fazla ayrımcılık temeli ile ilişkili olarak karar verilebilmektedir.

270 TİHEK, B. No. 2022/608, K. No: 2022/854, 28/12/2022.

2.5. Yaş

Korunan bir temel olarak "yaş", potansiyel bir ayrımcılık mağduru olan kişinin yaşını ifade etmektedir. Yaşa dayalı ayrımcılık, bir kimseye bir hakkın kullanılmasında ya da bir yükümlülüğün yerine getirilmesinde meşru ve makul bir temele dayanmaksızın yaşı sebebiyle farklı muamelede bulunulması sonucu ortaya çıkmaktadır. Yaşa dayalı ayrımcılık, ulusal ve uluslararası hukukta görece yeni bir gelişme olduğundan "yaş temeli" insan hakları sözleşmelerinin bir kısmında açıkça yer almamaktadır. Bu durum, demografik yaşlanma sorununun son zamanlarda görünür hale gelmesi ve önem kazanmasıyla açıklanmaktadır. Çocukların bağımsız ve hak sahibi birer birey olarak algılanmalarının yakın dönemlere rastlamış olması, yine yaş ayrımcılığının ulusal ve uluslararası metinlerde yeterince yer bulamama nedenlerinden bir diğeri olarak açıklanabilecektir. Bununla birlikte insan hakları organları, yaşa dayalı ayrımcılığı içtihatlarında ele almaktadır.²⁷¹ Yaş ayrımcılığına her yaş grubundan insan maruz kalabilmekle birlikte bu ayrımcılık ile en sık karşılaşan gruplar çocuklar, gençler ve yaşlılar olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁷²

Çocuklar, birçok toplumda sadece korunması gereken ve kendi haklarını kullanamayacağı düşünülen kimseler olarak görülmektedir. Çocuğa yönelik yaş ayrımcılığı; çocukların kanun önünde eşit oldukları halde şiddetten korunma, barışçıl toplanma, bilgiye erişim, sağlık, eğitim, sosyalleşme hakkı ve adalet hizmetlerine erişim gibi birçok hakkı kullanmaları yönündeki engeller olarak ortaya çıkmaktadır.²⁷³ Çocukluk ile yetişkinlik arasında yer alan gençler de çeşitli biçimlerde ayrımcılığa uğramaktadır. Gençler; eğitime, kaliteli istihdama, sosyal korumaya, medeni ve siyasi haklara tam erişim noktasında zorluklarla karşılaşmaktadır.²⁷⁴ Yaşlı ayrımcılığı (ageism) ise belli bir yaş eşliğinin üstünde olması nedeniyle yaşlı olarak kabul edilen ve/ya yaşlı olarak algılanan bireylere yönelik olumlu ya da olumsuz ön yargı, kalıp yargı ve ayrımcılık olarak tanımlanmaktadır.²⁷⁵ Yaşlı ayrımcılığı; kişilerin hayat kalitelerinin düşmesine, yalnızlıklarının artmasına, fiziksel ve ruhsal sağlıklarının bozulmasına ve/ya kendilerine yönelik şiddet ve kötü muamelenin artmasına neden olabilmektedir.²⁷⁶

271 Organization for Security and Co-operation in Europe, Guide on Discrimination Grounds, s. 41.

272 TİHEK, Ayrımcılık Temelleri Serisi No:9 Yaş Temelinde Ayrımcılık, Ankara, 2023, s. 5.

273 TİHEK, Ayrımcılık Temelleri Serisi No:9 Yaş Temelinde Ayrımcılık, Ankara, 2022, s.10.

274 Gerard Quinn, Israe Idoron, Against Ageism and Towards Active Social Citizenship for Older Persons The Current Use and Future Potential of the European Social Charter, 2021, s. 20.

275 TİHEK, Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2021 Raporu, s.71.

276 Gerard Quinn, a.g.e., Israe Idoron, s. 20-23.

Çocukların, gençlerin ve yaşlıların ayrımcılığa ve hak kayıplarına uğradığı alanlardan ilki istihdamdır. Ülkemizde çeşitli nedenlerden dolayı bazı çocuklar küçük yaştan itibaren çalışmaya zorlanmakta olup çocuk işçiliği, ülkemizde çözülmesi gereken en büyük sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁷⁷ Bu kapsamda İnsan Ticaretine Karşı Eyleme İlişkin Uzmanlar Grubu tarafından hazırlanan 2019 tarihli Ülke Raporu'nda, çocuk işçiliğinin en kötü biçimine denk gelen fındık hasadı dâhil mevsimlik tarım işlerinde ülkenin güneydoğu kesiminden gelen çocukların çalıştırıldığına dair raporların bulunduğu vurgu yapılmıştır.²⁷⁸ Çocuk işçiliği ile mücadelede tüm çocukların eğitim ve öğrenim olanaklarına eşit bir şekilde erişim imkânlarının olması ve ailelerin ekonomik durumlarının iyileştirilmesi oldukça önem arz etmektedir. Türkiye nüfusunun % 26,5'ini çocuklar oluşturmaktadır.²⁷⁹ Ekonomik faaliyette çalışan çocuk nüfus oranı hakkında güncel veri bulunmamakla birlikte TÜİK'in 2019 Çocuk İşgücü Araştırması sonuçlarına göre ekonomik faaliyette çalışan 5-17 yaş grubundaki çocukların aynı yaş grubundaki çocuklar içinde payını gösteren istihdam oranı % 4,4 (720.000) olarak açıklanmıştır.²⁸⁰ Yine TÜİK tarafından yapılan Hanehalkı İşgücü Araştırması sonuçlarına göre 2021 yılında Türkiye'de yaşayan 15-17 yaş grubundaki çocukların iş gücüne katılım oranı % 16,4 olarak açıklanırken 2022 yılında bu oran artarak % 18,7 olarak açıklanmıştır. İş gücüne katılım oranı cinsiyete göre incelendiğinde bu oranın; erkek çocuklar için % 27, kız çocuklar için % 10 olduğu görülmüştür.²⁸¹

ÇSGB tarafından çocuk işçiliği konusunda çalışma yapan kişi, kurum ve kuruluşların yürütecekleri çalışmalara kılavuzluk edebilecek kapsamlı bir kaynak olması amacıyla ilgili tüm kurum ve kuruluşların desteğiyle, çocuk işçiliğinin tamamen ortadan kaldırılması hedefiyle, "Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı (2017-2023)" hazırlanmış ve uygulanmaya başlanmıştır.²⁸² Bu kapsamda, çocuk işçiliğiyle mücadele alanında merkezi düzeyde üretilen politikaların yerel düzeydeki uygulanabilirliğini ve izlenebilirliğini artırmak adına 81 ilde Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlükleri bünyesinde "Çocuk İşçiliği ile Mücadele Birimleri" 2019 yılından beri faaliyet göstermektedir.²⁸³ Bu

277 TİHEK, Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2021 Raporu, s.71.

278 Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings, Report Concerning The Implementation Of The Council Of Europe Commission On Action Against Trafficking In Human By Turkey, First Evaluation Around, Strasbourg, 2019, s. 58.

279 TÜİK, "İstatistiklerle Çocuk, 2022".

280 TÜİK, "İstatistiklerle Çocuk, 2019", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2019-33733>, (E.T. 14/8/2023)

281 TÜİK, "İstatistiklerle Çocuk, 2022".

282 TİHEK, Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2021 Raporu, s.72.

283 ÇSGB'nin 21/2/2023 tarihli ve E- E-54723196-000-228350 sayılı cevabi yazısı.

çerçeve de 2022 yılı içinde ÇSGB Çalışma Genel Müdürlüğü tarafından bilgilendirici rehberler hazırlanarak Çocuk İşçiliği ile Mücadele Birimlerine gönderilmiş; aileler, işverenler, karar vericiler, aracılar, okul müdürleri, öğretmenler, yerel yetkililer ve imamlar için bir dizi bilgilendirici materyal geliştirilmiştir.²⁸⁴ Yine 2022 yılı içinde Bakanlık tarafından "12 Haziran Dünya Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Günü" kapsamında ülke düzeyinde farkındalık oluşturmak amacıyla "Dünya Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Konferansı" gerçekleştirilmiştir.²⁸⁵

ÇSGB Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı tarafından yürütülen faaliyetler kapsamında çocuk işçiliğinin öncelikli risk grubu olarak değerlendirildiği, 4857 sayılı Kanun'un "Çalıştırma yaşı ve çocukları çalıştırma yasağı" başlıklı 71'inci maddesi kapsamında 2022 yılı içinde 26.501 iş yerinde denetim yapıldığı, toplamda 801 çocuğa ve genç işçiye ulaşıldığı, denetimlerin sonucunda çocukları çalıştırma yaşına ve çalıştırma yasağına aykırı davrandığı tespit edilen 89 iş yeri hakkında 346.356,00 TL idari para cezası uygulanmasının istendiği belirtilmiştir.²⁸⁶

ASHB bünyesinde çocuk işçiliğiyle mücadele alanında, ülke genelinde sokakta çalıştırılan, dilendirilen, sokakta yaşayan çocukların tespit edilerek uygun sosyal hizmetlerden ve yardımlardan yararlandırılması amacıyla "Çocuk Koruma Mobil Ekpleri" tarafından izleme faaliyetleri gerçekleştirilerek eğitim çağında olup okula devam etmediği tespit edilen çocuklar eğitim öğretim sistemine kazandırılmaktadır. Bu kapsamda 2022 yılı içinde risk altında olduğu değerlendirilen çocuklara yönelik 319 Çocuk Koruma Mobil Ekip Birimi tarafından 15.378 okul ziyareti gerçekleştirilmiştir.²⁸⁷ Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından ILO teknik desteğiyle "Mevsimlik Tarımda Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi" projesi kapsamında; en çok mevsimlik tarım göçü alan ve göç veren 16 ilde gezici kütüphane araçlarıyla, tarım işçisi aileler ve işverenleri hedef alan saha ziyaretleri gerçekleştirilmiştir.²⁸⁸

Avrupa Komisyonu, AB Genişleme Politikasına İlişkin 2022 Türkiye Raporu'nda Türkiye'nin Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programının uygulanmasında ileri bir aşamada olduğunu vurgularken çocuk işçiliğinin, özellikle göçmen kökenli çocuklar

284 ÇSGB, "Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı Ocak - Haziran 2022 Dönemi İzleme ve Değerlendirme Mevcut Durum Dokümanı", https://www.cs.gb.gov.tr/media/89746/cocuk-isciligi-ile-mucadele-ulusal-programi-eylem-plani-2017-2023-ocak-haziran-2022-mevcut-durum-dokumani_.pdf, (E.T. 15/6/2023), s. 42.

285 ÇSGB'nin 21/2/2023 tarihli ve E- E-54723196-000-228350 sayılı cevabi yazısı.

286 ÇSGB'nin 21/2/2023 tarihli ve E- E-54723196-000-228350 sayılı cevabi yazısı.

287 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

288 Kültür ve Turizm Bakanlığının 21/3/2023 tarihli ve E-40070960-602.05-3591094 sayılı cevabi yazısı.

arasında, hâlâ yaygın olduğunu ve çiraklık sisteminin, çocuk haklarını kötüye kullanmamasını sağlayacak biçimde iyileştirilmesi gerektiğini tavsiye etmiştir.²⁸⁹

Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 19'uncu maddesine göre taraf Devletler evlerinde, okullarında, diğer kurumlarda veya kendi toplulukları içinde çocukları her tür şiddet ve istismara karşı korumakla yükümlüdür. Bu kapsamda 2022 yılında ASHB'ye bağlı kadın konukevlerinde 28.781, ŞÖNİM'de 126.201 çocuğa hizmet verilmiştir.²⁹⁰

6/9/2022 tarihli ve 31945 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Çocuk

Koruma Hizmetleri Planlama ve Çocuk Bakım Kuruluşlarının Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik ile birlikte koruma ve bakım altında bulunan çocuklara yönelik ayrımcılığı önlemek ve damgalamanın önüne geçmek amacıyla tüm bakım kuruluşları tek isim altında ev *tipi* olarak hizmetlerini sürdürmektedir. 2022 yılı itibarıyla ASHB'ye bağlı kurumlarda kalan 516 öğrencinin üniversite eğitimine devam ettiği bildirilmiştir. ASHB'ye bağlı kurumlarda kalan çocukların yaşa ve cinsiyete göre dağılımı şu şekildedir:

Merkez Türü	Kuruluş Sayısı	Kapasite	Kullanım	Yaş	Cinsiyet	
					Kız	Erkek
Çocuk Evleri Sitesi	113	7.097	6.699	0-18	2.837	3.862
Çocuk Destek Merkezi	65	2.107	1.591	11-18	1.072	519
Çocuk Evleri	1.187	6.841	5.851	0-18	2.891	2.960

Tablo 18: ASHB'ye bağlı kurumlarda kalan çocukların yaş ve cinsiyete göre dağılımı²⁹¹

İnsancıl hukukun en temel ilkelerinden birisi olan ayrımcılık yapmama ilkesi kapsamında refakatsiz²⁹² ve ailesinden ayrı düşmüş çocuklar da korunmaya muhtaç çocuk statüsünde olmalarından dolayı koruma ve bakıma yönelik çeşitli haklara

289 Avrupa Komisyonu, AB Genişleme Politikasına İlişkin 2022 Bilgilendirmesi 2022 Türkiye Raporu, s. 102.

290 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

291 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

292 2828 sayılı Kanun'un 3'üncü maddesinin (b) bendinde "beden, ruh ve ahlak gelişimleri veya kişisel güvenlikleri tehlike altında bulunan ve ebeveynleri tarafından terk edilmiş" çocuk olarak tanımlanan korunmaya muhtaç çocuk statüsünde yer almaktadır.

sahiptir. İHEP'te de uluslararası koruma ve geçici koruma kapsamındaki kimsesiz çocukların bakım ve gözetiminin daha etkin sağlanabilmesi için tüzel kişi vesayet sisteminin hayata geçirilmesi öngörülmüştür.²⁹³ Bu kapsamda 2022 yılı itibarıyla ASHB bünyesinde düzensiz göç yolu ile gelen ve refakatsiz olduğu tespit edilen 13-18 yaş grubu çocuklara hizmet vermek üzere ihtisaslaştırılan toplamda 340 kapasite ile 9 Çocuk Evleri Sitesi hizmet vermektedir.²⁹⁴ Kuruluş bakımından faydalanmayan ve ailesi yanında desteklenen risk altındaki yabancı uyruklu çocuklar ise sosyal ekonomik destek hizmetinden yararlandırılmakta, üçer aylık süre ile izlenerek danışmanlık hizmeti ile desteklenmektedir.²⁹⁵

Eğitim hakkı, şüphesiz tüm çocuklar için en hayati meselelerden birini teşkil etmektedir. Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 2'nci maddesi herhangi bir ayrımcılık söz konusu olmaksızın hakların bütün çocuklar için geçerli olduğunu belirtmektedir. Ancak küçük yaş grubundaki çocuklar görece güçsüz olduklarından ve haklarının yaşama geçirilmesi başkalarına bağlı olduğundan ayrımcılığa maruz kalma riskleri daha yüksektir.²⁹⁶ Bu nedenle erken çocukluk döneminde çocukların haklarının hayata geçirilmesi kritik önemi haizdir. Okul öncesi eğitime yönelik hedeflere yer verilmesi, yeni anaokulları yapımı, yeni ana sınıfları açılması, öğretmen atamaları ve farkındalık artırma çalışmaları neticesinde 2002-2022 yılları arasında okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocuk sayısının % 500 oranında arttığı, 2010 yılından sonra OECD üye ülkeleri arasında en yüksek okullaşma artışının ülkemizde görüldüğü ve resmi verilere göre 2021-2022 eğitim öğretim yılında 5 yaşta brüt okullaşma oranının % 92,17'ye ulaştığı, resmi olmayan verilere göre ise 2022-2023 eğitim öğretim yılında 5 yaş okullaşma oranının % 99'a ulaştığı bilinmektedir.²⁹⁷

2022 yılı içinde ekonomik durumlarına bakılmaksızın erken çocukluk döneminde yer alan; şehit ve gazi çocukları, korunma ve bakım altında bulunan çocuklar, cezaevlerinde hükümlü ve tutuklu olan anneleri ile birlikte kalan çocuklar, ekonomik gücü yeterli olmayan ailelerin çocukları ile ekonomik güçlük içindeki anne veya babası vefat etmiş çocuklar, tek ebeveyni ile yaşayan çocuklar, engelli ebeveyni olan çocuklar, kadın konukevinde bulunan veya ayrılan kadınların çocukları olmak üzere

293 Adalet Bakanlığı, "İnsan Hakları Eylem Planı", Hedef 8.1, Faaliyet 8.1.c.

294 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

295 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

296 BM Çocuk Hakları Komitesi, Erken Çocukluk Döneminde Çocuk Haklarının Uygulanmasına İlişkin Genel Yorum No: 7, CRC/C/GC/7/REV.1 /2006, 2006, para.11.

297 MEB'in 20/2/2023 tarihli ve E-66968699-602.05-70633350 sayılı cevabi yazısı.

toplamda 2.744 çocuk ücretsiz kreş/bakım hizmetinden yararlandırılmıştır.²⁹⁸

Çocukların insan haklarına, temel özgürlüklere saygılı, doğal çevreye duyarlı, ayrımcılık karşıtı bir bilinç ile yetişmelerinde ders kitaplarının, diğer öğretim materyallerinin, teknolojinin eğitimin temel amaçlarını içerecek şekilde düzenlenmesi ve ayrıca okul ortamının kendisinin de hoşgörü ve eşitlik ruhunu yansıtması gerekmektedir.²⁹⁹ Bu kapsamda Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 23/12/2021 tarihli ve 49 sayılı Kurul Kararı ile 2022 yılının başından itibaren 4'üncü sınıf düzeyinde haftada 2 ders saati "İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi" verilmektedir.³⁰⁰ MEB tarafından bu sayede öğrencilerin kamu kurum ve kuruluşları ile STK'ların faaliyetlerini araştırmalarının, hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiği veya kısıtlandığı durumların çözümünde izleyecekleri yollar ile başvuracakları kurum ve kuruluşlara ilişkin farkındalıklarının artırılmasının amaçlandığı ifade edilmektedir.³⁰¹

İHEP'te ayrı bir hedef olarak nefret söylemi ve ayrımcılıkla etkili bir şekilde mücadele edileceği yer almaktadır. Bu kapsamda çocuklar, gençler ve yaşlılar dâhil maruz kalınan her türlü ayrımcılığın ve nefret söyleminin önlenmesi için kapsamlı ve farkındalık artırıcı çalışmalar yapılması önemlidir.

Yükseköğretim düzeyindeki kişiler de yaşları nedeniyle ayrımcılığa uğrayabilmektedir. Bu çerçevede TİHEK'e yapılan 2021/1121 sayılı başvuruda başvuran, doktora öğrenim kredisi talebinin sadece 35 yaşını doldurmuş olması sebebiyle reddedilmesinin eğitim hakkı kapsamında yaş temelinde ayrımcılık yasağını ihlal ettiğini iddia etmiştir. 2022 yılı içinde Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu tarafından gerçekleştirilen incelemede; GSB'nin eğitim hakkına yönelik yaş kısıtlaması uygulamasının meşru amaç taşıdığı anlaşılmakta ise de söz konusu yaş kısıtlamasının yıllar arasında değişkenlik göstermesi, başvuranın Anayasal haklarından birini oluşturan eğitim hakkının yıllara göre değişen yaş sınırı ile kısıtlanmasının belirlilik ve hukuki güvenlik ilkelerine aykırılık oluşturması, getirilen 35 yaş kriterinde makul bir dengenin gözetilmemesi, tesis edilen işlemin ölçülü olmaması gerekçesiyle yaş temelinde ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar verilmiştir.³⁰²

298 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

299 BM Çocuk Hakları Komitesi, Eğitimin Genel Amaçları Hakkında Genel Yorum No:1, CRC/GC/2001/1, 2001, para.18-19.

300 MEB'in 20/2/2023 tarihli ve E-66968699-602.05-70633350 sayılı cevabi yazısı.

301 MEB'in 20/2/2023 tarihli ve E-66968699-602.05-70633350 sayılı cevabi yazısı.

302 TİHEK, B. No. 2021/1121, K. No. 2022/384, 14/6/2022.

Çocukların ve gençlerin eğitim, sağlık ve adalet hizmetlerinde kendilerini ilgilendiren hususlarda yaşlarının küçüklüğü nedeniyle yeterince bilgilendirilmemeleri³⁰³ ve hizmetlere yetişkinlerle eşit bir şekilde erişememeleri de ayrımcılığa neden olabilmektedir. Bu çerçevede 2022 yılı içinde Adalet Bakanlığı Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığı bünyesinde sunulan hizmetlerin çocuklar açısından etkinliğinin artırılması amacıyla Çocuk Hizmetleri Daire Başkanlığı ihdas edilmiştir. 2022 yılı sonu itibarıyla toplam 161 adliyede Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlükleri kurulmuş olup bu müdürlüklerde çocuklara haklarına ilişkin bilgilendirme, ihtiyaçları doğrultusunda ilgili birimlere yönlendirme ve daha önce çocuk ve aile mahkemelerinde görev yapan uzmanlar aracılığıyla psikososyal destek faaliyetleri sunulmaktadır.³⁰⁴

Çocukların sağlıklı gelişimleri, yaşlıların ise sağlıklı ve aktif yaşlanmaları için sosyal ve kültürel faaliyetlere katılımlarının sağlanması önemli ve gereklidir.³⁰⁵ Bu kapsamda, Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde bulunan Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü tarafından "Sinemaya Gitmeyen Çocuk Kalmasın" projesi kapsamında ortaöğretim düzeyinde 1 milyon çocuğa hizmet sunulmuştur.³⁰⁶ 10/7/1976 tarihli ve 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun kapsamındaki vatandaşlara Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü ve Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü tarafından düzenlenen temsilleri gişeden yer numarası almak kaydı ile ücretsiz izleme imkânı sağlanmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığının Müze ve Örenyerlerine Girişlerde Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönerge'si çerçevesinde 18 yaş ve altındaki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı gençler, çocuklar ve 65 yaş ve üstü Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile 8 yaş ve altındaki yabancı uyruklu çocuklar, müze ve ören yerlerine ücretsiz biletle girme hakkına sahiptir.³⁰⁷

Yaş ayrımcılığı istihdam alanındaki ayrımcı muamelelerin ve söylemlerin nedeni olarak da kendini gösterebilmektedir. 6701 sayılı Kanun kapsamında işe kabul ve istihdam sürecinde ancak zorunlu mesleki gereklilikler nedeniyle yaş sınırı belirlenmesi ve uygulanması, gerekli ve amaçla orantılı olduğu takdirde yaşa dayalı farklı muamele ayrımcılık yasağı ihlali sayılmayacaktır. Bunun dışında Yaş Ayrımcılığına İlişkin Küresel

303 TİHEK, Ayrımcılık Temelleri Serisi No:9 Yaş Temelinde Ayrımcılık, Ankara, 2022, s.15.

304 Adalet Bakanlığı Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığının 16/3/2023 tarihli ve E-37527827-730.08.01-48/613 sayılı cevabi yazısı.

305 TİHEK, Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2021 Raporu, s.77.

306 Kültür ve Turizm Bakanlığının 21/3/2023 tarihli ve E-40070960-602.05-3591094 sayılı cevabi yazısı.

307 Müze ve Örenyerlerine Girişlerde Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönerge, https://muze.gov.tr/document/bakanlik_yonergesi_tr.pdf, E.T. 17/8/2023.

Rapor'da genç ve yaşlı kişilerin iş yaşamında olumlu ve/ya olumsuz çeşitli stereotipler veya damgalamalar nedeniyle ayrımcılığa uğrayabildiği belirtilmiştir.³⁰⁸ Raporda yaşlı bireyler iş yaşamında muhtaç, hasta, engelli, bunamış, değişime kapalı, teknolojik olarak yetkin olmayan kişiler olarak görülürken genç bireylerin tecrübesiz, stres yönetimi yapamayan motivasyonsuz kişiler olarak görülebildiği ifade edilmektedir.³⁰⁹ Özellikle belirtmek gerekir ki yaşlı bireylerin basılı ve görsel medyada tasvir edilmiş biçimleri, toplumda oluşan "yaşlı" imajı üzerinde etkin bir rol oynamaktadır.³¹⁰ İstihdamda ve iş yaşamında yaşlı bireylere yönelik yaş ayrımcılığı; yaşları nedeniyle işe alınmama, terfi alamama, emekli olmaya zorlanma olarak kendini gösterebilmektedir. Türkiye'de yaşlı nüfus olarak kabul edilen 65 yaş ve üzeri yaştaki nüfus, 2017 yılında 6.895.385 kişi iken son beş yılda % 22,6 artarak 2022 yılında 8.451.669 kişi olmuştur. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı ise 2021 yılında % 9,7 iken 2022 yılında % 9,9'a yükselmiş; 2022 yılında yaşlı nüfusunun % 44,4'ünü erkek nüfus, % 55,6'sını kadın nüfus oluşturmuştur.³¹¹

Yaşlı nüfusun iş gücüne katılımı, yaşlı bireylerin topluma ve ekonomik faaliyetlere aktif katılımını artırmakta; bu bağlamda ortaya çıkan ve gelişen "gümüş ekonomi" kavramıyla yaşlı nüfusun istihdamının desteklenmesi, çalışma hayatında yaş ayrımcılığının önlenmesini ve aktif iş gücü programlarının geliştirilmesini kapsamaktadır.³¹² İş gücü araştırması sonuçlarına göre yaşlı nüfus için iş gücüne katılma oranı 2017 yılında % 12,2 iken 2021 yılında % 11,3; yaşlı nüfustaki işsizlik oranı ise 2017 yılında % 2,2 iken 2021 yılında % 3,0 olmuştur.³¹³

Türkiye'de genç, yaşlı ve eğitim seviyesi düşük düzeyde olanların tarım sektöründe kayıt dışı çalışma eğiliminin yüksek olması bir diğer sorun alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹⁴ 2022 yılı içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi bünyesinde "Yaşlıların Hayatın Çeşitli Alanlarında Yaşadıkları Sorunların Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Amacıyla Araştırma Komisyonu" kurulmuştur.³¹⁵ Anılan

308 DSÖ, Global Report on Ageism, 2021, Geneva, s. 4.

309 DSÖ, Global Report on Ageism, s. 4.

310 TİHEK, Türkiye Yaşlı Hakları Raporu, 2022, s. 84.

311 TÜİK, "İstatistiklerle Yaşlılar, 2022", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Ya%C5%9Fl%C4%B1lar-2022-49667>, (E.T. 14/8/2023).

312 ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Engelli ve Yaşlı İstatistik Genel Müdürlüğü, Şubat 2022" https://www.aile.gov.tr/media/102557/eyhgm_istatistik_bulteni_subat_2022.pdf, (E.T. 17/8/2023), s. 89.

313 TÜİK, "İstatistiklerle Yaşlılar, 2022".

314 ÇSGB, 2014-2023 Ulusal İstihdam Stratejisi, Ankara, s.10.

315 30/4/2022 tarihli ve 31825 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Yaşlıların Hayatın Çeşitli Alanlarında Yaşadıkları Sorunların Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Amacıyla Bir Meclis Araştırma Komisyonu Kurulmasına Dair Karar.

Komisyonun kurulması, yaşlı bireylerin ayrımcılık yasağı dâhil olmak üzere yaşadıkları sorunların tespit edilmesini, bu bireylerin ekonomik ve sosyal hayata katılımını ve çalışma hayatında kalabilmelerini sağlamak üzere atılan etkin ve önemli gelişmeler arasında yer almaktadır.

Yaşlıların istihdama erişimlerini ve orada tutunabilmelerini sağlayacak düzenlemelerin yanında yaşlı bireylerin aktif ve sağlıklı yaşlanmasını destekleyecek çalışmalar yapılması da önem arz etmektedir.³¹⁶ Yaşlı bireylerin bilgiye erişim haklarının gerçekleştirilmesini sağlamak ve dijital okuryazarlıklarını artırmak amacıyla 2021 yılında ASHB ile Turkcell İletişim A.Ş iş birliğinde başlatılan “Dijital Bahar Projesi” kapsamında 6 huzurevinde 7 dijital bahar odasında yaşlı bireylere yönelik dijital okuryazarlık eğitimi, 1.923 yaşlı bireye güvenli internet kullanımı eğitimi verilmiştir.³¹⁷ ASHB bünyesinde topluma yaşlılıkla ilgili yeni bir bakış açısı kazandırma ve hayat boyu öğrenme hakkı kapsamında 60 yaş ve üzeri yetişkinlere bireysel gelişim olanağı sunma amacıyla “Üçüncü Yaş Üniversiteleri (Tazelenme Üniversiteleri)” modeli ile üniversite kampüslerinde yaşlı bireylere farklı konu başlıklarında eğitimler verilmiştir. 2022 yıl sonu itibarıyla Akdeniz Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi ve Kıbrıs Girne Üniversitesi olmak üzere toplamda 6 üniversitede 5.665 yaşlı birey eğitim görmektedir. Yine bu kapsamda 2022 yılı içerisinde ASHB ile Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Muş Alparslan Üniversitesi ve Yüksek İhtisas Üniversitesi ile iş birliği protokolü imzalanmıştır.³¹⁸

Yalnızca yaşlılar değil, gençler de istihdamda ayrımcılığa uğrayabilmektedir. Genç nüfus (15-24 yaş), Türkiye nüfusunun % 15,2'sini oluşturmakta olup 2021 yılında genç nüfusun istihdam oranı % 32,2 iken 2022 yılında % 35,3'e yükselmiştir.³¹⁹ NEET oranı ise 2021 yılında % 24,7 iken 2022 yılında % 24,2 olarak tespit edilmiştir.³²⁰

On Birinci Kalkınma Planı'nda ve İHEP'te belirlenen amaç ve hedefler doğrultusunda gençlerin istihdama katılım oranının artırılması amacıyla NEET gençlerin oranının düşürülmesine yönelik 2021 yılı içinde “Ulusal Genç İstihdam Strateji Belgesi

316 TİHEK, Türkiye Yaşlı Hakları Raporu, 2022, s. 73.

317 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

318 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

319 TÜİK, “İstatistiklerle Gençlik, 2022”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2022-49670>, (E.T. 14/8/2023).

320 TÜİK, “İstatistiklerle Gençlik, 2022”. TÜİK, “İstatistiklerle Gençlik, 2022”.

ve Eylem Planları (2021-2023)" kapsamında 28/7/2022 tarihinde "1. İzleme ve Değerlendirme Kurulu Toplantısı", 2-3/2/2023 tarihlerinde ise "2. İzleme ve Değerlendirme Kurulu Toplantısı" gerçekleştirilmiştir.³²¹ Eylem Planı'nın etkin biçimde işletilmesi gençlerin istihdamı açısından oldukça önem arz etmektedir. Yine İŞKUR tarafından mesleki tecrübesi olmayan kişilere mesleki deneyim ve iş tecrübesi kazandırarak bu kişilerin istihdam edilebilirliklerini artırmak amacıyla da "İşbaşı Eğitim Programları" düzenlenmektedir.³²² Bu kapsamda düzenlenen işbaşı eğitim programlarından 2022 yılında 15-24 yaş arası 76.911 genç yararlanmıştır.³²³

6701 sayılı Kanun'da "eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik, gerekli, amaca uygun ve orantılı farklı muamele", ayrımcılık iddiasının ileri sürülemeyeceği hallerden biri olarak düzenlenmiştir. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından 2022 yılı içinde gençlere yönelik pozitif düzenlemeler kapsamında "Mikro ve Küçük İşletmelere Hızlı Destek Programı" bünyesinde istihdamına destek verilen personelin genç (30 yaş altı) olması şartı getirilmiştir.³²⁴

Yaşlıların, çocukların ve gençlerin özel durumu TİHEK tarafından UÖM görevi kapsamında da incelenmektedir. Özgürlüğünden mahrum bırakılan ya da koruma altına alınmış bulunan yaşlıların, çocukların ve gençlerin tutuldukları yerler, ulusal ve uluslararası standartlar bağlamında değerlendirilmektedir. Bu kapsamda TİHEK 2022 yılı içinde; Bilecik Çocuk Evleri Sitesi, Muş Lalesi Kız Çocuk Evleri Sitesi, Niğde Çocuk Evleri Sitesi, Bitlis Çocuk Evleri Sitesi, İzmir Karşıyaka Çocuk Evleri Sitesi, Karaman Ahmet Mete Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi, Bayburt Memnune Evsen Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi, Antalya Fethi Bayçın Huzurevi ile Elmadağ Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezine gerçekleştirdiği ziyaretlere ilişkin raporlarını kamuoyu ile paylaşmıştır.

2.6. Servet

Servet temeli, bölgesel veya uluslararası düzenlemelerde çeşitli kavramlarla ifade edilmekte veya diğer ayrımcılık temelleriyle bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Kişinin maddi olanaklarını ve varlıklarını içinde barındıran serveti sebebiyle meşru ve makul bir temele dayanmayan farklı muameleye maruz kalması, ayrımcılık yasağının

321 ÇSGB'nin 21/2/2023 tarihli ve E- E-54723196-000-228350 sayılı cevabi yazısı.

322 TİHEK, Türkiye Yaşlı Hakları Raporu, s. 74.

323 ÇSGB'nin 21/2/2023 tarihli ve E- E-54723196-000-228350 sayılı cevabi yazısı.

324 Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının 21/2/2023 tarihli ve E-39453831-622.03-4512764 sayılı cevabi yazısı.

ihlaline sebebiyet verebilmektedir.³²⁵

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesinin 20 No'lu Genel Yorumu'nda, "Başka Statüler" başlığı altında "Ekonomik ve Sosyal Durum" nedeniyle maruz kalınabilecek ayrımcılık durumları düzenlenmiştir. Bu maddede, "Bireyler ve gruplar toplum içerisinde belirli bir ekonomik ya da sosyal gruba ya da tabakaya mensup olmaları nedeniyle keyfî muameleye maruz kalmamalıdır. Yoksulluk içerisinde yaşayan ya da evsiz bir kişi, sosyal ve ekonomik durumu nedeniyle yaygın şekilde ayrımcılığa, yaftalamaya ve olumsuz kalıp yargılara maruz kalabilir ve bu durum söz konusu kişinin diğer kişilerle eşit biçimde eğitim ve sağlık olanaklarından yararlanmasının ve yanı sıra kamusal mekânlara eşit bir biçimde erişiminin engellenmesine yol açabilir." denilmektedir. Komite, "yoksulluğun ayrımcılığa yol açabileceği gibi, ayrımcılığın da yoksulluğa yol açabileceğini" belirtmekte ve bu tür temellerin AİHS'ye taraf Devletler tarafından ayrımcılıkla mücadele çerçevesine dâhil edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.³²⁶

Yoksulluğun asgari düzeyde gıda ve barınma, eğitim, sağlık gibi ihtiyaçları karşılamak için yeterli imkânların olmaması durumunda ortaya çıkacağı ifade edilmektedir.³²⁷ Bu bağlamda kişilerin maddî olanaklarından dolayı farklı muameleye maruz kalma riski bulunduğundan yoksulluğun servet temelinde ayrımcılık kapsamında ele alınması gerekmektedir. TÜİK'in 2022 yılı Yoksulluk ve Yaşam Koşulları Araştırmasına göre; eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert medyan gelirinin % 50'si dikkate alınarak belirlenen yoksulluk sınırına göre yoksulluk oranı, 2022 yılında aynı düzeyde kalarak % 14,4 olmuştur. Okuryazar olmayan fertlerin % 27,7'si, bir okul bitirmeyenlerin % 24,4'ü, lise altı eğitimlilerin % 13,8'i, lise ve dengi okul mezunlarının ise % 7,8'i yoksul olarak hesaplanırken yükseköğretim mezunları ise % 2,6 ile en düşük yoksulluk oranına sahip grup olmuştur. 2022 yılında yoksulluk veya sosyal dışlanma riski altında olanların oranı % 32,6 olmuştur.³²⁸ Bu oran göz önünde bulundurulduğunda bu grupta yer alanların yoksulluk ve gelir durumlarından dolayı doğrudan veya dolaylı ayrımcılığa uğramalarının önlenmesi için yürütülen çalışmaların güçlendirilmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Servet temelinde ayrımcılıkla mücadele konusunda, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması amacıyla kırsalda yaşayan ve durumu elverişsiz öğrencilere sunulan eğitim

325 TİHEK, Servet Temelinde Ayrımcılık, Ayrımcılık Temelleri Serisi No:7, 2022, Ankara, s. 3.

326 BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklarda Ayrımcılık Yasağı Hakkında Genel Yorum No: 20, E/C.12/GC/20, 2019, para. 35.

327 Arzu Yıldırım, "Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele", İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi, Cilt: 1, Sayı:1, 2019, s. 17.

328 TÜİK, "Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri, 2022", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Poverty-and-Living-Conditions-Statistics-2022-49746>, (E.T. 14/8/2023).

hizmetlerinin de ele alınması gerekmektedir. Nüfusu az ve dağınık olan köy ve benzeri yerleşim yerlerinde okul öncesi eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak için MEB'in 2/10/2020 tarihli ve 31262 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Kurum Açma, Kapama ve Ad Verme Yönetmeliği'nde yapılan değişiklikle bir yerleşim yerinde ana sınıfı açılması için gerekli olan çocuk sayısı 10'dan 5'e düşürülmüştür. Böylece nüfusu az ve dağınık olan köy ve benzeri yerleşim yerlerinde 20.000 çocuk okul öncesi eğitimle buluşmuştur.³²⁹

Uzak ve seyrek nüfuslu yerleşim yerlerinde ana sınıfı açılmaması durumunda alternatif erişim modellerinden "Gezici Öğretmen Sınıfı" modeli ile bir öğretmenin birden fazla yerleşim yerine giderek oradaki çocukları uygun bir alanda toplayıp eğitim vermesi, "Taşıma Merkezi Ana Sınıfı" modeli ile ise bir çocuk en fazla 20-25 kilometre taşınacak şekilde uzak köyden başlanıp taşıma merkezi seçilen yere kadar çocukların rehber personel eşliğinde taşınarak eğitim alması sağlanmıştır. Yürütülen pilot uygulamalar ile 2021-2022 eğitim öğretim yılında 16 il 29 ilçe 141 eğitim merkezinde gezici öğretmen sınıfı modeli, 32 il 82 ilçe 161 eğitim merkezinde taşıma merkezi ana sınıfı modeli uygulaması yapılmıştır.³³⁰

Özellikle şartları elverişsiz yerleşim yerlerindeki çocukların çocuk kulüplerinden daha etkin faydalanmasını sağlamak amacıyla halk eğitim merkezleri tarafından ücretsiz olarak sunulan halk eğitim modülleri, okul öncesi çocuklarına uygun hale getirilmiştir. Böylece okul öncesi çağına uygun toplam 32 yeni halk eğitim modülü programı hazırlanmıştır. Hazırlanan modüller ile şartları elverişsiz yerleşim yerlerindeki okul öncesi eğitim kurumlarındaki tüm çocuklar çocuk kulüpleri uygulamasından ücretsiz faydalanmaktadır.³³¹

Coğrafi koşulların ve ulaşım şartlarının elverişsiz olduğu yerlerde 2022 yılında temel eğitim seviyesindeki 27.767 öğrenciye yatılı olarak eğitime erişim imkânı sağlanmış ve bu öğrencilere harçlık, giyim ve kırtasiye yardımı yapılmıştır. Bununla birlikte ortaokul çağındaki 87.281 öğrenci burs almaktadır. Okul öncesi eğitimde de özellikle sosyoekonomik olarak dezavantajlı hanelerde yaşayan çocukların ailelerine düşen maliyetin azaltılması için ASHB ve MEB arasında 14/6/1986 tarihli ve 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu kapsamında 18/5/2022 tarihinde sosyal yardımlardan yararlanan hanelerde bulunan ve resmî okul öncesi eğitim kurumlarından eğitim alan Türk vatandaşı çocukların eğitim süreçlerinde desteklenmesine yönelik "Okul Öncesi Eğitim Alan Çocukların Desteklenmesi İçin İş Birliği Protokolü" imzalanmıştır.

329 MEB'in 20/2/2023 tarihli ve E-66968699-602.05-70633350 sayılı cevabi yazısı.

330 MEB'in 20/2/2023 tarihli ve E-66968699-602.05-70633350 sayılı cevabi yazısı.

331 MEB'in 20/2/2023 tarihli ve E-66968699-602.05-70633350 sayılı cevabi yazısı.

Protokol kapsamında MEB tarafından söz konusu çocukların bulunduğu okullara beslenme, temizlik hizmetleri ve eğitim programının uygulanmasına yönelik eğitim materyalleri için nakdi destek sağlanmaktadır.³³²

Şartları elverişsiz hanelerde yaşayan ve okul öncesi eğitime erişimi olmayan çocukları ev ortamında desteklemek amacıyla içinde 52 farklı materyal bulunan "Benim Oyun Sandığı Seti" hazırlanmıştır. Ayrıca söz konusu setin okul öncesi öğretmeni ve okul müdürü aracılığıyla çocuğa ve aileye teslim edildiği her ay düzenli ev ziyaretleri ile çocuğun gelişiminin izlenip desteklendiği, aileye rehberlik edildiği bir ev temelli erişim modeli geliştirilmiştir. 2021-2022 eğitim öğretim yılında 9.476 sandık çocukların evine ulaştırılmış ve düzenli ev ziyaretleri gerçekleştirilmiştir.³³³

MEB tarafından okul öncesi eğitime devam eden şartları elverişsiz yerleşim yerlerindeki çocuklara beslenme desteği pilot çalışmalarına başlanmıştır. Bu kapsamda öncelikle 2021-2022 eğitim öğretim yılında Gaziantep, Hatay ve Şanlıurfa illerindeki 22 ilçede şartları elverişsiz yerleşim yerlerindeki okullar belirlenerek 6.266'sı yabancı uyruklu olmak üzere toplam 15.920 çocuğa beslenme desteği sunulmuştur.³³⁴ Bu kapsamda şartları elverişsiz yerleşim yerlerindeki çocuklara beslenme desteğinin sağlanmasının örnek bir uygulama olduğu değerlendirilmekte olup bu uygulamanın Türkiye genelinde yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmalar yapılması tavsiye edilmektedir.

Servet temeline ilişkin GSB tarafından verilen burs ve kredi ile sunulan yurt hizmetlerinin de ele alınması gerekmektedir. 31/12/2022 tarihi itibarıyla GSB, Türkiye genelinde 81 il 260 ilçede 800 yurt ile 530.000 kız, 320.000 erkek olmak üzere toplam 850.000 kapasiteyle hizmet vermektedir. Yurtlarda 2.828'i kız ve 2.761'i erkek olmak üzere toplam 5.589 yabancı uyruklu öğrenci bulunmaktadır. Sağlık kurulu raporu ile % 40 ve üzeri engelli olduğu tespit edilen öğrenciler yurtlara öncelikli olarak yerleştirilmekte olup yurtlarda halen 1.307'si kız ve 1.288'i erkek olmak üzere toplam 2.595 engelli öğrenci barınmaktadır. Ayrıca GSB tarafından ihtiyaç sahibi ve başarılı öğrencilere burs, durumu mevzuata uygun olup talepte bulunan tüm öğrencilere ise kredi tahsis yapılmaktadır. Bu çerçevede 503.461 öğrenciye burs, 879.862 öğrenciye ise kredi tahsis yapılmıştır.³³⁵ 2021-2022 öğretim dönemi için ise 180.000 öğrenciye burs, 639.371 öğrenciye kredi tahsis edilmiştir. 15/2/2022 tarihinde Türkiye genelinde 81 il, 250 ilçe ve 5'i KKTC'de olmak üzere toplam 779 yurt ve 743.402 yatak kapasitesiyle hizmet verildiği göz önünde

332 MEB, "Okul Öncesi Eğitim Alan Çocukların Desteklenmesi İçin İş Birliği Protokolü İmzalandı, 18/5/2022", <https://www.meb.gov.tr/okul-oncesi-egitim-alan-cocukların-desteklenmesi-icin-is-birligi-protokolu-imzalandi/haber/26254/tr>, (E.T. 15/6/2023).

333 MEB'in 20/2/2023 tarihli ve E-66968699-602.05-70633350 sayılı cevabi yazısı.

334 MEB'in 20/2/2023 tarihli ve E-66968699-602.05-70633350 sayılı cevabi yazısı.

335 GSB'nin 21/2/2023 tarihli ve E-24277485-604.01.03-4319735 sayılı cevabi yazısı.

bulundurulduğunda yurtların ilçe bazında ve sayısal olarak kapasitelerinin artırıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bir önceki yılın verilerinde öncelikli olarak barındırılan engelli öğrenci sayısının 2.261 olduğu göz önünde bulundurulduğunda 2022 yılında barındırılan engelli öğrenci sayısında artış yaşandığı görülmektedir.³³⁶ İhtiyaç sahibi öğrencilere yurt hizmetinin sunulmasına, engelli öğrencilerin durumunun özel olarak gözetilerek öncelikli olarak yerleştirilmelerine ve burs ile kredi hizmetine ilişkin uygulamaların olumlu olduğu değerlendirilmektedir.

Yoksulluk çok boyutlu ve karmaşık bir sorun olmasından dolayı salt gelirden veya kaynaktan değil, aynı zamanda sağlık hizmetlerine erişim gibi temel insani gereksinimlerden yoksun olmayı da içermektedir.³³⁷ Bu çerçevede servet temelinde ayrımcılık yasağı bağlamında Genel Sağlık Sigortası (GSS) primi ile kırsal bölgelerdeki sağlık hizmetleri ve gezici sağlık hizmeti başta olmak üzere sunulan sağlık hizmetlerinin de ele alınması gerekmektedir. 2012 yılı itibarıyla GSS'nin hayata geçirilmesiyle birlikte yeşil kart uygulamasına son verilmiştir. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarınca gelir testleri yapılan ve gelir testi sonucu "G0" olan vatandaşların GSS primleri, kişi adına her ay Sosyal Güvenlik Kurumuna ödenmekte olup vatandaşlar ücretsiz sağlık hizmetlerinden faydalandırılmaktadır.³³⁸ 2022 yılı Aralık ayı itibarıyla GSS primi devlet tarafından ödenenlerin sayısı 6.944.441' dir . 2021 yılı Aralık ayında ise bu sayı 7.449.482 olarak bildirilmiş, dolayısıyla bir yıl içerisinde GSS primi devlet tarafından ödenenlerin sayısı 505.041 kişi azalmıştır.³³⁹ 2022 yılında sağlık güvencesinden yoksun olan kişi sayısı (kapsam dışı nüfus) ise 560.735'tir.³⁴⁰ Sağlık ve yaşam haklarının önemi göz önünde bulundurulduğunda sağlık güvencesinden yoksun olan kişilere yönelik çalışmalara devam edilmesi tavsiye edilmektedir.

Aile hekimlerinin çalışma bölgeleri; nüfus yoğunluğu, idari ve coğrafi şartlar ile kişilerin sağlık hizmeti alma alışkanlıkları göz önünde bulundurulurken belirlenmektedir. Sağlık hizmetine ulaşımın zor olduğu belde, köy, mezra, uzak mahalleler ve benzeri yerleşim yerleri için gezici sağlık hizmeti planlaması yapılarak aile hekimi ve aile sağlığı çalışanlarınca bu kapsama alınan yerleşim yerlerine belirli aralıklar ile gidilerek sağlık hizmeti sunulmaktadır. Gezici sağlık hizmeti uygulaması mobil eczane uygulaması ile desteklenmiş, eczane bulunmayan yerleşim yerlerinde yaşayan kişilerin tedavisi için

336 GSB'nin 22/2/2022 tarihli ve E-24277485-040.05-1936284 sayılı cevabi yazısı.

337 Hasan Ejder Temiz, "Dünyada Kronik Yoksulluk ve Önleme Stratejileri", Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, C:2, S: 17, 2008, s. 61.

338 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

339 SGK, "Aylık İstatistik Bültenleri", <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Aylik/42919466-593f-4600-937d-1f95c9e252e6>, (E.T. 28/12/2023).

340 ÇSGB'nin 21/2/2023 tarihli ve E-54723196-000-228350 sayılı cevabi yazısı.

düzenlenen reçetelerin, eczacı odaları ve il sağlık müdürlükleri tarafından kurulacak sistem dâhilinde reçete sahibine ulaştırılması sağlanmıştır.³⁴¹

Servet temelinde ayrımcılık kapsamında gelir vergisinden muafiyetin de ele alınması gerekmektedir. 2022 yılının ilk 6 ayı için (1/1/2022-30/6/2022) yapılan ilk artış ile 4.253 TL'ye, 2022 yılının ikinci 6 ayı için (1/7/2022-31/12/2022) yapılan artış ile 5.500 TL'ye çıkarılmıştır. 2022 yılında asgari ücretin 2021 yılına göre kümülatif artış oranı yaklaşık % 95 olmuştur. Bununla birlikte tüm ücretlilerin asgari ücret düzeyine kadar olan gelirleri, gelir ve damga vergisi dışında bırakılmıştır. Yapılan yasal düzenlemeyle yalnızca işçiler değil, tüm çalışanlar kapsama alınmıştır.³⁴²

Sosyal devlet ilkesi çerçevesinde toplumun yoksul kesiminin belli standartlara erişimini sağlama ve insan onuruna yakışır bir hayat sürmesine olanak tanıma, devletin en önemli yükümlülüklerindedir. Devletin ekonomik gücünü kullanarak sunduğu sosyal hizmetlerdeki, sosyal yardımlardaki ve diğer kamu hizmetlerindeki nitelik ve nicelik artışı hiç kuşkusuz yoksul kesimin temel insani gereksinimlerine ulaşımının da önünü açacaktır.³⁴³ Bu kapsamda servet eşitsizliğini gidermek amacıyla devlet tarafından maddi durumu yetersiz olan vatandaşlara sunulan sosyal yardımların ve destek uygulamalarının da ele alınması gerekmektedir. ASHB tarafından 3294 sayılı Kanun, 2022 sayılı Kanun ve diğer mevzuat hükümleri kapsamında 50'den fazla sosyal yardım programı yürütülmektedir. Yürütülmekte olan sosyal yardım programları; düzenli ve süreli nitelikte olmak üzere aile yardımları, barınma ve gıda yardımları, engelli ve yaşlı yardımları, sağlık yardımları, eğitim yardımları ve proje destekleri olarak sınıflandırılmaktadır. Söz konusu mevzuatta yer alan şartları taşıyan vatandaşlar, sosyal yardım programlarından faydalanabilmektedir.³⁴⁴

Maddi durumu yetersiz olan mahpuslara sunulan hizmetlerin ve imkânların da servet temelinde ayrımcılık bağlamında ele alınması gerekmektedir. İHEP'te "*Kişinin Maddi ve Manevi Bütünlüğü ile Özel Hayatının Güvence Altına Alınması*" amacı kapsamında "*Cezaların İnfazında Bireylerin Onur ve Haysiyetleri ile Özel Hayatlarının Korunması*" hedefi altında "*Maddi durumunun yetersiz olduğunu belgelendiren hükümlülerin talebe bağlı nakillerine ilişkin ücret ve masrafların ödenmesi konusunda kolaylıklar sağlanacaktır.*" faaliyeti yer almaktadır.³⁴⁵ 25/6/2021 tarihli ve 7328 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 29/12/2004 tarihli ve 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin

341 Sağlık Bakanlığının 14/3/2023 tarihli ve E-11045126-045.99 sayılı cevabi yazısı.

342 ÇSGB'nin 21/2/2023 tarihli ve E-54723196-000-228350 sayılı cevabi yazısı.

343 TİHEK, Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2021 Raporu, s. 80.

344 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

345 Adalet Bakanlığı, "İnsan Hakları Eylem Planı", Faaliyet 6.5.b., s. 77.

İnfazı Hakkında Kanun'un 54'üncü maddesinin birinci fıkrasına eklenen düzenlemeye göre maddi durumunun yetersiz olduğunu belgelendiren hükümlülerin isteğe bağlı nakil giderlerinin genel bütçeden karşılanması hüküm altına alınmış olup bu kapsamda Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğüne isteğe bağlı nakil talebi uygun görülen hükümlülerin beyanda bulunması halinde ücretsiz nakil talepleri kurum idareleri tarafından değerlendirmeye alınmaktadır. Ayrıca maddi durumunun yetersiz olduğu tespit edilen hükümlüler ve tutuklular ile yanlarında bulunan çocukların (0-6 yaş grubu) ihtiyaç duydukları giysi ile hijyen malzemesi (diş macunu, diş fırçası, deterjan vb.) genel bütçeden karşılanarak ücretsiz verilmektedir.³⁴⁶

Maddi durumu yetersiz ve evsiz vatandaşlara barınma hakkı kapsamında sunulan konaklama hizmetleri de ele alınması gereken konulardandır. Bu kapsamda ASHB tarafından "Evsizlerin Konaklatılması Projesi"nin yürütüldüğü; bu projenin evsiz, mekânsız ve kimsesiz vatandaşların tespit edilerek öncelikli olarak il sınırları içerisinde bulunan kamu kurumu misafirhanelerine yerleştirilmesi, kamu kurumu misafirhanelerine yerleştirilememeleri halinde pansiyon, otel vb. yerlerde konaklamalarının sağlanması veya bir mekânın bu kişiler için tahsis edilmesi, konaklayanların temizlik, sağlık, temel gıda, giyim ve benzeri diğer ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yürütülen yardımları kapsadığı belirtilmiştir.³⁴⁷ Proje kapsamında 2022 yılı içinde 5.285 kişi konaklatılmış ve bu çerçevede 14,04 milyon TL kaynak ayrılmıştır.³⁴⁸

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığınca da toplumun dezavantajlı kesimlerinin ekonomik ve sosyal hayata daha aktif şekilde katılmasının sağlanması, istihdam edilebilirliğin artırılması, sosyal içermenin, sosyal girişimciliğin ve yenilikçiliğin desteklenmesi ve sosyal sorumluluk uygulamalarının yaygınlaştırılması amacıyla "Sosyal Gelişmeyi Destekleme Programı" uygulanmaktadır. 2022 yılında program uygulaması kapsamında dezavantajlı kesimlere dönük 181 projeye 321 milyon TL destek verilmiştir. Yararlanıcıların eş-finansmanı ile beraber toplam 431 milyon TL'lik yatırım hacmi oluşturulmuştur.³⁴⁹

Servet temelinde ayrımcılık kapsamında işsizlik ödeneği, emekli maaşları ve bayram ikramiyeleri miktarlarında yapılan iyileştirmelerin de ele alınması gerekmektedir. İşsizlik ödeneği kapsamında 1/1/2022-31/12/2022 tarihleri arasında 1.267.000 kişiye 9,8 milyar TL ödeme yapılmıştır. Sosyal Güvenlik Kurumundan gelir ve aylık alan kişilerin alım gücünü yükseltmek adına en düşük emekli aylığı 2019 yılında 1.000 TL'ye, daha

346 Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'nün 2/3/2023 tarihli ve E-81509476-209.03.02[209.03.02-2023]-1926/34175 sayılı cevabi yazısı.

347 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

348 ASHB, 2022 Yılı Faaliyet Raporu, s.142.

349 Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının 22/2/2023 tarihli ve E-39453831-622.03-4512764 sayılı cevabi yazısı.

sonra 2020 yılında dosya bazında 1.500 TL'ye çıkarılmıştır. 2022 yılı Ocak ayında 2.500 TL'ye, 2022 yılı Temmuz ayı itibarıyla da 3.500 TL'ye yükseltilen bu tutar 2023 yılı Ocak ayı itibarıyla 5.500 TL'ye yükseltmiştir. Ayrıca 2018 yılından itibaren Ramazan ve Kurban bayramlarında yılda iki bayram için 2.000 TL bayram ikramiyesi ödenmeye başlanmıştır. Bu tutar 2021 yılında 2.200 TL'ye yükseltmiştir. 2022 yılında toplam 25,2 milyar TL, 2018 yılından bugüne kadar da toplam 114 milyar TL bayram ikramiyesi ödenmiştir.³⁵⁰

2.7. Sağlık Durumu

6701 sayılı Kanun'da ayrımcılığın yasaklandığı temeller arasında sağlık durumuna da yer verilmiştir. DSÖ Anayasası'na göre sağlık; sadece hastalık veya sakatlığın olmaması değil, fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan iyi olma halidir.³⁵¹ Fakat bu tanım sağlık durumu temelinde ayrımcılığın ele alınmasında pratik düzeyde uygulamada kullanılmasını zorlaştıracak ölçüde geniş bir tanım olarak görülmektedir. Sağlıklı veya sağlıksız olma halinin gerek tanımlayıcı olduğu gerek normatif bir tanım ihtiva ettiği değerlendirilmektedir. Tanımlayıcı açıdan bir vücudun ne kadar iyi işlediğine işaret eder ancak sadece bu yönüyle ele almak sağlıklı veya sağlıksız olma halinin tanımı için yeterli bulunmamıştır.³⁵² Bu sebeple sağlıklı veya sağlıksız olma halinin sosyal olarak inşa edildiği dikkate alınarak normatif bakımdan hastalık olarak değerlendirilen durumun algısı ve toplum tarafından arzu edilebilirliği de tanıma eklenmiştir.³⁵³ Bu minvalde hasta olma hali; birey veya toplum tarafından istenmeyen, genellikle belirli bir ciddiyet seviyesindeki işlevsel bir kısıtlamaya dayanan bir durum olarak tanımlanmaktadır.³⁵⁴

Sağlık durumu, belirli bir ciddiyet seviyesindeki gerek sağlıkla ilgili özellikleri *-sağlıkla ilgili özelliği altında yatan davranıştan ayırmak hayli güç olacağından-* gerek sağlıkla ilgili davranışları içermektedir.³⁵⁵ Sağlık durumu temelinde ayrımcılık; kişilerin eğitim, ulaşım, sağlık kuruluşları, binalar, bilgi/iletişim, istihdam, özlük hakları, terfi, mal ve hizmetlere erişim gibi hakları bakımından ayrımcılığa uğradığı hallerde söz konusu olmaktadır.³⁵⁶ AİHM, sağlık durumu temelinde önüne gelen davalarda bir kişinin

350 ÇSGB'nin 21/2/2023 tarihli ve E-54723196-000-228350 sayılı cevabi yazısı.

351 DSÖ, "Constitution", <https://www.who.int/about/governance/constitution>, (E.T.18/5/2023).

352 Jessica L. Roberts and Elizabeth Weeks, Healthism: Health Status Discrimination and the Law, 2018, s. 13-14.

353 Cristopher Boorse, "On The Distinction between Disease and Illness", *Philosophy&Public Affairs*, Vol. 5, No. 1, 1975, s.5-6.

354 Jessica L. Roberts and Elizabeth Weeks Leonard, "What Is (and Isn't) Healthism", *50 Ga. L. Rev.* 833, 2016, s. 855.

355 Jessica L. Roberts and Elizabeth Weeks, Healthism: Health Status Discrimination and the Law, s. 15.

356 TİHEK, "Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik", <https://www.tih.gov.tr/ayrimcilikla-mucadele-ve-esitlik-3/>, (E.T. 21/5/2023).

sağlık durumunu AİHS'nin 14'üncü maddesinde kullanılan "diğer her durum" ifadesi kapsamında değerlendirilmiştir.³⁵⁷

İnsan Bağışıklık Yetmezliği Virüsü (HIV) ile yaşayan kişilere yönelik ayrımcılık, sağlık durumu temelinde ayrımcılığın önemli görünümlerinden biridir. AİHM HIV testi pozitif çıkan başvurana oturma izni verilmemesini; HIV'li kişilerin ön yargıya ve kınamaya maruz kalan zayıf bir grup olduğu ve bu grubun üyelerinin HIV'li olmalarına dayanan özel bir muamele benimsemek için devletlerin kısıtlı bir takdir marjları olması gerektiği gerekçesi ile AİHS'nin 14'üncü maddesi bağlamında ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar vermiştir.³⁵⁸ AİHM, bir başka kararında HIV testi sonucunun pozitif olmasının sadece tıbbi bir mesele olmadığını, aynı zamanda özel hayatı da derinden etkilediğini vurgulamıştır. Bu kararda, başvuranın HIV virüsü taşıdığı iş yerinde öğrenilmesi ve diğer çalışanların baskısı üzerine başvuranın işveren tarafından işten çıkarılması ile istihdam alanında ayrımcılık yasağının ihlal edildiği kanaatine varılmıştır.³⁵⁹

HIV pozitif kişilerin dışlanma ve ayrımcı muameleye maruz kalabilecekleri AYM kararına da konu olmuştur. AYM; HIV pozitif durumda olan kişiler yönünden sosyal bir dışlanma veya damgalanma gibi sorunların söz konusu olabileceğini, bu dışlanma ve damgalanmanın özellikle iş hayatında olması durumunda bireyler üzerindeki yıkıcı etkinin artacağını ve bu bireylerin maddi imkânlardan yoksun kalarak tedaviye erişimde ciddi engeller yaşayabileceğini belirtmiş ve HIV pozitif olan işçi için alternatif imkânlar oluşturulmaya çalışılmaksızın iş akdinin sona erdirilmesi nedeniyle eşitlik ilkesinin ihlal edildiğine karar vermiştir.³⁶⁰

Sağlık Bakanlığı tarafından kamuoyuyla paylaşılan istatistiksel verilere göre 1/1/2022-15/11/2022 tarihleri arasında 2.901 HIV pozitif kişi ve 70 Kazanılmış Bağışıklık Yetersizliği Sendromu (AIDS) vakası olmak üzere toplam 2.971 vaka doğrulama testi pozitif tespit edilerek bildirilmiş, yıllar itibarıyla hastalık eğiliminde artış izlendiği belirtilmiştir. Aynı zamanda HIV pozitif bireylerin sosyal damgalanma ve ayrımcılığa uğrama endişesi ile küçük illerde tanı ve tedavi hizmetleri almaktan kaçındığı, büyük illerde ise ikamet adreslerinin uyuşmadığı ve bu yüzden enfeksiyona yönelik coğrafi bölge ya da il dağılımı verilerine ilişkin değerlendirme yapılamadığı ifade edilmiştir.³⁶¹ Ayrıca

357 AİHM, *Kiyutin/Rusya*, B. No: 2700/10, 10/3/2011.

358 AİHM, *Kiyutin/Rusya*, B. No: 2700/10, 10/3/2011, para. 57.

359 AİHM, *I.B./Yunanistan*, B. No: 552/10, 3/10/2013.

360 AYM, *T. A. A.*, B. No: 2014/19081, 1/2/2017.

361 Sağlık Bakanlığı, "HIV-AIDS İstatistikleri", <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/bulasici-hastaliklar/hiv-aids/hiv-aids-liste/>

Sağlık Bakanlığı tarafından HIV ve AIDS vakalarının bildirim zorunlu olmakla birlikte 1994 yılından itibaren özel sürveyans yürütülerek teşhis edilen hastaların bildirimlerinin isim belirtilmeden kod kullanılarak yapıldığı belirtilmiştir.³⁶² Söz konusu hastalıklar hakkında bilgi eksikliği olması ve farkındalığın yeterli olmaması sebebiyle bireylerin sosyal dışlanma, sağlık temelinde ayrımcılığa maruz kalma, kişisel verilerinin korunmaması gibi nedenlerle tedaviye erişmekten imtina etmesi söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle Sağlık Bakanlığı tarafından HIV/AIDS çalışmalarında yol haritası oluşturmak amacıyla hazırlanan ve 2019-2024 yıllarını kapsayan "Türkiye HIV/AIDS Kontrol Programı"nda³⁶³ yer alan "HIV ile yaşayan bireylere yönelik ayrımcılığı ve mahremiyet ihlallerini önlemek" amacını hayata geçirmek üzere belirlenen hedefler doğrultusunda bu bireylere yönelik sağlık temelinde ayrımcılıkla mücadelede kişilerin sağlık verilerinin korunmasına önem verilmeli ve konuya ilişkin eğitim faaliyetleri konusunda duyarlılık gösterilmelidir.

Sağlık durumu temelinde ayrımcılığın görünüşlerinden biri de obez bireylerin maruz kaldığı ayrımcı muamelelerdir. DSÖ tarafından fazla kilo ve obezite, sağlığı bozabilecek düzeyde anormal ve aşırı yağ birikimi olarak tanımlanmakta; toplumsal bir sağlık sorunu olarak görülmektedir.³⁶⁴ Obez bireyler karşılaştıkları ön yargı, kalıp yargılar ve ayrımcı muameleler neticesinde damgalanmaya maruz kalmakta ve bu damgalama psikolojik sorunları da beraberinde getirmektedir.³⁶⁵ Söz konusu ayrımcı muamelelerle sağlık, istihdam, ulaşım, mal ve hizmetlere erişim, eğitim gibi alanlarda maruz kalılabilmektedir. Bu ayrımcı muameleler; istihdamda karşılaşılan "obez bireyler tembeldir ve yavaştır." algısı, sağlık hizmetlerine erişimde sağlık personeli tarafından sergilenen ön yargılı davranışlar ve teknik yetersizlikler, aile ve eğitim yaşamında karşılaşılan damgalanma şeklinde tezahür edebilmektedir.³⁶⁶

DSÖ tarafından açıklanan 2022 Avrupa Obezite Raporu'na göre Türkiye'de yetişkinlerin yaklaşık % 59'u aşırı kilo veya obezite sorunu ile karşı karşıya bulunmaktadır. Obezite görülme oranı erkeklerde % 30, kadınlarda ise % 40 civarında seyretmektedir.

[hiv-aids-istatistik.html](#), (E.T.23/5/2023).

362 Sağlık Bakanlığının 14/3/2023 tarihli ve E-11045126-045.99 sayılı cevabi yazısı.

363 Sağlık Bakanlığı "Türkiye HIV/AIDS Kontrol Programı (2019-2024)", <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/bulasicihastaliklar-haberler/hiv-aids-ile-mucadelede-2019-2024-yol-haritasi-olusturuldu.html>, (E.T.23/5/2023).

364 DSÖ, "Obesity and Overweight", <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/obesity-and-overweight>, (E.T. 23/5/2023).

365 S.M. Phelan, D.J. Burgess, M.W. Yeazel, W.L. Hellerstedt, J.M. Griffin and M. Van Ryn, "Impact of Weight Bias and Stigma on Quality of Care and Outcomes for Patients with Obesity", *Obesity Reviews*, 2015-16, s. 319.

366 AA, "Sağlık çalışanlarının obeziteli bireylere önyargılı yaklaşımı tedavi süreçlerini olumsuz etkiliyor.", <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/ayrimcilik/saglik-calisanlarinin-obeziteli-bireylere-on-yargili-yaklasimi-tedavi-sureclerini-olumsuz-etkiliyor/1815661>, (E.T. 23/5/2023).

Türkiye bu oranlar ile Avrupa ülkeleri arasında ilk sırada yer almaktadır.³⁶⁷ Sağlık Bakanlığı tarafından obeziteye ilişkin gösterge verileri 2022 yılında paylaşılmamıştır. Gösterge verileri Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırmasından alındığından her yıl veri verilememekte, sadece araştırmanın yapıldığı yıllarda verilebilmektedir. En son araştırma 2017 yılında yapılmış olup bir sonraki Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırmasının 2023 yılında yapılması planlanmaktadır. TÜİK tarafından paylaşılan son verilere bakıldığında 15 yaş ve üstü obez bireylerin oranı 2016 yılında % 19,6 iken 2019 yılında bu oranın % 21,1 olduğu görülmüştür. Cinsiyet ayrımında bakıldığında 2019 yılında kadınların % 24,8'inin obez ve % 30,4'ünün obez öncesi, erkeklerin ise % 17,3'ünün obez ve % 39,7'sinin obez öncesi olduğu belirtilmiştir.³⁶⁸ Verilerdeki yükseliş ve obez bireylerin karşılaştığı ayrımcı muameleler dikkate alındığında obez bireylerin sağlık hakkına erişiminin iyileştirilmesi ve maruz kaldıkları ayrımcı muamelelerin önüne geçilmesi amacıyla farkındalık artırıcı çalışmalar yapılmasının ve bu konuda eğitim verilmesinin, sağlık durumu temelinde ayrımcılığın önlenmesine katkıda bulunacağı değerlendirilmektedir.

Bireylerin ayrımcı muameleden korunması ve damgalamanın önüne geçmek amacıyla faaliyet gösterilmesi gereken bir diğer alan da ruhsal bozukluğu bulunan hastaların tedavi sürecidir. Eşitlik ilkesinin hayata geçirilmesinde ve sağlık durumu temelinde ayrımcılığın önlenmesinde kurumlara çeşitli yükümlülükler düşmektedir. Nitekim Sağlık Bakanlığı tarafından yayımlanan "Ulusal Ruh Sağlığı Eylem Planı (2020-2023)" kapsamında toplumdaki damgalamaya yönelik çalışmalar yapılması, Toplum Ruh Sağlığı Merkezlerinin (TRSM) güçlendirilmesi amacına yer verilmiştir.³⁶⁹ Ülkemizde 2022 yılı itibarıyla 79 ilde 186 TRSM bulunmakta olup 2022 yılı içerisinde Gebze Fatih Devlet Hastanesi, Kocaeli Devlet Hastanesi, Bursa İnegöl Devlet Hastanesi, Şanlıurfa Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Diyarbakır Gazi Yaşargil Eğitim ve Araştırma Hastanesi olmak üzere 5 ilde TRSM açılmıştır.³⁷⁰ Aynı şekilde Bakanlık tarafından hazırlanan Sağlıkta Kalite Standartlarının "Toplum Ruh Sağlığı Hizmetleri" bölümünde insan haklarının korunması ve ayrımcılıkla mücadele kapsamında yer alan standartlar arasında ruhsal bozukluğu olan hastaların hastalıkları nedeniyle damgalamaya ve ayrımcılığa maruz bırakılmamalarına yönelik çalışma yapılması, bölgedeki diğer sağlık

367 DSÖ, European Regional Obesity Report, 2022, s. 6.

368 TÜİK, "Türkiye Sağlık Araştırması 2019", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkey-Health-Survey-2019-33661>, (E.T. 14/8/2023).

369 Sağlık Bakanlığı, "Ulusal Ruh Sağlığı Eylem Planı (2020-2023)", https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/Ruh_Sagligi_Db/yayinlarimiz/URSEP_Baski.pdf, (E.T. 23/5/2023), s. 30.

370 Sağlık Bakanlığı, 2022 Faaliyet Raporu, <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenfi/45199/0/2022-faaliyet-raporupdf.pdf>, (E.T.29/12/2023), s.74.

kuruluşları, üniversiteler ve ilgili diğer kuruluşlarla iş birliği yapılarak yazılı ve görsel medya aracılığı ile ağır ruhsal bozukluklar hakkında toplumun bilinçlendirilmesi gibi hususlar sayılmıştır.³⁷¹ Bu kapsamda TRSM'ler öncülüğünde kronik ruhsal hastalığı olan kişilerin damgalanmalarıyla mücadele kapsamında eğitimler sürdürülmektedir. Temmuz 2021–Eylül 2022 arasında da 36 il 91 TRSM'de 596'sı personel olmak üzere toplamda 3.254 kişiye eğitim verilmiştir. TRSM personelinin % 49'u eğitim almış durumdadır.³⁷²

Sağlık durumu temelinde ayrımcılığın görünüşlerinden biri de buğday, arpa ve çavdar gibi besinlerde bulunan glüten adlı proteine karşı hassasiyet ile ortaya çıkan çölyak, insülin hormonunun etkili bir şekilde kullanılamaması durumunda gelişen diyabet ve proteinli gıdalarda bulunan maddeyi metabolize edememekten kaynaklanan ve proteini düşük özel bir beslenme gerektiren fenilketonüri gibi hastalıkları bulunan bireylerin gıdaya erişim noktasında yaşayabileceği ayrımcı uygulamalardır.³⁷³ Söz konusu hastalıkları olan bireylerin karşılaştığı problemlerden biri de diyete uygun gıdaya erişememektir. Çölyak hastaları; glütensiz ürünlerin miktarının azlığı, fiyatlarının pahalı olması gibi sebeplerle glütensiz gıdalara erişimde güçlük yaşamaktadır.³⁷⁴ Bu sebeplerle hasta bireylerin uygun gıdaya erişiminde ürünlerin vergilendirilmesinin ve nakdi yardım sağlanmasının yanı sıra okul, iş yeri gibi alanlarda bu ürünlere ulaşılabilirliğinin sağlanması da dezavantaj oluşturan bu durumun aşılmasına yardımcı olacaktır. ASHB tarafından 2023 yılı içerisinde fenilketonüri ve çölyak hastalığı olan ihtiyaç sahibi bireylerin diyetlerini destekleyecek şekilde beslenme giderlerinin karşılanacağı, düzenli olarak kontrollerine gitmelerinin sağlanacağı ve yol ile konaklama giderlerini de içerecek şekilde nakdi yardımların yapılmasının planlandığı belirtilmiştir.³⁷⁵ Bununla birlikte söz konusu hastalıklar sonucunda bireylerin karşılaştığı problemler farklı kurumların iş birliğini gerektirdiğinden Sağlık Bakanlığı, ASHB, Tarım ve Orman Bakanlığı, MEB, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) iş birliğiyle diyete uygun gıdaya erişimin ve ulaşılabilirliğin sağlanması ve söz konusu hastalıkların tedavisi ve erken teşhisi ile hasta ve ailesinin bilgilendirilmesi, okul ve iş yerlerinde uygun menülerin çıkarılmasının teşviki yönünde faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ile sağlık durumu temelinde ayrımcılığın önüne geçebilecektir.

371 Sağlık Bakanlığı, Sağlıkta Kalite Standartları (Sürüm 6.1), Ankara, 2020, s. 60-61.

372 Sağlık Bakanlığının 14/3/2023 tarihli ve E-11045126-045.99 sayılı cevabi yazısı.

373 TİHEK, Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2021 Raporu, s. 87.

374 Türkiye Büyük Millet Meclisi, "Çölyak Hastalığının Teşhis Aşamasının, Sebeplerinin, Sonuçlarının ve Bu Hastalığa Maruz Kalanlara Sağlanabilecek Yardımların Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesine İlişkin Meclis Araştırması Komisyonu Raporu", Nisan 2018, s. 50-59.

375 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

Sağlık temelinde ayrımcılık ile mücadelenin etkin olması gereken bir başka alan ise eğitim hizmetleridir. MEB tarafından zorunlu öğrenim çağında bulunan fakat sağlık problemleri sebebiyle örgün eğitim kurumlarından faydalanamayan öğrencilere evde eğitim hizmeti veya hastane sınıflarından eğitim hizmeti verilmektedir. 2022 yılı içerisinde sağlık problemi nedeniyle okula devam edemediği için evde eğitim gören öğrenci sayısının 12.390 olduğu belirtilmiştir.³⁷⁶ Söz konusu uygulamada en az biri ilgili daldan olmak üzere üç uzman tabip tarafından sağlık kurulu raporu alınması, evde eğitim gören öğrenciler için zorluk teşkil ettiğinden MEB tarafından 25/10/2022 tarihli ve 31994 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik ile sadece sağlık kurulu raporu alınması yeterli görülmüş ve rapor alma süreci kolaylaştırılmıştır. Sağlık sorunları nedeniyle eğitim hakkından etkin olarak yararlanamayan öğrencilere yönelik evde eğitim ve hastane sınıfı modelinin hayata geçirilmesinin ve uygulamada karşılaşılan sorunların dikkate alınarak mevzuatta değişikliğe gidilmesinin sağlık temelinde ayrımcılıkla mücadelede iyi uygulama örneği olduğu değerlendirilmektedir.

Sağlık durumu temelinde ayrımcı muameleye maruz kalma riski ile karşı karşıya kalan bir diğer grup da albinizmlilerdir. Albinizm hastalığı, melatinin pigmentinin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu eksiklik albinizmlilerde ten ve saç renginde farklılıklara sebep olmakta, ayrıca bu hastalığa sahip bireyler görme engeliyle ve güneşe karşı yüksek hassasiyet ile de mücadele etmektedir. Albinizmliler fiziksel görünüşleri sebebiyle istihdam alanında iş bulamama, daha düşük profilli işlerde çalıştırılma ve eğitim alanında akran zorbalığı gibi ayrımcı muamelelere maruz kalabilmektedir.³⁷⁷ Sosyal hayatta karşılaştıkları birçok problem, hastalık hakkında toplumsal bilincin ve farkındalığın bulunmamasından kaynaklanmaktadır. BM tarafından albinizmlilerde seslerini duyurmak ve farkındalığı artırmak amacıyla 13 Haziran Uluslararası Albinizm Farkındalık Günü'nde "Sesimizi Duyurmak İçin Birleştik" teması seçilmiştir. Ayrıca BM tarafından albinizmlilerde karşılaştıkları ayrımcı muamelelerin temel nedenleri üzerine yapılan araştırma raporunda albinizmlilerde eğitime erişimde görme engelleri sebebiyle gerekli materyallerin temininde problem yaşadığı ve eğitimde karşılaştığı problemler sebebiyle istihdam alanında nitelikli işlerde çalışma imkânı bulamadıkları vurgulanmıştır. Bu nedenle albinizmlilerde yönelik ayrımcılıkla mücadelede öncelikli olarak ders materyallerinin büyük punto ile

376 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

377 Mariah Nebre, "Social Discrimination Against People with Albinism", https://www.csustan.edu/sites/default/files/groups/University%20Honors%20Program/Journals_two/17_nebre.pdf, (E.T. 25/3/2023), s. 3-4.

hazırlanması, dijital araçların kullanımının yaygınlaştırılması, öğretmenler ve öğrencilere albinizm hakkında bilinçlendirme eğitimlerinin verilmesi gerekmektedir.³⁷⁸ Öte yandan albinizmlilere bireylere ilişkin istatistiksel verilere ulaşılamamıştır. Bu konuda ayrıştırılmış verilerin toplanması, albinizmlilere bireylerin karşılaştıkları zorlukların ortaya konulmasına ve sunulacak hizmetlerin planlanmasına katkı sunacaktır.

Bireylerin sağlık durumlarından dolayı farklı muameleye maruz kalması mevcut sosyal eşitsizlikleri daha derin hale getirebilme riskini beraberinde getirmektedir. Bu farklı muamelelerin kişiler üzerinde anksiyete, depresyon gibi psikososyal sonuçları da bulunmaktadır. Muhtemel ayrımcı muamelelerin önüne geçilmesinde sağlık verilerinin sıkı korumaya sahip olması önemli bir tedbirini oluşturmaktadır. Kişisel sağlık verilerinin korunmasının önemi AYM kararında şu şekilde ifade edilmiştir: *"Sağlık hizmetinin gereği olarak ilgili sağlık kurum ve kuruluşuna vermek zorunda oldukları bilgilerin toplanması, işlenmesi ve paylaşılması yetkisi verilmektedir. Dolayısıyla bu sınırlamanın özel hayatın ve kişisel verilerin korunması haklarını bütünüyle ortadan kaldırmadığı veya ciddi surette güçleştirip amacına ulaşmasına engel olmadığı da açıktır. Ancak kuralda söz konusu kişisel bilgilerin "her türlü vasıta ile" toplanmasına, işlenmesine ve paylaşılmasına izin verilmesi, sınırlamayı, öngörülme amacının ötesinde kişisel bilgilerin gizliliğinin keyfi şekilde ihlal edilmesi sonucunu doğurabilecek bir araca dönüştürmektedir. Bu ise sınırlama aracıyla sınırlama amacı arasında bulunması gereken makul dengeyi bozmakta, özel hayatın ve kişisel verilerin korunmasını isteme haklarına kuralda belirtilen sınırlama amacı dışında ölçüsüz bir şekilde müdahale edilebilmesine imkân tanımaktadır."*³⁷⁹

Sağlık verilerinin paylaşılması, muhtemel ayrımcı muamelelere sebep olmasının yanı sıra kişisel verilerin hukuka aykırı bir biçimde işlenmesi sonucunu da doğurmaktadır. Kişisel Verileri Koruma Kurumu tarafından verilen ve bu konuya ilişkin kriterleri ortaya koyan kararda iş yerinde çalışan kişilerin bağımlılık yapıcı madde testi sonucunun üçüncü kişinin e-posta adresine rıza alınmaksızın gönderilmesinin 7/4/2016 tarihli ve 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun 12'nci maddesinin ihlali niteliğinde olduğu değerlendirilmiştir.³⁸⁰

Sağlık temelinde ayrımcılığın görünüşlerinden biri de genetik bilgiye dayalı ayrımcılıktır. Sağlık bilgisi ile genetik bilgi farklılaşan özellikler içerse de sağlık bilgisi ile ilgili çoğu husus genetik bilginin kapsamına da girebilmektedir. Genetik ayrımcılık, bireylerin

378 Albinizm Derneği, Albinizmlilere Bireylerin Karşılaştıkları Hak İhlalleri, 2021, s. 17.

379 AYM, E. 2013/114, K. 2014/184, 4/12/2014, para. 98-99.

380 Kişisel Verileri Koruma Kurulu, K. No:2022/594, 22/6/2022.

hâlihazırda sahip olduğu kabiliyetlerinden ziyade genetik koşulların ve yatkınlıkların gelecekteki görünümüne dayandığından tehlikeli sonuçları olabilmektedir.³⁸¹ Örneğin genetik testlerin kötüye kullanılması ihtimali bireylerin tıbbi müdahalelerde test yaptırmaktan çekinmesine ve tedaviden kaçınmasına sebep olabilmektedir.

Nihayetinde genetik özellikleri ne olursa olsun bireylerin insan onuruna yaraşır muamele görme hakkı vardır. Genetik teknolojiler geliştikçe genetik testlerin hastalıkların tedavi sürecinde kullanılması artacaktır. Bu nispetle genetik bilgilerin korunmasına yönelik mevzuat ve uygulama gittikçe önem kazanacaktır. Genetik verilerin kötüye kullanılmasının önüne geçmek amacıyla Sağlık Bakanlığı tarafından ülkemizde genetik tanı ya da bilimsel araştırma amacıyla yaygın olarak kullanılmaya başlanan klasik ve ileri nesil dizileme yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilen yüksek hacimli nükleik asit (DNA/RNA) dizileme işlemlerine ilişkin çalışmalar sonucunda elde edilen bilginin depolanması ve paylaşılması ile ilgili düzenleme yapılmasına ihtiyaç duyulduğundan özellikle kişinin biyolojik kimliğinin belirlenmesi için genetik bilgi içeren tüm genetik verilerin yönetimi ve paylaşımına açılması için Genetik Veri Paylaşımı Genelgesi yayımlanmış; 28/10/2022 tarihli ve 2022/6 sayılı Soybağının Tespiti Testi Hakkında Genelge yürürlüğe girmiştir.

Sağlık temelinde ayrımcılık iddiası ile bireyler yargısal ve idari süreçlere başvurabilmektedir. Kurumumuza yapılan başvurularda da sağlık temelinde ayrımcılık iddiası içeren başvurular olabilmektedir. 2022 yılında Kurumumuz tarafından verilen bir kararda omurga eğriliği ve solunum yetmezliği rahatsızlıklarına sahip başvuranın iş yerinde yıldırma iddiası incelenmiştir. Başvuranın sağlık durumu ve engellilik oranı dikkate alınmadan görev yeri değişikliklerinin yapılmasının sağlık ve engellilik temelinde ayrımcılık teşkil ettiğine karar verilmiştir.³⁸²

2.8. Medeni Hâl

Bir kişinin hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden karşılaştırılabilir durumdakilere kıyasla eşit şekilde yararlanmasını medeni hâli nedeniyle engelleyen veya zorlaştıran her türlü farklı muamele, medeni hâl temelinde ayrımcılık teşkil etmektedir. BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesinin 20 No'lu Genel Yorumu'nda medeni halin; kişinin evli olup olmaması, belirli bir yasal rejimde evlenmiş olup olmaması, boşanmış, fiili ya da yasalarca tanınmayan bir ilişki içinde olması veya dul olması gibi durumlarda

381 Gardner Hopkins, James Desmond K., "Unemployable Genes: Genetic Discrimination in the Workplace", *Auckland University Law Review*, Cilt:9, Sayı:2, 2001, s. 435.

382 TİHEK, B. No:2022/35, K. No:2022/855, 1/12/2022.

ele alınabileceği ifade edilmektedir.³⁸³ Bunlarla beraber kişinin ebeveynlik durumu, hamilelik veya cinsiyete dayalı ayrımcılık gibi ayrımcılık türleri de medeni hâl temelinde ayrımcılığa eşlik edebilmektedir.³⁸⁴

Türkiye'de evlenen çiftlerin sayısı 2021 yılında 561.710 iken 2022 yılında bu sayı artarak 574.358 olmuştur. Bin nüfus başına düşen evlenme sayısını ifade eden *kaba evlenme hızı* 2022 yılında artarak % 6,76 olarak gerçekleşmiştir. Boşanan çiftlerin sayısı ise 2021 yılında 175.779 iken 2022 yılında artarak 180.954 olmuştur. Bin nüfus başına düşen boşanma sayısını ifade eden *kaba boşanma hızı* ise 2022 yılında artarak % 2,13 olarak gerçekleşmiştir.³⁸⁵

AYM, Anayasa'nın 10'uncu maddesinde yer alan "benzeri nedenler" ifadesi ile ayrımcılık temellerinin sınırlı sayıda sayılmadığını ve genişletilebileceğini değerlendirerek aile olma vasfı taşımama gerekçesiyle mülkiyet hakkıyla bağlantılı olarak ayrımcılık yasağının ihlal edildiği iddiasını içeren başvuruyu incelemiştir. Devlet Su İşleri tarafından yapımına başlanan Ilisu Barajı ve Hidroelektrik Santrali Projesi'nin icrası nedeniyle eski Hasankeyf ilçe merkezindeki yerleşimlerin yeni ilçe merkezine nakli çalışmaları kapsamında projeden etkilenen ailelerin bazılarının konut yardımından "*aile olma vasfına sahip olma*" koşulunu taşımaması gerekçesiyle yararlandırılmamasının şikâyet konusu olduğu bir başvuruda Mahkeme; anne babası vefat etmiş, tek çocuk ve bekâr olan başvurucunun ilgili mevzuata göre aile olma vasfında sayılmamasının benzer durumda olan yetim çocuklar arasında tek çocuk olup olmama ve evlenmiş olup olmama nedeniyle farklı muamele teşkil ettiği ve bu farklı muameleyi haklı kılan objektif bir nedenin bulunmadığı sonucuna varmış ve Anayasa'nın 35'inci maddesinde yer alan mülkiyet hakkıyla bağlantılı olarak Anayasa'nın 10'uncu maddesinde yer alan ayrımcılık yasağının ihlal edildiği kanaatine varmıştır.³⁸⁶

Ülkemizde medeni hâl temelinde ayrımcılık, işe alım ve konaklama süreçlerinde görünür olarak karşımıza çıkmaktadır. TÜİK 2021 yılı verilerine göre istihdam oranı evli kadınlarda % 29,3 iken hiç evlenmemiş kadınlarda % 31,9, boşanmış kadınlarda ise % 39,4'tür. Evli erkeklerde ise istihdam oranı 2021 yılında % 69,5 iken hiç evlenmemiş

383 BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklarda Ayrımcılık Yasağı Hakkında Genel Yorum No: 20, E/C.12/GC/20, 2019.

384 TİHEK, Medeni Hâl Temelinde Ayrımcılık Rehberi, 2022, s. 1.

385 TÜİK, "Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2022", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bo%C5%9Fanma-%C4%B0statistikleri-2022-49437>, (E.T. 14/8/2023).

386 AYM, Nuriye Arpa, B. No: 2018/18505, 16/6/2021, para. 66.

erkeklerde % 53,2, boşanmış erkeklerde ise % 59,5'tir.³⁸⁷ TÜİK 2022 yılı verilerine göre ise istihdam oranı evli kadınlarda % 31,7 iken hiç evlenmemiş kadınlarda % 34,8, boşanmış kadınlarda ise % 43,8 olarak bildirilmiştir. Evli erkeklerde ise istihdam oranı 2022 yılında % 71 iken, hiç evlenmemiş erkeklerde % 57,2, boşanmış erkeklerde % 61,7'dir.³⁸⁸

İş ve işe alım süreçlerinde erkeklerin ve kadınların evlilik ve çocuk sahibi olma durumu farklı sonuçlar doğurabilmektedir. Küresel çapta Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri çerçevesinde "İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme" hakkında evliliğin ve çocukların iş gücü piyasasına katılımı üzerine yapılan araştırmada 84 ülkeden derlenen verilerle küresel bir veri seti oluşturulmuş; evlilik ve çocuk sahibi olmanın genellikle kadınların medeni hali ve çocuk sahibi olma durumuna göre iş gücü piyasasına katılımını azalttığı, erkeklerin ise medeni hali ne olursa olsun iş gücü piyasasına yüksek katılım oranına sahip olma eğiliminde olduğu, bunun ayrımcı sosyal normlar ve kalıp yargılardan kaynaklandığı değerlendirilmiştir.³⁸⁹

Medeni hâlin kadınların iş gücüne katılımını engellemesinin sebeplerinden biri de ev işi, çocuk, yaşlı ve engelli bakımı gibi işleri kadının görevi olarak kabul eden toplumsal algıdır.³⁹⁰ TÜİK tarafından 2023 yılında paylaşılan verilere göre 2021 yılında hanesinde 3 yaşın altında çocuğu olan 25-49 yaş grubundaki kadınların istihdam oranı % 26,1 iken erkeklerin istihdam oranının % 89,1 olduğu görülmektedir.³⁹¹

İstihdam alanında kadınlar evlilik sebebiyle ön yargılı ve ayrımcı muamelelere maruz kalabilmektedir.³⁹² Evli kadınlar söz konusu olduğunda cinsiyete ilişkin ayrımcılık medeni hâlle birleşmekte ve çoklu ayrımcılık söz konusu olmaktadır. Kadına yönelik gerek cinsiyete gerek medeni hâle ilişkin ayrımcılığın önüne geçebilmek amacıyla kadının ekonomik alanda var olmasını sağlayacak politikalar oluşturmak ve bakım hizmetlerine ilişkin kurumsal destek mekanizmalarının geliştirilmesini ve yaygınlaştırılmasını sağlamak oldukça önem arz etmektedir. Bu minvalde ASHB tarafından "2018-2023 Kadının Güçlenmesi Stratejik Belgesi ve Eylem Planı"nın hazırlandığı ve yürürlüğe konulduğu

387 TÜİK, Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri, 2021, s.106.

388 TÜİK, Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri, 2022, s.111.

389 UN Women and ILO, Spotlight on Goal 8: The Impact of Marriage and Children on Labour Market Participation, 2020, s. 1-6.

390 TİHEK, Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2021 Raporu, 2023, s. 90.

391 TÜİK, "İstatistiklerle Kadın, 2022".

392 AA, "Hamile ya da çocuk sahibi olan kadınlar çalışma hayatında cinsiyet temelli ayrımcılığa uğruyor", <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/ayrimcilik/hamile-ya-da-cocuk-sahibi-kadinlar-calisma-hayatinda-cinsiyet-temelli-ayrimciliga-ugruyor/1815242>, (E.T. 25/5/2023).

belirtilmiştir.³⁹³ Strateji Belgesi ve Eylem Planı çerçevesinde kurumlar arası iş birliğiyle özel sektörde ve kamu sektöründe kreşlerin, emzirme odalarının yaygınlaştırılması, nitelikli iş gücünün artırılması amacıyla eğitim ve kursların sayısının artırılması, iş ve aile sorumlulukları arasında dengenin sağlanması amacıyla bilinçlendirme faaliyetlerinin artırılması ve kadınların üzerindeki bakım yükümlülüklerinin azaltılması amacıyla engelli, çocuk ve yaşlı bakımına ilişkin destek teşviklerinin artırılması önem arz etmektedir.³⁹⁴

Medeni hâl temelinde ayrımcılığın yaşandığı bir başka alan ise ev kiralama ve turizm sektöründeki konaklama süreçleridir. Kurumumuza ev kiralama sürecinde maruz kalınan farklı muameleler hakkında birçok başvuru yapılmaktadır. Başvurular bir bütün olarak ele alındığında bu süreçlerde mağduriyetin daha çok bekârlara (çoğunlukla bekâr erkeklerle) ve boşanmış veya eşi vefat etmiş kadınlara yönelik olduğu, hakkında başvuru yapılan tarafın bekârlara yönelik algısına bakıldığında genellikle bekârların evi hor kullanacağı, evi temiz kullanmayacağı ve kirayı zamanında ödeyemeyeceği şeklinde kalıp yargılara sahip olduğu görülmektedir.³⁹⁵ Ev sahiplerinin bu kişilere ev kiralamak istememelerinin altında maliki oldukları evlerde bekâr bir insana kıyasla aralarında evlilik bağı bulunan bir ailenin kiracı olarak yaşadıkları süre zarfında daha özenli bir tutum sergileyeceklerine ve diğer dairelerde yaşayan aileleri genel olarak kabul gören ahlaki değer yargıları açısından rahatsız etmeyeceklerine dair varsayımları yatmaktadır.³⁹⁶

2022 yılında Kurumumuza medeni hal temelinde ayrımcılık iddiası içeren 26 başvuru yapılmıştır.³⁹⁷ 2022 yılı sonuçlandırılan ve ihlal kararı verilen başvurulardan 9 tanesi, ev kiralanması sürecinde medeni hal temelinde ayrımcılık yasağının ihlal edildiği iddiasına ilişkindir. Bu başvurularda ayrımcı muamelenin failleri tarafından ayrımcı muamele, genellikle bekâr erkeklerin evi temiz kullanmayacağı gerekçesine dayandırılmıştır. İhlal kararı verilen bir başvuruda başvuranın bekâr erkek olduğunun öğrenilmesi üzerine dairenin kendisine kiralanamayacağını belirtmesi, medeni hâl ve cinsiyet temelinde ayrımcılık kapsamında ele alınmıştır. Olayda başvurana evin kiralanmamasına ev sahibinin daha önce bekâr erkek öğrenciler ile yaşadığı sıkıntılar

393 ASHB'nin 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

394 ASHB, "Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2018-2023)". <https://www.cile.gov.tr/media/6315/kad%C4%B1n%C4%B1n-gue%C3%A7lenmesi-strajesi-belgesi-ve-eylem-plan%C4%B1-2018-2023.pdf>, (E.T. 25/05/2023).

395 TİHEK, B. No: 2021/395, K. No: 2022/142, 1/3/2022, para. 31-32.

396 TİHEK, B. No: 2017/2939, K. No: 2018/69, 27/6/2018, para. 34.

397 TİHEK, 2022 Yılı Faaliyet Raporu, s. 82.

gerekçe olarak gösterilmiştir. Kararda ev sahibi tarafından yaşanan olumsuz deneyimin gerekçe olarak gösterilmesinin objektif temelden yoksun algılardan kaynaklandığı değerlendirilmiş, ayrımcılık yasağının ihlal edildiği kanaatine varılmıştır.³⁹⁸

2.9. Siyasi ve Felsefi Görüş

Siyasi ve felsefi görüş temelinde ayrımcılık yasağı; mevcut siyasi ilkelere, sisteme veya kurallara karşı görüşleri ifade etme, gösterilerde bulunma ya da en yalın haliyle farklı bir görüşe ya da ideolojiye sahip olma nedeniyle ayrımcılıktan korunmayı sağlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca uluslararası insan hakları enstrümanları, siyasi görüşle doğrudan ilişkili olan düşünce ve ifade özgürlüğü, toplantı ve gösteri hakkı, dernek kurma yoluyla siyasi görüş temelinde ayrımcılığı yasaklamaktadır.³⁹⁹ Bununla birlikte siyasi görüşlerin şiddet içeren yöntemlerle ifade edilmesi veya gösteri yapılması ise siyasi görüşlerin korunması kapsamına girmemektedir.⁴⁰⁰

Felsefi görüş temelinde ayrımcılığın ise kişilerin sahip olduğu dini nitelikte olmayan ancak güçlü bir şekilde ve gerçekten benimsenen ve insan yaşamının ve davranışının önemli bir yönü ile ilgili olan görüşlerindeki farklılıklar dolayısıyla yapılan ayrımcılık olduğu söylenebilmektedir.⁴⁰¹

Siyasi ve felsefi görüş temelinde ayrımcılık genellikle kamu hizmetlerinin sunumu ve istihdam alanında görülmektedir. Kamu hizmetlerinin sunumunda belirli temel ilkelere bağlı kalınması elzemdir. Kamu hizmetine hâkim olan ilkeler; süreklilik ve düzenlilik, değişkenlik, tarafsızlık, eşitlik ve bedelsizlik ilkeleridir. Bu ilkeler tüm kamu hizmetleri için asgari müşterek ilkeler olmanın yanı sıra kamu hizmetinin özüne sıkı sıkıya bağlıdır. Eşitlik ilkesi; idarenin kamu hizmetini yürütürken nesnel davranmak zorunda olmasını, bireylerin kamu hizmetinden yararlanma ve katılma yönünden eşit durumda olmasını ifade eder.⁴⁰² İHEP' te de bu hususa yer verilerek kamu hizmetlerinin cinsiyet, ırk, renk, dil, din, mezhep, siyasi düşünce, felsefi inanç, servet veya herhangi başka bir temele dayalı hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanmasının teminatının hukuk olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle devletin bu hukuku korumak ve geliştirmekle yükümlü olduğu ve hiçbir kamu

398 TİHEK, B. No: 2021/991, K. No: 2022/380, 5/8/2022, para. 30.

399 Kevin Kitching, Non-Discrimination in International Law: A Handbook for Practitioners, Interights Press, London, 2005, s. 229-230.

400 ILO, Equality in Employment and Occupation General Survey, Geneva, 1996, para. 45.

401 TİHEK, Felsefi ve Siyasi Görüş Temelinde Ayrımcılık, Ayrımcılık Temelleri Serisi No:11, 2022, s. 3.

402 TİHEK, B. No: 2021/1017, K. No: 2022/139, Karar Tarihi: 1/3/2022, para. 24.

görevinin, insan haklarını ihmal veya ihlal ederek yerine getirilemeyeceği belirtilmiştir.⁴⁰³

Siyasi görüş temelinde ayrımcılık, sunulan hizmetin siyasi görüşü sebebiyle kişiye hiç verilmemesi veya hizmet sunumunda diğer bireylerden farklı muameleye maruz kalması şeklinde tezahür edebilir. Kurumumuz tarafından bu konu hakkında 2022 yılında incelemesi tamamlanan bir başvuruda, siyasi görüş temelinde ayrımcılık yasağının ihlal edildiği yönünde bir karar verilmiştir. Başvuru konusu, başvuranların yaşadığı sokağın yalnızca komşularının hanesinin bulunduğu noktaya kadar asfaltlanmış olması ve çöp konteynerlerinin başvuranın ikamet ettiği sokaktan kaldırılmasıyla Belediye tarafından eşit hizmet sağlanmadığı iddiasına ilişkindir. Başvuran, bu ayrımcı uygulamanın kaynağının siyasi görüşleri olduğunu öne sürmüştür. Kurul yaptığı değerlendirmenin ardından başvuranın iddialarını haklı bulmuş ve siyasi görüş temelinde ayrımcı muamelede bulunduğu gerekçesiyle Belediye hakkında idari para cezası uygulamıştır.⁴⁰⁴

Felsefi görüş temelinde ayrımcılık ise genel olarak kişilerin felsefi görüşlerinin yaşam şekillerini etkilediği durumlarda buna uygun düzenlemelerin yapılmadığı, var olan düzenlemelerin uygulamaya geçirilmediği veya sahip oldukları bu görüşler sebebiyle başkaları tarafından ön yargılı tepkiler aldıkları hallerde yaşanmaktadır.⁴⁰⁵

Uluslararası ve ulusal alanda felsefi görüş temelinde ayrımcılık kapsamında gündeme gelen hususlardan biri veganizmdir. AİHM, bir felsefi görüş olarak veganizmin AİHS'nin 9'uncu maddesi kapsamında koruma altında olduğunu kararlarında belirtmiştir.⁴⁰⁶

Veganlara yönelik ayrımcı muamelelerden en görünür olanı felsefi görüşlerine uygun yemeğe erişim konusunda yaşanan sorunlardır. Bu durumun en sık görüldüğü yerlerin başında, özgürlüklerinden yoksun bırakılanların ve koruma altına alınanların bulunduğu yerler gelmektedir. TİHEK, UÖM görevi kapsamında yaptığı ziyaretlerde, mezkûr kurumlardaki uygulamaları takip etmekte ve raporlarında bu hususlara yer vermektedir.⁴⁰⁷

Alternatif vegan yemek menüsü bulunmaması, özgürlüklerinden yoksun

403 Adalet Bakanlığı, "İnsan Hakları Eylem Planı".

404 TİHEK, B. No: 2021/1017, K. No: 2022/139, Karar Tarihi: 1/3/2022.

405 TİHEK, Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2021 Raporu, s. 92.

406 AİHM, *W./Birleşik Krallık*, B. No. 18187/91, 10/2/1993.

407 TİHEK, İstanbul İli Beyoğlu İlçe Emniyet Müdürlüğü Nezarethaneleri Raporu, Rapor No: 2022/59; TİHEK, Bayburt M Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Raporu, Rapor No: 2022/05.

birakılanların ve koruma altına alınanların kaldıkları yerlerde yaşanabileceği gibi bireylerin yemek ihtiyacının karşılandığı üniversitelerin, kamu kurumlarının, öğrenci yurtlarının yemekhaneleri dâhil pek çok yerde rastlanmaktadır. 2022 yılında Vegan Derneği Türkiye'nin girişimleri ve çağrısı ile Yıldız Teknik Üniversitesi yemekhanesinde vegan menü çıkarılması uygulamasına geçilmiştir.⁴⁰⁸ Alternatif menü uygulaması; Boğaziçi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi gibi birçok üniversitede uygulama alanı bulmuştur.⁴⁰⁹ Ayrıca Dernek tarafından vegan öğrencilerin sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenme haklarının tanınması ve gerekli düzenlemelerin Türkiye çapındaki tüm üniversitelerde yapılması amacıyla 7/4/2022 tarihinde YÖK Başkanlığına yapılan başvurunun reddedilmesi sebebiyle YÖK'e karşı Danıştay'da dava açılmıştır.⁴¹⁰ Nihayetinde vegan bireylerin günlük yaşamda dolaylı ayrımcılığa maruz kalmaması sebebiyle alternatif menülerin oluşturulması hususunda tüm kişilere ve kurumlara önemli rol düşmektedir.

Kurumumuza yapılan başvurulara bakıldığında siyasi ve felsefi görüş temelinde 2020 yılında 9 başvuru yapılmış iken⁴¹¹ 2021 yılında 19⁴¹², 2022 yılında 36 başvuru yapıldığı, başvuru sayısında yıllara göre artış gerçekleştiği görülmektedir.

2.10. Doğum

6701 sayılı Kanun'un "Eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı" başlıklı 3'üncü maddesinde sayılan ayrımcılık temellerinden bir diğeri doğumdur. Doğum temelinde ayrımcılık; genel olarak kişinin evlilik dışı doğma, evlat edinilme gibi bir duruma bağlı olarak veya kişinin doğduğu mahalle, bölge, yer gibi olgular çerçevesinde sosyal durumundan kaynaklanan nedenlerle ayrımcı muameleye maruz kalmasını ifade etmektedir.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi'nin 2'nci maddesinin ikinci fıkrası, Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 24'üncü maddesi, AİHS'nin 14'üncü maddesi, AİHS'nin 12 No'lu Protokolü'nün 1'inci maddesi, AB Temel Haklar Şartı'nın 21'nci maddesi ile doğum temelinde ayrımcılık açıkça

408 Vegan Derneği Türkiye, "Çağrılarımız Sonuç Verdi: YTÜ'de Vegan Menü Hakkını Kazandık", <https://haberler.tvd.org.tr/2022/02/16/cagrilarimiz-sonuc-verdi-ytude-vegan-menu-hakini-kazandik/>, (E.T. 30/5/2023).

409 Hürriyet, "Vegan Menü Çıkaran Üniversite Sayısı Artıyor", <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hurriyet-pazar/vegan-menu-cikaran-universite-sayisi-artiyor-42011853>, (E.T. 30/5/2023).

410 Vegan Derneği Türkiye, "Vegan Derneği Öğrencilerin Sağlıklı Beslenme Hakkını Yok Sayan YÖK'e Dava Açtı", <https://haberler.tvd.org.tr/2022/05/13/vegan-dernegi-ogrencilerin-saglikli-beslenme-hakini-yok-sayan-yoke-dava-acti/>, (E.T. 30/5/2023).

411 TİHEK, 2020 Yılı Faaliyet Raporu, 2021, s. 68.

412 TİHEK, 2021 Yılı Faaliyet Raporu, 2022, s. 79.

yasaklanmıştır. Evlilik Dışı Doğan Çocukların Hukuki Statüsüne İlişkin Avrupa Sözleşmesi de üye devletlere, evlilik dışı doğan çocuğa karşı ayrımcı muameleyi ortadan kaldırma yükümlülüğü getirmektedir. Sözleşme'nin 6'ncı maddesi: "*Evlilik dışı doğan bir çocuğun babasının ve annesinin bu çocuğun bakımını sağlama açısından üstlerine düşen yükümlülük, evlilik içi doğan çocuk karşısındaki yükümlülükleriyle aynı olacaktır. Evlilik içi doğan bir çocuğun bakımını sağlamaya dair yasal bir yükümlülüğün babanın veya annesinin ailesinin belli üyelerine düştüğü hallerde, bu yükümlülük, evlilik dışı doğan bir çocuğun menfaati bakımından da keza uygulanacaktır.*" hükmünü, 9'uncu maddesi: "*Evlilik dışı doğan bir çocuk, babasının ve annesinin ve babasının ya da annesinin ailesine mensup bir kişinin mirasçısı/ardılı olmak bakımından, evlilik içi doğan bir çocukla aynı hakka sahip olacaktır.*" hükmünü ve 10'uncu maddesi; "*Evlilik dışı doğan bir çocuğun babası ile annesi arasında bir evliliğin gerçekleşmesi, bu çocuğu evlilik içi doğan bir çocuğun yasal statüsüne sokacaktır.*" hükmünü içermektedir.

2022 yılında TİHEK'e doğum temelinde ayrımcılık iddiasıyla 4 başvuru yapılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda iki başvuru için ihlal yapılmadığı, diğer iki başvuru için ise kabul edilmezlik kararı alınmış ve kamuoyu ile paylaşılmıştır. Raporun hazırlık sürecinde geçen sene olduğu gibi bu sene de ilgili kamu kurum ve kuruluşlarından, STK'lardan ve merkezlerden sunulan katkılar arasında konuya ilişkin sayısal veriye ya da bilgiye rastlanılmamıştır. Bu bağlamda doğum temelinde ayrımcılığın kavramsal çerçevesinin ve bu alandaki ayrımcı uygulamaların belirlenmesine yönelik girişimlerde bulunulması ve kayda alınması için gerekli izleme ve belgeleme faaliyetlerinin iş birliği içerisinde gerçekleştirilmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

3. GENEL DEĞERLENDİRME VE TAVSİYELER

Ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesi, ulusal ve uluslararası düzeyde güvence altına alınan normatif bir çerçeveye sahiptir. Ulusal hukuk sistemimizde ise 6701 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesiyle birlikte ayrımcılık türlerini, ayrımcılık temellerini ve ayrımcılık yasağını da içeren kapsamlı yasal bir çerçeve ihdas edilmiştir.

2022 yılı, ayrımcılıkla mücadele ve dezavantajlı grupların haklarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla pek çok strateji belgesi ve eylem planının yayımlandığı ve pek çoğunun da hayata geçirilmesi için çalışmaların yürütüldüğü bir yıl olmuştur.

Cinsiyet eşitliğinin sağlanması adına kamu kurum ve kuruluşları tarafından özenli ve yoğun çalışmalar yürütüldüğü görülmektedir. Aile içi şiddet ve kadına yönelik şiddet oranları azalmış olmasına rağmen ülkemizde 2022 yılında da güncel bir sorun olarak varlığını devam ettirmektedir. Bu bağlamda, 7406 sayılı Kanun ile belirli suçların kadınlara yönelik işlenmesi halinde öngörülen ceza miktarı artırılmış, yerinde bir düzenleme ile "ısrarlı takip" müstakil bir suç olarak düzenlenmiştir.

Engellilik temelinde ayrımcılıkla mücadele konusunda ASHB tarafından "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı'nın (2023-2025)" oluşturulması, bunun yerel düzeyde de geliştirilebilmesi için çalışmalar yürütülebilmesi, ayrımcı mevzuatın tespiti ve ortadan kaldırılabilmesi için Kurumumuzun da içinde yer aldığı bir çalışma grubu oluşturulmasının öngörülmesi oldukça önemli gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

2022 yılında ülkemizde bulunan yabancı ve geçici koruma kapsamında bulunan Suriyeli sayısı 2021 yılına kıyasla 2022 yılında görece düşüş göstermiş fakat ülkemiz 3,6 milyon ile dünyada en fazla sayıda mülteciye ev sahipliği yapan ülke olmayı sürdürmüştür. KADES uygulamasının dil seçeneğinin artırılması ve pasaport numarası ile uygulamaya giriş imkânının getirilmesi ırk ve dil temelinde ayrımcılıkla

mücadele konusunda dikkate değer gelişmelerdir. Yabancıların entegrasyonu, eğitim, sağlık, çalışma ve barınma gibi konularda da ülkemizde önemli çalışmalar ve projeler yürütüldüğü görülmektedir. Ayrıca 2022 yılında yabancı uyruklu tanıklara yaklaşımı da içeren "Tanığa Yaklaşım Kılavuzu"nun hazırlanması, yabancıların adalet hizmetlerine erişiminde kaydedilen gelişmelerdendir.

Din ve inanç temelinde ayrımcılığa ilişkin 2022 yılında BM Genel Kurulu'nda alınan karar ile 15 Mart'ın "İslamofobi ile Mücadele Uluslararası Günü" olarak kabul edilmesinde ülkemizin ciddi bir çaba ortaya koyması oldukça önem arz etmektedir. Cemevi hizmetlerinden eğitim faaliyetlerine kadar tüm çalışmaların kurumsal yapı altında kamu güvencesi desteği ve denetimiyle yürütülmesine yönelik Alevi-Bektaşî Kültür ve Cemevi Başkanlığının kurulması, 7421 sayılı Kanun ile de cemevlerinin aydınlatma, içme ve kullanma suyu, yapım, onarım, bakım giderlerinin karşılanması ve imar planlarındaki yeriyile ilgili tüm sorunların çözülmesi için gerekli mevzuat değişikliklerinin yapılması cemevlerine ilişkin yıllardır süregelen tartışmaların çözümü noktasında atılan olumlu adımlardır. Aynı zamanda Cemaat Vakıflarının yönetim kurullarını seçmesine imkân sağlayan Cemaat Vakıfları Seçim Yönetmeliği'nin yürürlüğe girmesi ve dini mekanların korunması adına yürütülen restorasyon ve proje çalışmaları da kayda değer çalışmalardır.

Yaş temelinde ayrımcılık yasağına ilişkin istihdamda ayrımcılığa uğrama oranı yüksek gençler ve yaşlılar için iş gücü olanaklarının artırılması amacıyla pek çok kamu kurum ve kuruluşu tarafından çalışmalar yürütüldüğü ve çeşitli projelerle uygulamaya destek verildiği görülmüştür. Bununla birlikte çocukların iş gücüne katılım oranlarının arttığı ve çocuk işçiliğiyle mücadele bağlamında kamu kurumları iş birliğiyle çeşitli çalışmaların yürütüldüğü izlenmiştir. Yine 2022 yılı içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi bünyesinde "Yaşlıların Hayatın Çeşitli Alanlarında Yaşadıkları Sorunların Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Amacıyla Araştırma Komisyonu" kurulması dikkat çekici bir gelişmedir.

Kişilerin sağlık durumları nedeniyle eşit muamele görmeme riskine karşı MEB tarafından Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik ile evde eğitim hizmeti için sadece sağlık kurulu raporu alınmasının yeterli görülerek rapor alınma sürecinin kolaylaştırılması yine 2022 yılında yaşanan önemli ve olumlu gelişmelerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Tüm bunlarla birlikte kadına yönelik şiddet oranlarının yüksekliği, kadın işsizliği

ve karar alma mekanizmalarında kadınların az yer bulabilmesi, Türkiye genelinde engelli bireylere ve dağılımlarına ilişkin veri ve çalışma yetersizliği, engellilerin kamu binaları dâhil binalara erişiminde yaşanan ciddi sorunlar, yabancıların mağdur oldukları şiddet olaylarının sayısına bakıldığında geçen seneye kıyasla kötü muamele hariç kasten yaralama, kasten öldürme, tehdit ve eziyet suçlarının artış göstermesi, Romanların çoğunun uygulamada sosyal güvenlik sistemine erişimlerinin ve okula devam oranlarının düşük olması, kayıt dışı ve riskli işlerde çalışmaları, mültecilerin ve sığınmacıların uygulamada adli yardıma erişim noktasında çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmaları tespit edilen sorun alanlarının başında gelmektedir.

Tüm bu hususlar göz önüne alındığında "Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2022 Raporu" kapsamında aşağıdaki tavsiyeler geliştirilmiştir:

- Kadınların istihdama katılım oranının artırılması, işsizlik oranının düşürülmesi ve istihdama katılımının sürdürülmesi için kadınların ve kız çocuklarının eğitim hayatına katılımının ve mesleki gerekliliklere uygun eğitim almasının sağlanması, kadın girişimciliğinin ve kooperatifçiliğinin artırılması, kadınların karar alma mekanizmalarında daha fazla yer almasının temini, kreş yardımı, esnek çalışma şartlarının yaygınlaştırılması ve iş ve aile yaşamının uyumlaştırılmasını sağlamaya yönelik politikalar geliştirilmesi,
- Erken Yaşta ve Zorla Evliliklerle Mücadele İl Eylem Planlarının yaygınlaştırılması,
- Ülkemizdeki mevcut engelli sayısı, bu kişilerin engel türlerine, cinsiyetlerine ve yaşadıkları bölgelere göre dağılımlarını içeren verilerin Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'de belirtildiği şekilde güncellenmesi ve kesişimsel ayrımcılığa uğraması muhtemel engelli kız çocukları ve engelli göçmenler gibi kesimlere ilişkin bilahare veri toplanması,
- Korumalı iş yeri sayısının artırılması yönündeki çalışmaların sürdürülmesi,
- İstihdamda engellilere yönelik ayrımcı muamelelerin önlenmesi için kota sistemine uyulmayan durumlarda yeterli yaptırımın etkili bir şekilde uygulanması,
- Özel eğitim kurumlarının ve özel eğitim öğretmenlerinin sayısının artırılması,
- Tüm kamu binalarının erişilebilir biçimde tasarlanması, inşası ve tadilatı için çalışmalar yürütülmesi,
- Kamu kurumlarının web sayfalarının yanında sosyal medya hesapları üzerinden yapılan bilgilendirmelerin de erişilebilir formatlarda sunulması,
- Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Komisyonlarının etkinliklerinin artırılması,
- İçişleri Bakanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği tarafından aylık olarak

hazırlanan "İrkçilik, Ayrımcılık ve Yabancı Düşmanlığı Raporu"nun uluslararası basın kuruluşlarını da kapsayacak şekilde genişletilmesi ve kamuoyunun istifadesine sunulması,

- Yabancılara yönelik şiddeti azaltmaya yönelik çalışmalar ve araştırmalar yürütülmesi ve alınan tedbirlerin yoğunlaştırılması,
- Romanların barınma hakkının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar yapılması ve istihdam ile sosyal güvenlik sisteminde ayrımcılıkla mücadele edilmesi amacıyla adımlar atılması,
- Roman çocukların eğitim hayatına dâhil edilmesini sağlamak için yürütülen çalışmalara hızla devam edilmesi ve alınan tedbirlerin güçlendirilmesi,
- Barınma talebi bulunan yabancı uyruklu kadınlara barınma hizmeti sağlayacak kuruluşların sayılarının ve kapasitelerinin artırılması,
- Özellikle idari gözetim altında olan yabancılar başta olmak üzere sığınmacıların ve mültecilerin adli yardım hakkına ilişkin bilgilendirilmeleri ve adli yardım prosedürlerinin kolaylaştırılması,
- Alevi-Bektaşî önderlere yönelik kurumsal kapasitenin artırılması ve geliştirilmesi, istihdam politikasının güçlendirilmesi,
- Yapılan hukuki düzenlemelerde Türk toplumunun psikososyal yapısı ve aile yapısının dikkate alınarak işlem tesis edilmesi,
- Çocuklara beslenme desteği sağlanmasına ilişkin örnek uygulamanın Türkiye genelinde yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmalar yapılması,
- Kişilerin sağlık temelinde ayrımcılığa maruz bırakılmaması amacıyla sağlık verilerinin korunmasına önem verilmesi ve konuya ilişkin eğitim faaliyetleri konusunda duyarlılık gösterilmesi,
- Obez bireylerin sağlık hakkına erişiminin iyileştirilmesi ve maruz kaldıkları ayrımcı muamelelerin önüne geçilmesi amacıyla farkındalık artıran çalışmalar yapılması ve bu konuda eğitim verilmesi,
- Fenilketonüri gibi hastalıkları olan bireylerin sağlıklı bireylere kıyasla yaşayabildikleri dezavantajlı durumun aşılmasına yardımcı olunması amacıyla; uygun gıdaya erişimde ürünlerin uygun biçimde vergilendirilmesinin ve nakdi yardım sağlanmasının yanı sıra okul, iş yeri, sağlık kuruluşları gibi alanlarda bu ürünlerin ulaşılabilirliğinin sağlanması tavsiye olunmaktadır.

EGEMENLİK KAYITSIZ ŞARTSIZ MİLLETİNDİR

T.C. Cumhurbaşkanlığına ve Türkiye Büyük Millet Meclisine saygıyla arz olunur.

KAYNAKÇA

KURUM YAZILARI

Adalet Bakanlığı Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığının 16/3/2023 tarihli ve E-37527827-730.08.01-48/613 sayılı cevabi yazısı.

Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğünün 2/3/2023 tarihli ve E-81509476-209.03.02[209.03.02-2023]-1926/34175 sayılı cevabi yazısı.

Adalet Bakanlığı Hukuk İşleri Genel Müdürlüğünün 17/2/2023 tarihli ve E-73640249-045.02[01]-19-2023-124/5370 sayılı cevabi yazısı.

Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığının 14/2/2023 tarihli ve 62461015-3.10.13.2013 sayılı cevabi yazısı.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının 23/2/2023 tarihli ve E-72079556-622.03[622.03]-6513159 sayılı cevabi yazısı.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının 28/12/2023 tarihli cevabi yazısı.

Anayasa Mahkemesi Başkanlığının 23/2/2023 tarihli ve 97190823-042/E.23/706 sayılı cevabi yazısı.

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığının 8/3/2024 tarihli cevabi yazısı.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 21/2/2023 tarihli ve E-54723196-000-228350 sayılı cevabi yazısı.

Dışişleri Bakanlığının 21/2/2023 tarihli ve E-68807390-340.10-35681768 sayılı cevabi yazısı.

Diyanet İşleri Başkanlığının 17/3/2023 tarihli ve E-30339839-744.05.02-3572526 sayılı cevabi yazısı.

Gençlik ve Spor Bakanlığının 21/2/2023 tarihli ve E-24277485-604.01.03-4319735 sayılı cevabi yazısı.

Gençlik ve Spor Bakanlığının 22/2/2022 tarihli ve E-24277485-040.05-1936284 sayılı cevabi yazısı.

Gençlik ve Spor Bakanlığının 28/2/2024 tarihli ve E-21481263-604.01.03-7061580 sayılı cevabi yazısı.

Hâkimler ve Savcılar Kurulunun 15/2/2022 tarihli ve E.54425328-2023-23/6083 sayılı cevabi yazısı.

İçişleri Bakanlığının 12/4/2023 tarihli ve E-22659617-730.08.01-5622 sayılı cevabi yazısı.

İçişleri Bakanlığının 23/2/2022 tarihli ve E-23346125-61226-2022022311120710001 sayılı cevabi yazısı.

İçişleri Bakanlığının 9/3/2023 tarihli ve E22659617730.08.015433 sayılı cevabi yazısı.

Kültür ve Turizm Bakanlığının 21/3/2023 tarihli ve E-40070960-602.05-3591094 sayılı cevabi yazısı.

Milli Eğitim Bakanlığının 2/3/2022 tarihli ve E-66968699-602.99-44840499 sayılı cevabi yazısı.

Radyo ve Televizyon Üst Kurulunun 15/2/2023 tarihli ve E-44096195-040.05-39091 sayılı cevabi yazısı.

Radyo ve Televizyon Üst Kurulunun 25/2/2022 tarihli ve E-91822370-040.05-5751 sayılı cevabi yazısı.

Sağlık Bakanlığının 14/3/2023 tarihli ve E-11045126-045.99 sayılı cevabi yazısı.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının 21/2/2023 tarihli ve E-39453831-622.03-4512764 sayılı cevabi yazısı.

Ticaret Bakanlığının 21/2/2023 tarihli ve E-81766081-900-00082942779 sayılı cevabi yazısı.

Türkiye Adalet Akademisinin 13/2/2023 tarihli ve E-52619482/604.02-108/514 sayılı cevabi yazısı.

Türkiye Radyo Televizyon Kurumunun 27/2/2023 tarihli ve E-74960522-045.02-827881 sayılı cevabi yazısı.

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının 28/3/2023 tarihli ve E-44697349-045.02-1056363 sayılı yazısı.

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının 20/2/2023 tarihli ve E-16667306-804.01-125358 sayılı cevabi yazısı.

KAYNAKLAR

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2020). Erişilebilirlik Kılavuzu, Ankara.

Albinizm Derneği (2021). Albinizmliler Bireylerin Karşılaştıkları Hak İhlalleri, İstanbul.

Anayasa Mahkemesi (2023). Yıllık Rapor 2022, Ankara.

Aras, A. (2021). "Mülteci ve Sığınmacıların Adalet Erişiminde Adli Yardım", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 23, Özel Sayı, s. 43-54.

Avrupa Komisyonu (2022). AB Genişleme Politikasına İlişkin 2022 Bilgilendirmesi 2022 Türkiye Raporu.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi (2001). Eğitimin Genel Amaçları Hakkında Genel Yorum No:1, CRC/GC/2001/1.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi (2006). Erken Çocukluk Döneminde Çocuk Haklarının Uygulanmasına İlişkin Genel Yorum No: 7, CRC/C/GC/7/REV.1 /2006.

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (2019). Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklarda Ayrımcılık Yasağı Hakkında Genel Yorum No: 20, E/C.12/GC/20.

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi (2014). Erişilebilirlik Üzerine Genel Yorum No: 2, CRPD/C/GC/2.

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi (2016). Engelli Kadınlar ve Kız Çocukları Üzerine Genel Yorum No: 3, CRPD/C/GC/3.

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi (2018). Engelli Çocuklar da Dâhil Olmak Üzere Engellilerin Temsilci Örgütleri Aracılığıyla Sözleşme'nin Uygulanması ve

İzlenmesine Katılımı Hakkında Genel Yorum No: 7, CRPD/C/GC/7.

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi (2019). Türkiye'ye İlişkin Nihai Gözlem Raporu.

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi (2022). Engelli Kişilerin Çalışma ve İstihdam Haklarına İlişkin Genel Yorum No: 8, CRPD/C/GC/8.

Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi (2022). Türkiye Cumhuriyeti'nin Sekizinci Periyodik Raporuna İlişkin Sonuç Gözlemler, C/ TUR/CO/8.

Boorse, C. (1975). On The Distinction between Disease and Illness, *Philosophy&Public Affairs*, Wiley.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2014). 2014-2023 Ulusal İstihdam Stratejisi, Ankara.

Doğru, O. Nalbant, A. (2013). İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar, Yüksek Yargı Kurumlarının Avrupa Standartları Bakımından Rollerinin Güçlendirilmesi Ortak Projesi, 2. Cilt, Ankara.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) (2022). Genç İstihdamında Küresel Trendler Raporu.

Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings (2019). Report Concerning The Implementation Of The Council Of Europe Commission On Action Against Trafficking In Human By Turkey, First Evaluation Around, Strasbourg.

Hopkins G. and Desmond J. (2001). "Unemployable Genes: Genetic Discrimination in the Workplace", *Auckland University Law Review*.

International Labour Organization (1996). Equality in Employment and Occupation Genral Survey, Geneva.

İçişleri Bakanlığı (2019). Türkiye İnsan Ticareti ile Mücadele 2019 Yıllık Raporu, Ankara.

İçişleri Bakanlığı (2023). İdare Faaliyet Raporu 2022, Ankara.

Kamu Denetçiliği Kurumu (2023). 2022 Yıllık Raporu, Ankara.

Kamu Görevlileri Etik Kurulu (2023). Faaliyet Raporu 2022, Ankara.

Karan, U. (2017). Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Anayasa Hukuku Işığında Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı, On İki Levha Yayınları, İstanbul.

Kitching, K. (2005). Non-Discrimination in International Law: A Handbook for Practitioners, Interights Press, London.

Organization for Security and Co-operation in Europe (2014). Guide on Discrimination Grounds.

Phelan S.M. vd. (2015). "Impact of Weight Bias and Stigma on Quality of Care and Outcomes for Patients with Obesity", *Obesity Reviews*, 319-326.

Quinn,G. and Idoron,I. (2021). Against Ageism and Towards Active Social Citizenship for Older Persons the Current Use and Future Potential of the European Social Charter, Strasbourg.

Roberts, J. and Weeks, E (2018). Healthism: Health Status Discrimination and the Law, Cambridge University Press.

Roberts, J. and Weeks, E. (2016). "What Is (and Isn't) Healthism", *Georgia Law Review*.

Sağlık Bakanlığı (2020). Sağlıkta Kalite Standartları (Sürüm 6.1), Ankara.

Sağlık Bakanlığı (2023). 2022 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2018). Çölyak Hastalığının Teşhis Aşamasının, Sebeplerinin, Sonuçlarının ve Bu Hastalığa Maruz Kalanlara Sağlanabilecek Yardımların Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesine İlişkin Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Ankara.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2021). 2020 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2021). Ağrı Geri Gönderme Merkezi Ziyaret Raporu, Rapor No: 2021/17.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022). 2021 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022). 2022 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022). Adıyaman İl Emniyet Müdürlüğü Nezarethaneleri Ziyaret Raporu, Rapor No: 2022/64.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022). Antalya Geri Gönderme Merkezi Ziyaret Raporu, Rapor No: 2022/23.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022). Artvin Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Ziyareti Raporu, Rapor No: 2022/40.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022). Burdur Açık Ceza İnfaz Kurumu Ziyareti Raporu, Rapor No: 2022/56.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022). Dil Temelinde Ayrımcılık, Ayrımcılık Temelleri Serisi No: 8, Ankara.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022). Din, İnanç ve Mezhep Temellerinde Ayrımcılık, Ayrımcılık Temelleri Serisi No: 5, Ankara.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022). Felsefi ve Siyasi Görüş Temelinde Ayrımcılık, Ayrımcılık Temelleri Serisi No: 11, Ankara.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022). İrk, Renk ve Etnik Köken Temellerinde Ayrımcılık, Ayrımcılık Temelleri Serisi No: 3, Ankara.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2023). İnsan Ticaretiyle Mücadele Türkiye Ulusal Raporu, Ankara.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022). İstanbul İli Beyoğlu İlçe Emniyet Müdürlüğü Nezarethaneleri Raporu, Rapor No: 2022/59.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022). Kahramanmaraş Geçici Barınma Merkezi Ziyaret Raporu, Rapor No: 2022/32.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022). Kilis L Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Ziyareti Raporu, Rapor No: 2022/41.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022). Medeni Hâl Temelinde Ayrımcılık Rehberi, Ayrımcılık Temelleri Serisi No: 1, Ankara.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022). Menemen R Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Ziyaret Raporu, Rapor No: 2022/38.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022). Türkiye Yaşlı Hakları Raporu, Ankara.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022). Yaş Temelinde Ayrımcılık, Ayrımcılık Temelleri Serisi No: 9, Ankara.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2023). 2022 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2023). Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2021 Yılı Raporu, Ankara.

Türkiye İstatistik Kurumu (2021). Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri, Ankara.

Türkiye İstatistik Kurumu (2022). Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri, Ankara.

Venice Commission (2011). Opinion No: 636/2011, on the Compatibility with Human Rights Standards of the Legislation on Non-governmental Organisations.

Yıldırım, A. (2019). "Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele". İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi, Cilt:1, Sayı: 1, s. 15-33.

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (2023). Yurt Dışındaki Türk Varlığını Hedef Alan Saldırıları 2022, Mayıs 2023.

World Economic Forum (2022). Global Gender Gap Report.

World Health Organization (2021). Global Report on Ageism, Geneva.

World Health Organization (2022). European Regional Obesity Report, Copenhagen.

KARARLAR

Anayasa Mahkemesi, E. 2013/114, K. 2014/184, KT. 4/12/2014, RG. 16/7/2015-29418.

Anayasa Mahkemesi, E.2010/119, K.2011/165, 8/12/2011. RG. 14/2/2012-28204

Anayasa Mahkemesi, Nuriye Arpa, B. No: 2018/18505, 16/6/2021.

AYM, Reis Otomotiv Ticaret ve Sanayi A.Ş. [GK], B. No: 2015/6728, 1/2/2018.

Anayasa Mahkemesi, T. A. A., B. No: 2014/19081, 1/2/2017.

Anayasa Mahkemesi, Tayfun Cengiz, B. No: 2013/8463, 18/9/2014.

Anayasa Mahkemesi, Tuğba Arslan, B. No: 2014/256, 25/6/2014.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Belçika Ulusal Polis Sendikası/Belçika, B. No:4464/70, 27/10/1975.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Dimici /Türkiye, B. No: 70133/16, 5/7/2022.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Hasan-Eylem Zengin v. Türkiye, B. No:1448/04, 9/10/2007.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, I.B./Yunanistan, B. No: 552/10, 3/10/2013.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Kiyufin/Rusya, B. No: 2700/10, 10/3/2011.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Mansur Yalçın ve Diğerleri/Türkiye, B. No: 21163/11, 16/9/2014.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Okpis/Almanya, B. No: 59140/00, 15/2/2006.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Petrov/Bulgaristan, B. No:15197/02, 22/5/2008.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Willis/Birleşik Krallık, B. No: 36042/97,11/6/2002

Kişisel Verileri Koruma Kurumu, Karar No:2022/594, 22/6/2022.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2017/2939, K. No: 2018/69, 27/6/2018.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2020/425, K. No: 2020/259, 15/12/2020.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2021/325, K. No: 2022/ 489, 9/8/2022.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2021/395, K. No: 2022/142, 1/3/2022.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2021/669, K. No: 2022/141, 1/3/2022.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2021/991, K. No: 2022/380, 5/8/2022

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2021/997, K. No: 2022/385, 14/6/2022.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2021/1017, K. No: 2022/139, 1/3/2022.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, K. No: 2022/140, 1/3/2022.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No. 2021/1121, K. No. 2022/384, 14/6/2022.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2022/176, K. No: 2022/655, 22/9/2022.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No. 2022/608, K. No: 2022/854, 28/12/2022.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2022/765, K. No: 2022/743, 12/10/2022.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2022/874, K. No: 2022/941, 29/12/2022.

İNTERNET KAYNAKLARI

Adalet Bakanlığı, "İnsan Hakları Eylem Planı", <https://insanhaklarieylemplani.adalet.gov.tr/resimler/eylemplani.pdf> , (E.T: 26/5/2023).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "2021 Yılı Faaliyet Raporu", Şubat 2022, <https://www.aile.gov.tr/media/100242/2021-yili-faaliyet-raporu.pdf>, (E.T. 28/12/2023).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "2022 Yılı Faaliyet Raporu", https://www.aile.gov.tr/media/129482/ashb_2022-idare-faaliyet-raporu.pdf, (E.T. 28/12/2023).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "2022 Yılı Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Faaliyet Planı", <https://www.aile.gov.tr/media/102379/kadina-yo-nelik-s-iddetle-mu-cadele2022-yili-faaliyet-plani.pdf>, (E.T. 11/4/2023).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Bakanımız Göktaş "Erken Yaşta ve Zorla Evliliklerle Mücadele İl Eylem Planlarının Desteklenmesi Çalıştayına Katıldı", <https://www.aile.gov.tr/haberler/bakanimiz-goktas-erken-yasta-ve-zorla-evliliklerle-mucadele-il-eylem-planlarinin-desteklenmesi-calistayina-katildi/>, (E.T. 5/9/2023).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2018-2023)". <https://www.aile.gov.tr/media/6315/kad%C4%B1n%C4%B1n-gue%C3%A7lenmesi-strajesi-belgesi-ve-eylem-plan%C4%B1-2018-2023.pdf>, (E.T. 25/05/2023).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)" https://www.aile.gov.tr/media/133056/engelli_haklari_ulusal_eylem_plani_23-25.pdf, (E.T. 22/6/2023).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelli Bireyler İçin Bilgilendirme Rehberi", https://www.aile.gov.tr/media/131394/engelli_bireyler_icin_bilgilendirme_rehberi.pdf, (E.T. 22/6/2023).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Kamuda Memur ve İşçi Olarak İstihdam", <https://www.aile.gov.tr/sss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/kamuda-memur-ve-isciler-olarak-istihdam/#:~:text=Devlet%20Memurlar%C4%B1%20Kanunu'na%20g%C3%B6re,dolu%20kadro%20say%C4%B1s%C4%B1%20dikkate%20al%C4%B1n%C4%B1r.> (E.T. 27/12/2023).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Erken Yaşta ve Zorla Evliliklerle Mücadele İl Eylem Planları Yaygınlaştırılıyor", <https://aile.gov.tr/haberler/erken-yasta-ve-zorla-evliliklerle-mucadele-il-eylem-planlari-yayginlastiriliyor/>, E.T. 18/6/2023.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi 2023-2025, Aşama Eylem Planı 2023-2030, https://www.aile.gov.tr/media/127513/yeni-roman-strateji-belgesi-_20221222_v19.pdf, (E.T. 6/6/2023).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Engelli ve Yaşlı İstatistik Genel Müdürlüğü, Şubat 2022" https://www.aile.gov.tr/media/102557/eyhgm_istatistik_bulteni_subat_2022.pdf, (E.T. 17/8/2023).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2022). "Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni (Aralık 2022)", https://www.aile.gov.tr/media/129312/eyhgm_istatistik_bulteni_aralik_22.pdf, (E.T. 14/8/2023).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni (Ocak 2023)", https://www.aile.gov.tr/media/130921/eyhgm_istatistik_bulteni_ocak_23.pdf, (E.T. 17/8/2023).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Korumalı İşyerleri", <https://www.aile.gov.tr/sss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/korumali-isyerleri/>, E.T. 23/6/2023.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, "Türkiye'de Kadın", https://www.aile.gov.tr/media/97652/tu-rkiye-de-kadin_20220214.pdf, (E.T. 11/4/2023).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, <https://www.aile.gov.tr/ksgm/haberler/turkiye-de-kadin-erkek-esitligine-duyarli-planlama-ve-butceleme-projesi-kapsaminda-arnavutluk-cumhuriyetine-calisma-ziyaret-gerceklestirildi/>, (E.T.24/5/2023).

Anadolu Ajansı, "Hamile ya da çocuk sahibi olan kadınlar çalışma hayatında cinsiyet temelli ayrımcılığa uğruyor", <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/ayrimcilik/hamile-ya-da-cocuk-sahibi-kadinlar-calisma-hayatinda-cinsiyet-temelli-ayrimciliga-ugruyor/1815242>, (E.T. 25/5/2023).

Anadolu Ajansı, "Sağlık çalışanlarının obeziteli bireylere önyargılı yaklaşımı tedavi süreçlerini olumsuz etkiliyor.", <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/ayrimcilik/saglik-calisanlarinin-obeziteli-bireylere-on-yargili-yaklasimi-tedavi-sureclerini-olumsuz-etkiliyor/1815661>, (E.T. 23/5/2023).

Anadolu Ajansı, "Son 20 yılda kadın sporcu sayısı 30 kat arttı", <https://www.aa.com.tr/tr/spor/son-20-yilda-kadin-sporcu-sayisi-30-kat-artti/2527407#:~:text=Ankara,54%20bin%20862'ye%20y%C3%BCkseldi.>, (E.T. 28/12/2023).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, "Violations by Article and by State", https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2022_ENG.pdf, (E.T. 7/6/2022).

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, "Kamu Sektörü İstihdam Sayıları 2022", <https://www.sbb.gov.tr/kamu-istihdami/>, (E.T. 14/8/2023).

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, "Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Sosyal Sektördeki Gelişmeler, Tablo: 8.8 Yurtiçi İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler", <https://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/#1669637640284-b60b923a-d4d7>, (E.T. 27/12/2023).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, "Çalışma Hayatı İstatistikleri, Bölüm-2 Kamu Görevlileri-2022", <https://www.csgb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/calisma-hayati-istatistikleri-kitabi/> (E.T.

27/12/2023).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı Ocak - Haziran 2022 Dönemi İzleme Ve Değerlendirme Mevcut Durum Dokümanı, https://www.csgeb.gov.tr/media/89746/cocuk-isciligi-ile-mucadele-ulusal-programi-eylem-plani-2017-2023-ocak-haziran-2022-mevcut-durum-dokumani_.pdf, (E.T. 15/6/2023)

Gençlik ve Spor Bakanlığı, "2022 Faaliyet Raporu", https://sgb.gsb.gov.tr/Public/Edit/images/SGB/012014/2022FaaliyetRaporu_Yayim121023.pdf , (E.T. 28/12/2023).

Gençlik ve Spor Bakanlığı, "Gençlik ve Spor Bakanlığı'ndan Anlamlı "Dünya Kadınlar Günü" Paylaşımı", <https://gsb.gov.tr/haber-detay.html/529#:~:text=Gen%C3%A7lik%20merkezlerimizde%203%20milyona%20yakla%C5%9Fan,G%C3%BCn%C3%BC'n%C3%BC%20tekrar%20kutluyorum.%E2%80%9D>, (E.T. 28/12/2023).

Gençlik ve Spor Bakanlığı-UNICEF, "Genç UPSHIFT Uygulama Kılavuzu", <https://gencupshift.org/resimler/klavuz1.pdf> , (E.T. 28/12/2023).

Hürriyet, "Vegan Menü Çıkaran Üniversite Sayısı Artıyor", <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hurriyet-pazar/vegan-menu-cikaran-universite-sayisi-artiyor-42011853>, E.T. 30/5/2023.

İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, "Düzensiz Göç", <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler>, E.T:14/8/2023.

İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, "İnsan Ticareti ile Mücadele", <https://www.goc.gov.tr/insan-ticareti-ile-mucadele-istatistik>, (E.T. 24/5/2022).

İçişleri Bakanlığı "Kadına El Kalkamaz Programı Kapsamında 3,9 Milyon Erkeğe Ulaşıldı", <https://www.icisleri.gov.tr/kadina-el-kalkamaz-programi-kapsaminda-39-milyon-erkege-ulasildi>, (E.T.11/4/2023).

Mariah Nebre, "Social Discrimination Against People with Albinism", https://www.csustan.edu/sites/default/files/groups/University%20Honors%20Program/Journals_two/17_nebre.pdf, (E.T. 25/3/2023).

Milli Eğitim Bakanlığı, "Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu Kararı", <https://dogm.meb.gov.tr/www/egitim-ve-ogretim-yukse-kurulu-karari/icerik/13>, (E.T. 2/6/2023).

Milli Eğitim Bakanlığı, "Okul Öncesi Eğitim Alan Çocukların Desteklenmesi İçin İş Birliği Protokolü İmzalandı, (18/5/2022)", <https://www.meb.gov.tr/okul-oncesi-egitim-alan-cocuklarin-desteklenmesi-icin-is-birligi-protokolu-imzalandi/haber/26254/tr>, (E.T: 15/6/2023).

Milli Eğitim Bakanlığı, "Öğretim Programlarını İzleme ve Değerlendirme Sistemi", <https://mufredat.meb.gov.tr/>, (E.T. 2/6/2023).

Sağlık Bakanlığı, "HIV-AIDS İstatistikleri", <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/bulasici-hastaliklar/hiv-aids/hiv-aids-liste/hiv-aids-istatistik.html>, (E.T.23/5/2023).

Sağlık Bakanlığı, "Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri Listesi", <https://khgmsaglikhizmetleridb.saglik.gov.tr/TR-43118/toplum-ruh-sagligi-merkezleri-trsm-listesi.html>, (E.T. 23/5/2023).

Sağlık Bakanlığı "Türkiye HIV/AIDS Kontrol Programı (2019-2024)", <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/bulasicihastaliklar-haberler/hiv-aids-ile-mucadelede-2019-2024-yol-haritasi-olusturuldu.html>, (E.T.23/5/2023).

Sağlık Bakanlığı, "Ulusal Ruh Sağlığı Eylem Planı (2020-2023)", https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/Ruh_Sagligi_Db/yayinlarimiz/URSEP_Baski.pdf, (E.T. 23/5/2023).

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, "Ulusal Teknoloji Girişimciliği Stratejisi", <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/UlusalTeknolojiGirisimciligiStratejisiEylemPlani.pdf>, (E.T: 1/6/2023).

SIHHAT, "İnfografiklerle Proje Kazanımları", <http://www.sihhatproject.org/infografik.html>, (E.T. 28/12/2023).

SIHHAT, "Proje Faaliyetleri", <http://www.sihhatproject.org/faaliyetler.html>, (E.T. 28/12/2023).

Sosyal Güvenlik Kurumu, "Aylık İstatistik Bültenleri", <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Aylık/42919466-593f-4600-937d-1f95c9e252e6> (E.T. 28/12/2023).

The United Nations Children's Fund, "Çocuk Yaşta Zorla Evlilik", <https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-ya%C5%9Fta-evlilik>, E.T. 18/6/2023.

TRT Haber, "15 Mart 'Uluslararası İslamofobi İle Mücadele Günü' oldu" <https://www.trthaber.com/haber/dunya/15-mart-uluslararasi-islamofobi-ile-mucadele-gunu-oldu-664021.html> , (E.T. 2/6/2023).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, "Cumhurbaşkanlığı Kabinesi", <https://www.tccb.gov.tr/kabine/>, (E.T. 23/5/2023).

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, "Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik", <https://www.tihek.gov.tr/ayrimcilikla-mucadele-ve-esitlik-3/>, (E.T.21/5/2023).

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, "Nefret Söylemi ve Nefret Suçları Sempozyumu Tebliğler Kitabı", <https://www.tihek.gov.tr/nefret-soylemi-ve-nefret-suclari-sempozyumu-tebligler-kitabi/>, (E.T. 2/6/2023).

Türkiye İstatistik Kurumu, "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2022", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=49685>, (E.T. 14/8/2023).

Türkiye İstatistik Kurumu, "Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2022", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bo%C5%9Fanma-%C4%B0statistikleri-2022-49437>, (E.T. 14/8/2023).

Türkiye İstatistik Kurumu, "İstatistiklerle Çocuk, 2019", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2019-33733>, (E.T. 14/8/2023).

Türkiye İstatistik Kurumu, "İstatistiklerle Çocuk, 2022", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2022-49674>, (E.T. 14/8/2023).

Türkiye İstatistik Kurumu, "İstatistiklerle Gençlik, 2022", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Gencilik-2022-49670>, (E.T. 14/8/2023).

Türkiye İstatistik Kurumu, "İstatistiklerle Kadın, 2022", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Kad%C4%B1n-2022-49668&dil=1>, (E.T. 14/8/2023).

Türkiye İstatistik Kurumu, "İstatistiklerle Yaşlılar, 2022", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Ya%C5%9Fl%C4%B1lar-2022-49667>, (E.T.

14/8/2023).

Türkiye İstatistik Kurumu, "İşgücü İstatistikleri, 2020", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Labour-Force-Statistics-2020-37484>, (E.T. 14/8/2023).

Türkiye İstatistik Kurumu, "İşgücü İstatistikleri, 2021", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2021-45645>, (E.T. 14/8/2023).

Türkiye İstatistik Kurumu, "İşgücü İstatistikleri, 2022", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2022-49390>, (E.T. 14/8/2023).

Türkiye İstatistik Kurumu, "Türkiye Sağlık Araştırması 2019", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkey-Health-Survey-2019-33661>, (E.T. 14/8/2023).

Türkiye İstatistik Kurumu, "Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri, 2022", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Poverty-and-Living-Conditions-Statistics-2022-49746>, (E.T. 14/8/2023).

Twitter, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, https://twitter.com/tihk_kurumsal/status/1503367845798944768, (E.T. 2/6/2023).

Uluslararası Af Örgütü, "Ayrımcılık", <https://www.amnesty.org.tr/icerik/ayrimcilik>, (E.T. 21/6/2023).

UN Women and International Labour Organization, "Spotlight on Goal 8: The Impact of Marriage and Children on Labour Market Participation", <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/05/the-impact-of-marriage-and-children-on-labour-market-participation>, (E.T. 25/5/2023)

UN Women, "Making the SDGs Count for Women and Girls with Disabilities", <https://www.un.org/development/desa/disabilities/wp-content/uploads/sites/15/2019/10/Making-SDGs-count-for-women-with-disabilities.pdf>, (E.T. 5/7/2023).

United Nations High Commissioner for Refugees, "Türkiye'de Mülteci ve Sığınmacılar", <https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar>, (E.T. 29/5/2023).

United Nations High Commissioner for Refugees, "UNHCR calls for concerted

action as forced displacement hits new record in 2022", <https://www.unhcr.org/news/press-releases/unhcr-calls-concerted-action-forced-displacement-hits-new-record-2022>, (E.T. 15/6/2023).

Vegan Derneği Türkiye, "Çağrılarımız Sonuç Verdi: YTÜ'de Vegan Menü Hakkını Kazandık", <https://haberler.tvd.org.tr/2022/02/16/cagrilarimiz-sonuc-verdi-ytude-vegan-menu-hakini-kazandik/>, (E.T. 30/5/2023).

Vegan Derneği Türkiye, "Vegan Derneği Öğrencilerin Sağlıklı Beslenme Hakkını Yok Sayan YÖK'e Dava Açtı", <https://haberler.tvd.org.tr/2022/05/13/vegan-dernegi-ogrencilerin-saglikli-beslenme-hakini-yok-sayan-yoke-dava-acti/>, (E.T. 30/5/2023).

World Health Organization, "Cervical Cancer", <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/cervical-cancer>, (E.T. 5/6/2023).

World Health Organization, "Disability and Health", <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>, (E.T. 21/6/2023).

World Health Organization, "Constitution", <https://www.who.int/about/governance/constitution>, (E.T.18/5/2023).

World Health Organization, "Obesity and Overweight", <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/obesity-and-overweight>, (E.T. 23/5/2023).